

60 GODINA MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU

Izdavač:
Muzej Hercegovine Mostar

Za izdavača:
Asim Krhan

Redakcija:
Asim Krhan, Ibrahim Kajan, Zlatko Zvonić

Naslovna strana:
Stećak "Ljupko Vlasnić", Troskoti, selo Polog, Mostar
(iz lapidarija Muzeja Hercegovine, sada ispred Centra za kulturu Mostar)

Fotografije:
Ćiril-Ćiro Raić, Fototeka Muzeja Hercegovine

DTP:
Edin Džiho

Štampa:
IC štamparija Mostar

Tiraž: 300 kom.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

069(497.6Mostar)(063)(082)

NAUČNI skup 60 godina Muzeja Hercegovine (2010 ; Mostar)
Zbornik radova / Naučni skup 60 godina Muzeja Hercegovine, Mostar,
19. januar 2010. ; [fotografije Ćiro Raić, Fototeka Muzeja Hercegovine].
- Mostar : Muzej Hercegovine, 2010. - 130 str. : ilustr. ; 30 cm

Bibliografija i bibliografske i druge bilješke uz
tekst.

ISBN 978-9958-9251-8-4

COBISS.BH-ID 18501894

Izdavanje ove knjige pomoglo Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije BiH

MUZEJ HERCEGOVINE
MOSTAR

ZBORNİK RADOVA

NAUČNI SKUP
60 GODINA MUZEJA HERCEGOVINE
Mostar, Hotel "Bristol", 19. januar 2010.

SADRŽAJ

Asim Krhan, direktor Muzeja Hercegovine 60 GODINA MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU	7
Mr. Ivan Kordić MUZEJ HERCEGOVINE MOSTAR (do 1993. godine)	17
Mr. Šaban Zahirović ARHIVSKA GRAĐA U MUZEJIMA, ZAŠTITA, OBRADA I KORIŠTENJE....	29
Mr. Tomislav Anđelić, muzejski savjetnik RAZVOJ ARHEOLOŠKE DJELATNOSTI MUZEJA HERCEGOVINE U VREMENU OD 1950. DO 2010. GODINE.....	31
Mr. Anđelko Zelenika SURADNJA MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU I REGIONALNOG ZAVODA ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE.....	37
Svetlana Bajić, muzejski savjetnik HERCEGOVAČKA TRADICIJSKA ODJEĆA*	41
Zlatko Zvonić, kustos MUZEJ STARI MOST, IDEJA, KONCEPCIJA, PERSPEKTIVA	55
Prof. dr. Husnija Kamberović IZBOR DŽEMALA BIJEDIĆA ZA PREDSJEDNIKA SIV-A 1971. GODINE ...	71
Dr. sc. Ibrahim Kajan MOSTARSKA KNJIŽEVNA BAŠTINA – U MOSTARSKOM MUZEJU HERCEGOVINE	83
Dr. Medhija Maglajlić IŠČEZLI DANI HAMZE HUME	91
Nadina Grebović VIRTUALNA IZLOŽBA: KORAK DALJE	95
Mr. Azra Bečević – Šarenkapa, viši konzervator PREVENTIVNA ZAŠTITA I KONZERVACIJA MUZEJSKIH PREDMETA: NA PRIMJERU MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU	101

Aida Kovačević	
MUZEJ HERCEGOVINE KAO OBRAZOVNI RESURS	109
Dr. Selma Rizvić	
KREIRANJE DIGITALNOG SADRŽAJA ZA MUZEJE U BIH.....	115
ZAKLJUČCI	129

*Naučni skup je otvorio pomoćnik ministra obrazovanja i nauke
FBiH Jasmin Branković*

*Skup su pozdravili: Mr. Amra Rešidbegović, zamjenik direktora Nacionalne i univerzitetske
biblioteke BiH i predsjednica Asocijacije bibliotekara, arhivista i muzealaca BiH (BAM),
direktorica Muzeja Travnik Fatima Maslić i prof. dr. Munib Maglajlić*

Sa Skupa

60 GODINA MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU

Cijenjene dame i gospodo,

Želim vas sve pozdraviti i izraziti dobrodošlicu u ime organizatora Muzeja Hercegovine na vašem dolasku na današnji skup u našem gradu.

Zaista je privilegija danas govoriti kao prvi čovjek ustanove koja je dočekala svoju 60-tu godišnjicu i to u društvu svih vas; naučnih, kulturnih

i javnih radnika iz cijele BiH, kolega muzealaca, predstavnika državnih struktura Federacije i Grada Mostara, predstavnika medija, a posebno bivših radnika našeg muzeja, koji su čitav svoj radni vijek proveli u našoj ustanovi marljivo i vrijedno radeći.

Prijavljenim temama iz šire oblasti muzeologije, historije, književnosti, te drugih oblasti u odnosu na Muzej Hercegovine, kako ste vidjeli u samom programu, vodit će nas eminentni predavači, čijim predavanjima ćemo se uvjeriti u bogastvo i raznolikost decenijskog rada Muzeja, jedne bogate riznice, koja ovom gradu daje posebnu specifičnost, te potvrditi stalnost i intezitet događaja u proteklim vremenima na ovom prostoru.

Kad govorimo o 60 godina Muzeja Hercegovine treba spomenuti nastojanja još 1949. godine da se jedan vid inicijative organiziranja muzeja narodno oslobodilačke borbe u svrhu čuvanja materijalne dokumentacije iz NOB-a i vaspitanja mladih pokoljenja pod nazivom „Narodno oslobođenje“, ostvari u Mostaru.¹ Razloge zašto je sve to ostalo samo na inicijativi nalazimo u tadašnjoj ekonomskoj blokadi države.²

Iz zbirke Muzeja Hercegovine

1 Odluka o osnivanju Muzeju N.O.B.-a, Narodni odbor grada Mostara, broj: 4 /49, Mostar, 11.12.1949.godine, izvorni tekst u arhivi Muzeja Hercegovine Mostar.

2 „Direktivom Savezne planske komisije za 1949. godinu smanjuju se investicije na polju nauke i kulture.Ova odluka je u vezi sa prilagodavanjem petogodišnjeg plana novonastalim uslovima ekonomske blokade kojoj je zemlja bila izložena.Odlučuje se da se određena kvota za investicije na ovom polju koristi prvenstveno za one objekte koji su od temeljne važnosti za daljni razvoj nauke i kulture u zemlji. Ovom odlukom obustavljaju se poslovi na gradnji zgrada za muzeje

Stvarni početak rada zavičajnog muzeja kakav je i danas vežemo za 24. april 1950.³ godine. Na osnivačkoj konferenciji prisustovalo je oko 40 građana, pomoćnik ministra prosvjete Bosne i Hercegovine Vlajko Ubavić, direktor Zemaljskog muzeja iz Sarajeva Špiro Kulišić, povjerenik Oblasnog narodnog odbora za prosvjetu Mihajlo Laličević. O tradiciji osnivanja muzeja u južnoslavenskim zemljama u prvoj polovini 19. stoljeća govorio je u svom obraćanju direktor Zemaljskog muzeja Kulišić ističući da je u Bosni i Hercegovini prvu zamisao i prvi prijedlog za osnivanje muzeja iznio već 1850. fra Jukić. Za pokretanje mostarskog zavičajnog muzeja, dakle veže se svečani povod stogodišnjice rođenja prve zamisli o osnivanju „Bosanskog muzeja“. U vrlo zanimljivoj diskusiji učestovali su mnogi ugledni građani Mostara, a izabran je i muzejski savjet⁴ koji je funkcionirao kao radno tijelo. Zaključci su bili da se pronađu podesne prostorije za smještaj muzeja, da se osigura budžet, postavi potrebno osoblje, priđe prikupljanju muzejskih predmeta, nabavi stručna literatura itd.

Četiri odjeljenja Muzeja: Odjeljenja historije, arheologije, etnologije i književnosti postale su i ostale osnova rada sve do danas.

Već 1955. godine otvorena je prva stalna postavka na kojoj je prikazana do tada prikupljena etnografska građa i dokumentacija. Pripreme su trajale nekoliko godina. U periodu 1953. godine djelimično je riješena postavka da bi u 1954. godini određen veći budžet za otkup predmeta⁵ što je rezultiralo otvaranjem stalne postavke 14. februara 1955. godine sa dva muzejska odjeljenja, odjeljenje NOB-a i etnografsko odjeljenje.⁶ Postavka se naravno i sljedećih godina dopunjavala⁷ na način otkupa predmeta i donacije građana.⁸,

---

narodnog oslobođenja u Mostaru, Tuzli i Drvaru.“ Vidi: Milišić Senija, *Institucionalizacija nauke u Bosni i Hercegovini (1945.-1958.)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 148-149.

3 R.(edakcija):“U Mostaru je osnovan zavičajni muzej - Muzej Hercegovine“, Sloboda (Mostar), br.16 (161), godina VII, 30. 04. 1950., str. 5-6.

4 „U ovaj savjet su izabrani: Radovan Papić, predsjednik, Dušan Grk, podpredsjednik Oblasnog narodnog odbora, Husaga Čišić, Sava Semiz, fra Pavo Dragičević, profesori: Boso Miladin, Munevera Mahić, Dimitrije Kurilić, Sulejman Kulenović, Duško Čapin, Filip Bašić i Božo Pejković; zatim Povjerenik za Prosvjetu i kulturu ONO Mihajlo Laličević, Safet Čišić, Nada Bitanga-Novak, Mile Ratković, Puba Losse, Mirko Bruk, Hasan Dedić, Karlo Afan de Rivera, Zorka Ostojić, Dobro Kuljić i Malaček.“ Vidi; „U Mostaru je osnovan zavičajni muzej-Muzej Hercegovine“, Sloboda, Mostar, br 16 (161), godina VII, 30. 04. 1950., str. 6.

5 Rajković, Salih: “Nova kulturna ustanova u Mostaru“, Sloboda (Mostar), br. 7., godina X., 14. 02. 1955. str. 15.

6 Rajković, Salih: “Povodom nedjelje muzeja“, Sloboda (Mostar), br. 19, godina X, 19. 05. 1955., str. 4.

7 Karabeg, Mugdim: “Kroz odjeljenja Narodno-oslobodilačke borbe“, Sloboda (Mostar), 27. 07. 1955., br. 28., godina X, str. 2.

8 Karabeg, Mugdim: “Pojedinci i društvene organizacije mogu pribaviti zavičajnom muzeju dragocjene fotografije i dokumente“, Sloboda (Mostar), br. 47., 15. 12. 1955., str. 4.

Dana 27. jula 1961. godine Muzej otvara novu, savremenu, stalnu postavku sa 1400 eksponata. Postavku većinom čine, eksponati na temu Narodne revolucije, a otvorio ju je Džemal Bijedić, u to vrijeme sekretar Sekretarijata za zakonodavstvo SIV-a.⁹

Prateći rad Muzeja u 1965. godini uočavaju se stalni problemi, može se reći već tradicionalni, a odnose se na nedostatak prostora za muzej, posebno izložbenog. Rješenja koja se predlažu su: izgradnja nove zgrade ili da se Muzeju ustupe prostorije Kluba javnih radnika Mostara. Za današnje vrijeme

Obnovljena kuća Džemala Bijedića

neshvatljiva je sloboda tadašnjih vlasti ustupanja vjerskih objekata kao rješenja nedostatka prostora pa se predlaže dodjela Čejvan-čehajine džamije i medrese muzeju, zatim tekije na Buni, Vučijakovića džamije, te hamam Tabačice, kuća Muslibegovića i Kajtažove. Kako vidimo dio tih planova se malo kasnije i ostvario. Dana 27. jula 1965. godine otvorena je izložba „Prošlost Mostara“¹⁰ koja je bila jedna kombinovana historijsko-arheološka postavka i prikazivala je razvoj Mostara od neolita do dolaska Austrougarske monarhije. Park ispred i iza zgrade Čejvan Čehajina vakufa bio je uređen kao arheološka izložba na otvorenom prostoru. U unutrašnjem prostoru bila je postavljena poznata maketa grada koju je uradio maketar iz Sarajeva Huso Karišik.

Cjelokupna postavka je u ratu uništena, a objekat nije više u posjedu Muzeja.

9 A.H: “26. jula u 20 časova svečano se otvara Muzej Hercegovine u Mostaru“, Sloboda (Mostar), 27. 07. 1961. Anonim: “Otvoren Muzej Hercegovine“, Sloboda (Mostar), 03. 08. 1961., br. 33, str. 2.

10 Anonim: “Muzeju je tjesno“, Sloboda (Mostar), br. 29, 12. 07. 1965., str. 8
Anonim: “Otvorena muzejska postavka prošlosti Mostar“, Sloboda (Mostar), 02. 08. 1965. br. 32, str.1. P: “Proširen Muzej Hercegovine-otvorena stalna izložba: Prošlost Mostara“, (Sloboda Mostar, 23. 08. 1965. br. 35., str. 8.

Za potrebe odjeljenja književnosti adaptirana je rodna kuća Svetozara Ćorovića. Kako navodi profesor Ivan Kordić,¹¹ inače dugogodišnji kustos u tom odjeljenju, brojni su problemi pratili sve ranije pokušaje da se prikupi, obradi i prezentira ogromno hercegovačko pisano blago. Tek dobijanjem kuće književnika Svetozara Ćorovića Odjeljenje književnosti to je donekle riješeno, a zvanično počinje sa radom 1968. godine. Radna soba Alekse Šantića je i ranije povremeno primala posjetioce, ali se sa pravim i muzeološkim poslovima počelo uz stotu godišnjicu rođenja velikog pjesnika. Šantićev posljedni dom - rodna kuća Svetozara Ćorovića, i danas Odjeljenje književnosti Muzeja Hercegovine u Mostaru u Ulici maršala Tita 180. sagrađena je 1874. godine. Kuću je sagradio Nikola Ćorović, otac poznatog književnika Svetozara i historičara Vladimira Ćorovića.

Kuća je imala pet stalnih postavki i četiri biblioteke.

Radnu sobu pjesnika Alekse Šantića je 1928. godine njegova sestra Persa poklonila Zemaljskom muzeju Sarajevo. Soba je 1946. godine vraćena u Mostar i smještena u prostorije "Abraševića".¹²

Kasnije je prenesena u Ćorovića kuću - danas Odjeljenje književnosti-gdje joj je pravo mjesto. Već od 1964. godine radna soba Alekse Šantića prima povremeno posjetioce. Prvi kustos u pomenutoj sobi je bio Branko Šantić, sin Aleksovog brata.

Stalna postavka „Život i rad Alekse Šantića“ otvorena je 20. 03. 1969. godine. Druga adaptacija Ćorovića kuće počela je 11. 10. 1986. godine i trajala je sve do 11. 02. 1988.godine.

Period 70-tih godina¹³ obilježava rad muzeja preko svojih odjeljenja gdje se ostvaruju zavidni rezultati. Foto i kino snimanja se počinju odvijati redovno i prate sve važnije datume. Izdvajamo polaganje kamena temeljca za Fabriku elektrolize u Baćevićima, otkrivanje spomenika palim borcima – fudbalerima Veleža itd. To vrijeme karakterizira i početak intezivnijeg rada historijsko-arheološkog odjeljenja. Izdvajamo završetak konzervatorskih radova na arheološkim iskopinama u Žitomislčićima. U periodu od 21. maja pa do 1. juna 1972. godine muzej je vršio iskopavanja prahistorijskih tumulusa na prostoru Gubavice. Rezultati iskopavanja su potvrdili da otkriveni arheološki objekti iz Gubavice vremenski pripadaju starijoj i mlađoj fazi glasinacke kulture. Etnološko odjeljenje osim redovnih poslova na brizi vrijednih predmeta doprinosi afirmaciji manifestacije „Festival izvornog folklora Hercegovine“, radi na naučnom projektu migracija u Hercegovini, te prikuplja podatke o porijeklu porodica i sela ovih prostora. U Odjeljenju književnosti

11 Kordić, Ivan, „Odjeljenje književnosti Muzeja Hercegovine Mostar“, Baština br. 1, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, Sarajevo, 1990. godina, str. 297-304.

12 Gregor Čremošnik, Radna soba pok. Alekse Šantića. GZM-Sarajevo. 1928. str. 161.

13 Brbor, Z(lata): "Muzej obogaćuje istoriju" Sloboda (Mostar) br.12, 18. 03. 1974., str. 6.

Maketa Mostara u Čejvan-Čehajinoj džamiji

se konzervira zbirka pjesama Alekse Šantića u rukopisu od 200 stranica, te Muzej Hercegovine sa časopisom „Sloboda“ organizira prve „Šantićeve večeri poezije“¹⁴ 30. 06. 1969. godine, manifestaciju koja će postati jedna od najpoznatijih manifestacija ove vrste u Bosni i Hercegovini i šire.

Za rad Muzeja Hercegovine 70-tih godina važno je istaći i postojanje tzv. Perspektivnog programa razvoja ustanove (1971-1975) čiji rezultati su i sumirani 1975. godine u povodu 25. godišnjice rada¹⁵. Izdajamo ovdje terenski rad etnološkog odjeljenja u gradovima Prozor, Posušje, Čitluk, Mostar, Nevesinje, Konjic te nastavak rada na arheološkim projektima u 1974. godini na prostorima: Malo Polje, Krehin Gradac, Kruševo, Vihovići, Prozor i dr.¹⁶ Izvršena je rekonstrukcija keramičkih posuda dobijenih arheološkim iskopavanjima

14 Šarić, Salko, Šantićeve večeri poezije, Muzej Hercegovine, 2010, str. 7.

15 Kreso, Čamil: „Stalan i sistematski rad, (uz 25. godišnjicu rada Muzeja Hercegovine)“, Sloboda (Mostar), br.17, 21. 04. 1975. str. 6.

16 Anđelić, Tomo: „Grad spašen od zaborava, (arheološko iskopavanje srednjvjekovnog grada na vrelu Lištice)“, Sloboda (Mostar), br. 32., 11. 08. 1975. str. 6.

prahistorijskih tumula na lokalitetu Gorica u Malom Polju kod Blagaja. Ovo je odjeljenje nastavilo odličnu suradnju sa Zemaljskim muzejem Sarajevo.

Rad Muzeja Hercegovine u ovom periodu bio je u velikom usponu. Muzej je raspolagao mnogim muzejskim predmetima od kojih velik broj iznimne vrijednosti. Stručni radnici Muzeja postigli su zavidan nivo naučnog i istraživačkog rada od kojih je veliki broj radova i objavljen. Postavke Muzeja je posjetio velik broj posjetilaca. Ta uloga Muzeja u općem javnom i kulturnom ambijentu grada nije prošla neoapaženo pa je Muzej 1976. godine dobio

Čorovića kuća

„14. februarsku“ nagradu grada Mostara.¹⁷

Kao depadans Muzeja Hercegovine 22. aprila 1981. godine otvorena je i Spomen kuća Džemala Bijedića. Za nosioca muzeološke djelatnosti određen je Muzej Hercegovine. Za ovu postavku prikupljeno je 12.300 muzejskih jedinica (fotografije, albumi, trodimenzionalni predmeti, pisma, izvještaji, rukopisi, filmske trake, štampa, knjige žalosti u našim i stranim ambasadama itd.). Time je omogućeno formiranje Fonda Džemala Bijedića, kao sastavnog dijela ostalih fondova Muzeja Hercegovine, potrebnog za ostvarivanje muzejske postavke i dalje naučno istraživanje i prikupljanje građe. Idejnu koncepciju za uređenje Spomen kuće izradio je Moni Finci, muzejski stručnjak iz Sarajeva. Zavod za urbanizam i komunalnu djelatnost obavio je svoj dio posla. Njegovi arhitekti Nedim Džudža i Mehmed Peco, uz konsultacije sa autorom idejne koncepcije Monijem Fincijem i njegovim suradnikom Džemalom Čelićem, izradili su idejni projekat objekta, poštujući njegovu ambijentalnu i autohtonu vrijednost kao porodične kuće namijenjene javnoj ustanovi od posebnog interesa i zadatka.¹⁸

17 NN.: „25. stvaralačkih godina“, Sloboda (Mostar) br. 9., 23. 02. 1976., str.2.

18 Hadžić, Erazim; „Spomen kuća Džemala Bijedića“, Časopis „Most“ br. 34-35, Mostar, godina 1981, str.125-127.

Kuća Gojka Vukovića

Dana 29. novembra 1984. godine, takođe kao depadans Muzeja Hercegovine, otvorena još jedna spomen kuća, kuća Gojka Vukovića u kojoj je postavljena stalna izložba pod nazivom "Gojko Vuković, život i revolucionarni rad".¹⁹ Izložbu je sačinjavalo 260 eksponata.²⁰ Kuća od 1993. godine nije u posjedu Muzeja Hercegovine Mostar.

Vrlo važno je u ovom vremenu spomenuti i pokretanje i izdavanje časopisa „Hercegovina“²¹, periodične publikacije za kulturno-historijsko i prirodno nasljeđe vrlo prepoznatljive u naučnim krugovima BiH i šire, koju su 1981. godine zajedničkim naporima pokrenuli Muzej Hercegovine, Arhiv Hercegovine, te Zavod za zaštitu kulture i prirode Mostar i čije izlaženje traje do danas.²²

U samom ratnom djelovanju Muzej nije prekidao kontinuitet rada. Kulturna i odgojna funkcija muzeja u Mostaru visoko se cjenila.²³ Osim brige, prvenstveno radnika Muzeja te kasnije i šire zajednice da se od ratnog vihora spase vrijedni eksponati i zbirke, u čemu se nažalost samo djelimično uspjelo, Muzej Hercegovine je statusno od Predsjedništva i Vlade Republike Bosne i Hercegovine bio posebno tretiran sa još nekoliko muzeja u BiH na način da

19 D.G. „ Mala istorija radničkog pokreta“, Sloboda (Mostar), 26. 11. 1984., str. 4.

20 D.G. „Grandiozni lik“, Sloboda (Mostar), 10. 12. 1984. str.

21 Sivrić Marijan, „Pred prvim brojem časopisa Hercegovina“, Sloboda (Mostar), godina XXXVII, br. 46, 09. 11. 1981. godine, str. 7.

22 Naslovi objavljenih tema svih brojeva časopisa Hercegovina nalaze se na web stranici Muzeja Hercegovine Mostar www.muzejhercegovine.com

23 Slipičević N., Duhovno blago Hercegovine, Most br. 132-133 (43-44), godina, str 76-77.

u vrijeme ratnog stanja Skupština R BiH zadržava prava i obaveze osnivača prema Muzeju Hercegovine Mostar.²⁴

Od marta mjeseca 1994. godine počinje intezivni rad na sređivanju i tretmanu spašenih muzealija od strane radnika Muzeja na čelu sa direktorom Sabitom Hodžićem.²⁵ Nova privremena lokacija Muzeja Hercegovine uslijed devastacije svojih objekata, objekat je Gradskog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa Mostara u Šantića parku. Stanje eksponata i zbirke je bilo vrlo loše, a neke zbirke su potpuno nestale kao zbirke nakita, oružja, numizmatike, dijelovi etnografske zbirke, zbirke Džemala Bijedića i dr.

U ovom vremenu spomenut ćemo jednu promišljenu aktivnost vodstva Muzeja koja se zvala otkup muzealija, što je rezultiralo vraćanjem i otkupom mnogih muzejskih predmeta koji su bili otuđeni od Muzeja, drugih institucija i građana i koji su bili predmet trgovine na ulici te dalje preprodaje.

U postratnim godinama Muzej Hercegovine radi na povratku u svoje ranije zgrade, prvenstveno Spomen kuće Džemala Bijedića i Svetozara Ćorovića iz razloga neuslovnog smještaja u privremenom objektu Gradskog Zavoda Mostara. „Eksponati etnografske zbirke narodne nošnje, kao i vezenih tkanina su bili u fazi propadanja. Bosanski vuneni ćilimi ručnog tkanja su bili u fazi derutnog raspadanja. Kiselinski procesi nastali uticajem vlage su usloveli otapanje boja i zamućivanje motiva. Zbirke primjenjene plastičke duborezbe i duboreza, pod direktnim je uticajem crvotočnih dasaka i u fazi raspadanja. Radi se o autohtonom bosanskohercegovačkom stilizovanom orijentalnom motivu koloriranom u etnografskoj paleti podneblja iz kojeg potječe. Mnoge dobro očuvane škrinje-sehare, prikupljene u velikom broju, pohranjene su neselektivno predmetima na kojima je vidljivo djelovanje buba. Najvrijedniji i najskuplji fundus Muzeja Hercegovine čine umjetničke slike i luksuzni ukrasni predmeti - venecijanska ogledala, relativno oštećena. Prisutna su fizička oštećenja slika nastala namjernim zasjecanjem, paranjem, ili kao posljedica kontinuiranog propadanja, što se reflektira na uvrtanju slikane površine, odljepljivanje boje i općem ljuštenju slike. Tragovi tih procesa nalaze se oko slika. Mali, maltene, nikakav prostor, u kojem su smještene slike, prenatrpan je, što je dovelo do oštećenja baroknih štukaturnih ramova. Pošto se radi o izuzetno vrijednom, likovnom, sakralnom, dokumentarnom fondu za hercegovačko kulturno podneblje (Portreti uglednih ličnosti Mostara,

24 (Uredba sa zakonskom snagom o muzejskoj djelatnosti Sl. list 13 od 07. 06. 1993. g., gdje se u članu 32 navodi: „Za vrijeme ratnog stanja Skupština R BiH zadržava prava i obaveze osnivača prema Muzeju Bosanske krajine Banja Luke, Muzeju Hercegovine Mostar, Regionalnom muzeju Doboj i Muzeju Istočne Bosne Tuzla“).

25 U Muzeju su još radili: Šarić Esad, Maslo Abdurahman, Dizdarević Hipka, Šarić Amira, Feriz Salko, Ivanišević Jefto, Kosić Jasminka, Jakirović Mirza, Jelovac Osman. U periodu 1996-2010. godine zaposleni su: Krhan Asim, Zlatko Zvonić, Kajan Ibrahim, Kukuruzović Amra, Dizdar Ibrića, Smajkić Madžida, Duraković Aner.

ikone na platnu iz 18. i 19. stoljeća, kao i slike pejzaža i prirode) neophodna je intervencija - zahvat. Pošto su svi fondovi od izuzetne važnosti za kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, trebalo bi, urgentno, animirati društvene strukture u smislu hitnog iznalaženja sredstava i pomoći kolektivu Muzeja Hercegovine u sanaciji muzejskih eksponata.²⁶

Navedeni problemi se djelimično rješavaju povratkom u kuću Džemala Bijedića 13. 12. 1999. godine.

Usporedo teku i aktivnosti za povrat kuće Svetozara Ćorovića. Uz pomoć Švicarske ambasade te nastojanja Gradske uprave Mostara, Gradskog vijeća Mostara, Srpskog kulturnog društva „Prosvjete“ i Muzeja Hercegovine Mostar, kuća je svečano otvorena 8. juna 2000. godine. Osim povrata kuće Muzeju Hercegovine za uspostavu Odjeljenja književnosti kao i ranije, kuća sada, rješenjem Gradske uprave Mostara prima i novog stanara, a to je Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“ Mostar u jednu trećinu prostorija. Muzej u kuću ponovo unosi spašenu građu o Aleksi Šantiću i Hamzi Humi, otvara spomen sobe toj dvojici pjesnika kao i prije rata, te ponovo otvara biblioteku Odjeljenja književnosti. Ove aktivnosti prate i aktivnosti Gradske uprave Mostara i drugih institucija na ovom polju, a to su postavljanje nove biste pjesnika Alekse Šantića u parku, nastavak manifestacije Šantićevih večeri poezije, posjete škola i turista stalnoj postavci, te izlaženje publikacija o pjesniku u izdanju Muzeja Hercegovine. Postavke Muzeja su urađene pod stručnim nadzorom mr. Šabana Zahirovića.

Važno je istaći i aktiviranje časopisa „Hercegovina“ poslije rata. Dana 12. 01. 1998. godine u prostorijama Arhiva Hercegovine održava se konstitutivni sastanak, te formira redakcija i pokreće izlaženje novih brojeva.

Uvrštenje Starog mosta na Unescovu listu zaštićene svjetske kulturne baštine 2005. godine, te rezultati arheoloških istraživanja na lokaciji Starog mosta s kulama, bile su povod otvaranje 23. jula 2006. godine novog odjela Muzeja Hercegovine tzv. Odjela „Stari most“ smještenom u kompleks kule Tare i uklopljenom u integralni arhitektonsko-historijski prostor.

Na pet spratova u autentičnom interijeru istočne mostne kule na temelju relativno ograničenog arheološkog i historijskog fundusa nastojala se dočarati slika života na mostu i oko njega sa svim njegovim aspektima od kulturno-historijskog, arhitektonskog, privrednog, vojnog do svakodnevnog. Naglašena je specifičnost razvoja stare gradske jezgre i međusobno ispreplitanje mosta i grada, koji nosi most i u imenu.

Danas, osim Postavke „Stari most“ i postavke o pjesnicima u Odjeljenju književnosti – spomen kuća Svetozara Ćorovića, spomen kuća Džemala Bijedića osim primarne građe i postavke o Džemalu Bijediću predstavlja i primjer arhitekture i kulture življenja bosanskohercegovačkog stanovništva

26 Vidi; Hodžić Sabit, „Ugrožene umjetnine“, Most (Mostar) br. 134 (45) godina 2001., str 77-78.

kroz posljednja tri stoljeća. Kuća je kompleks sastavljen od dvije zgrade i dvije avlije. U kući se nalazi vrijedna arheološka, etnološka i bibliotečka građa s malim djelom postavke.

Govoreći o radu institucije danas, možemo reći da se nosi sa problemima kao i sve druge kulturne institucije u gradu a i zemlji i da djeli njihovu sudbinu i status.

Godišnjica kakva je ova Muzeja Hercegovine u Mostaru značajan je jubilej i prilika da se o muzejima uopće više čuje, spozna i kaže pa se zato nadamo da će današnji skup obaviti jednu temeljitu naučnu i stručnu analizu Muzeja Hercegovine u prošlosti i sadašnjosti, te uz odgovarajuće zaključke sa današnjeg skupa odrediti kvalitetne smjernice za rad u budućnosti.

Njegovo današnje tiho egzistiranje treba pokrenuti u aktivni odnos prema oblasti popularizacije nauke i naučno-istraživačkog rada, obnove i zaštite pokretnog i nematerijalnog kulturnog dobra, aktivnostima iz oblasti muzejske djelatnosti, obrazovno-odgojnog aspekta mladih naraštaja, ponude u kulturnom turizmu i svega drugog što ima za cilj oplemenivanje čovjeka i njegovu kulturu življenja.

Prilika je na kraju da se zahvalim svima koji su na bilo koji način doprinijeli organizaciji i realizaciji današnjeg skupa, a posebno ističem Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije BiH koji su kao i puno puta do sada finansijski podržali naše projekte pa i ovaj, našem partneru bh telekomu i svima drugima.

Hvala vam.

Mr. Ivan Kordić

MUZEJ HERCEGOVINE MOSTAR (do 1993. godine)

Muzej Hercegovine u Mostaru utemeljen je 1950. godine kao regionalni muzej kompleksnog tipa. Kroz dugo-godišnji kontinuirani rad razvio se u značajnu kulturološku instituciju koja kroz rad svojih odjela tretira znanstvenu problematiku arheologije, povijesti, etnologije i književnosti ovih prostora.

Historijsko-arheološki odjel:

12501 predmeta (inventarnih brojeva i studijskog materijala).

Građa: Kamen, metal, keramika, staklo, kost, jantar, koža ...

Povijesni odjel:

56728 jedinica (19011 dokumenata; 37000 fotografija pozitiva i negativa; 728 trodimenzionalnih predmeta).

Etnološki odjel:

2561 predmeta.

Građa: Narodne nošnje, nakit, oružje, posuđe, namještaj, alati i dr.

Odjel književnosti:

6452 jedinica.

Građa: Trodimenzionalni predmeti, knjige, rukopisna građa, fototeka, analitički inventar, partiture, kazališna građa, rukopisna građa hercegovačkih književnika i knjižnica zavičajnog fonda.

Knjižnica Muzeja:

Istovremeno, kad je utemeljen Muzej počela se formirati i raditi knjižnica sa zadatkom da prikuplja knjižni fond koji se odnosi, ponajprije, na područje Hercegovine. Taj fond obuhvata publikacije, knjige iz oblasti povijesti, arheologije, etnologije i književnosti za potrebe kustosa Muzeja, znanstvenika i djelatnika iz kulture, studenata i učenika. Knjižnica je imala više od 6000 raznih knjiga, monografija i 86 naslova periodike, uglavnom stručnih muzejskih publikacija. Knjižni fond je obrađen po suvremenim bibliotečkim pravilima i ima abecedni, stručni, topografski i posebno bogat predmetni katalog.

Muzej Hercegovine je imao sljedeće stalne izložbe:

Prošlost Mostara otvorena u Čejvan-Čehajinoj džamiji 1965. godine, a u današnjoj zgradi medrese otvorena je izložba revolucije i radničkog pokreta 1961. godine, pod imenom Odjel revolucije.

U Spomen kući S. Ćorovića bilo je pet izložbi:

Život i djelo Alekse Šantića, Spomen soba Alekse Šantića, Život i djelo Hamze Hume, Spomen soba Svetozara Ćorovića i Tiskarsko-izdavačka djelatnost Mostara od 1872. do 1941. godine. Sve ove postavke bile su stalne kao i postavke Život i djelo Džemala Bijedića koja se nalazila u njegovoj rodnoj kući, te izložba Život i djelo Gojka Vukovića koja se nalazila također u njegovoj rodnoj kući.

Posebno vrijedna građa Muzeja Hercegovine:

1. Fototeka Antona Zimola (negativi- staklo i pozitivi Mostara iz turskog i austrougarskog perioda). Posebno su značajni negativni na staklu koji se odnose na Mostar iz turskog i austrijskog perioda.

2. Rimska Stela iz 4. Stoljeća prije nove ere nađena u Sovićima, a smještena u lapidariju Muzeja Hercegovine. Bila je potpisana.

„-Mjesto mrtvih - Leo i Kvatila podižu spomenik kćeri Pulupi - Vuki najnesretnijoj umrla u 22. godini života. Na ovome mjestu ne smije se nitko pokopati.“

Jedina je potpisana na Balkanu uz sličnu koja se nalazi u Arheološkom Muzeju u Splitu.

3. Oružje i nakit etnografskog odjela.

4. Pored stalnih izložbi u Odjelu književnosti postojala je zavičajna zbirka Hercegovačkih pisaca. Aleksa Šantić i Svetozar Ćorović imali su bogate knjižnice. Također u Spomen sobi Svetozara Ćorovića bila je numizmatička zbirka kao i originalni rukopisi A. Šantića, S. Ćorovića, H. Hume koji su analitički obrađeni.

Objekti Muzeja:

Muzej je imao osam objekata i dobro opremljenu preparatorsku radionicu, te fotolaboratorij. Svi su muzejski objekti smješteni oko Starog mosta: Čejvan - Čehajina džamija, medresa, lapidarij, depo uz mesdžid kod Starog mosta. Muzeju su još pripadale Ćorovića kuća, konzervatorsko-preparatorska radionica u dvorištu Grkovića kuće, kuća Gojka Vukovića i kuća Džemala Bijedića. Jedino je od ratnog razaranja ostala nesrušena Spomen kuća Džemala Bijedića gdje je sva muzejska građa prenesena 1992. godine u sedmom mjesecu.

Personal Muzeja:

Direktori: Mirko Bruk, Salih Rajković, Ismet Puzić, Petar Leko, Avdo Berberac, Obrad Samardžić, Borika Vanović, Ivan Kordić.

Računovodstvo:

Vječeslav Fabin - umirovljenik, oficir austrougarske vojske;
Tomo Irović, umirovljenik, kadrovik- šumarski inženjer;
Poslije njih su došli Ramadan Hodža, Nada Antelj i Dijana Vučina.

Konzervator- preparator bio je Stevo Janjić.

Fotografi: Ferdo Milićević i Mišo Govorčin.

Spremačice: Gospava Benderać, Cvijeta Ivković, Rajna Knezović (u Spomen kući Džemala Bijedića) i Alma Kulaš.

Domar: Vlado Knezović u Spomen kući Džemala Bijedića.

Noćni čuvari: Salko Feriz i Jasmin Bijedić.

Ljilja Glavaš bila je pomoćni vodič u Spomen kući Gojka Vukovića.

Kustosi:

Odjel revolucije - Anđelko Prga, kasnije voditelj knjižnice, Mili Branković, Habiba Mesihović, Boško Buha.

Historijsko-arheološki odjel - Tomo Anđelić i Danka Ilić.

Kustos u Spomen kući Džemala Bijedića bio je Erazim Hadžić, a u kući Gojka Vukovića Franjo Pehar.

U odjeljenju književnosti bili su: Branko Šantić, Ravijola Kolak i Ivan Kordić.

Djelatnici Muzeja Hercegovine su 1992. godine, u srpnju, svu muzejsku građu prenijeli u Spomen kuću Džemala Bijedića, jer su svi muzejski objekti devastirani. Uz pomoć Civilne zaštite građa je izmještena. Kustosi koji su izmješitali muzejsku građu imali su uvid u istu do ožujka 1993. godine.

Radna soba Alekse Šantića

ODJELJENJE KNJIŽEVNOSTI MUZEJA HERCEGOVINE MOSTAR¹

Brojni problemi pratili su sve ranije pokušaje da se prikupi, prezentira, obradi i sačuva građa ogromnog hercegovačkog književnog stvaralaštva. Dobijanjem kuće književnika Svetozara Ćorovića i radom velikog entuzijaste kustosa Ravijojle Kolak, Odjeljenje književnosti zvanično počinje sa radom 1968. godine. Radna soba Alekse Šantića je i ranije povremeno primala posjetioca, ali se sa pravim muzeološkim poslovima počelo uz stotu godišnjicu rođenja velikog pjesnika.

Pjesnikov posljednji dom-rodna kuća Svetozara Ćorovića, danas Odjeljenje književnosti Muzeja Hercegovine u Mostaru u Ulici maršala Tita 180. Sagrađena je 1874. godine. Ovu kuću sagradio je Nikola Ćorović, otac poznatog književnika Svetozara i historičara Vladimira Ćorovića. U gradu Mostaru, pa i šire, rodna kuća Svetozara Ćorovića poznata je pod imenom kao Šantića kuća. Naime, Šantić je u ovu kuću zvanično doselio 1901. godine i nije je napuštao do kraja života. Bio je narušenog zdravlja i trebalo je neko da ga dvori a to je upravo radila njegova sestra Persa, supruga Svetozara Ćorovića, što se smatra jednim od glavnih razloga prelaska u ovu kuću.

Objekat, u kojem je smješteno Odjeljenje književnosti je građen po ugledu na dalmatinsku arhitekturu iz druge polovine 19. stoljeća. Fasada je kamena

---

¹ Kordić, Ivan, „Odjeljenje književnosti Muzeja Hercegovine Mostar“, Baština br. 1, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, Sarajevo, 1990. godina, str. 297-304.

sa isturenim prozorima. U sastavu kuće je bašča, nekada dio pjesnikovog životnog i radnog ambijenta, u kome danas rastu šipci, kajsije i smokve.

Odjeljenje književnosti ima pet stalnik postavki: „Radna soba Alekse Šantića“, „Život i rad Alekse Šantića“, „Spomen-soba Svetozara Ćorovića“, „Štamparsko-izdavačko-prepisivačka djelatnost Mostar od 1872-1941. godine“ i „Život i rad Hamze Hume“

Pored ovih stalnih izložbi u Odjeljenju su sljedeće biblioteke: biblioteka Alekse Šantića, Svetozara Ćorovića, Anatasija Šole i biblioteka Odjeljenja književnosti.

Rukopisi, korespondencija, fotografije i druga građa koja se odnosi na Aleksu Šantića, Svetozara Ćorovića i Hamzu Humu pohranjeni su u ovom odjeljenju.

Radna soba Alekse Šantića

„Najdragocjenija tekovina našeg muzeja u 1928. godini jeste radna soba pokojnog pjesnika Alekse Šantića. Sobu je poklonila našem Muzeju gđa Persa Ćorović, rođ.Šantić, sestra pokojnog pjesnika i udovica iza pokojnog pisca. Uprava Zemaljskog Muzeja izriče gospođi Persi Ćorović dostojnu zahvalu na tom dragocenom poklonu, koji će kasnijim pokoljenjima sačuvati živu i svetu uspomenu na velikog pjesnika. Muzej je sobu preuzeo, u Mostaru, meseca februara 1928. godine.“

Ovako je Gregor Čremošnik opisao poklon Perse Ćorović Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Sobu je vraćena 1946. god. i smještena u prostorije „Abraševića“.

Kasnije je prenesena u Ćorovića kuću - danas Odjeljenje književnosti-gdje joj je pravo mjesto. Već od 1964. god. Radna soba Alekse Šantića prima povremeno posjetioce. Prvi kustos u pomenutoj sobi bio je Branko Šantić, sin Aleksinog brata.

ŽIVOT I RAD ALEKSE ŠANTIĆA

-stalna postavka-

Stalna postavka „Život i rad Alekse Šantića“ otvorena je 20.03.1969. godine.

Druga adaptacija Ćorovićeve kuće počela je 11.10.1986. god. i trajala je sve do 11.02.1988. kad je otvorena druga stalna postavka „Život i rad Alekse Šantića“. Nema skoro nikakvih bitnijih razlika između ove dvije postavke samo što je kod druge malo savremeniji način prezentacije muzejske građe.

Pano 1.

- Fotografija portreta Alekse Šantića.
- Fotografija rodne kuće Alekse Šantića.
- Fotografija Srpske osnovne škole koju je Šantić pohađao.
- Šantićev izvod iz matične knjige rođenih.
- Pismo Alekse Šantića iz Trsta ocu Risti u Mostaru iz 1881. godine.

Pano 2.

- Pjesma „Proljeće“ odštampana na panou a objavljena 1887. god. u somborskom omladinskom listu „Golub“. Pjesma „Proljeće“ je prva pjesma koji je Šantić objavio.
- Fotografija naslovne strane „Goluba“ broj 5. iz 1887. godine.
- Fotografija Alekse Šantića iz 1888. godine. (Slika 1.)
- Fotokopija pisma Alekse Šantića iz Trsta stricu Mihi Šantiću u Mostaru iz 1880. godine.

Pano 3.

- Fotografija kulturnih radnika iz Mostara među kojima su Aleksa Šantić i Jovan Dučić.
- Fotografija iz grupe nacionalno-književnog pokreta u Mostaru sa Šantićem i Dučićem. (Slika 2.)
- Šantićeva pjesma „Višnjićeve pjesme“ odštampana na pano.
- Fotokopija Šantićevih „Prvi pokušaji“ - razni stihovi i bilješke.
- „Golub“. List za srpsku mladež. Godišnjak za 1887. god. Sombor. Urednik Jovan Blagojević. Knjižara Mil. Karakaševića. 27x19str. 192. Ćirilica.

Pano 4.

- Pjesma „Jedna suza“ odštampana na pano.
- Fotografije Šantićevih ljubavi Anke Tomlinović i Zorke Šole.
- Fotografija Alekse Šantića iz 1903. godine.
- Stihovi posvećeni Anki Tomlinović odštampani na pano.
- Tri fotokopije ljubavnih pjesama Zorke Šole upućenih Aleksi Šantiću.

Pano 5.

- Tri fotografije sa djevojkama u narodnoj nošnji s kraja 19. stoljeća.
- Fotografija mostarske avlije sa kraja 19. stoljeća.
- Fotografija- hercegovački pejzaž.
- Stihovi pjesama „Behar“, „Moja komšinica“, „Vodenica!“, „Na izvoru“ odštampane na pano.

- Fotokopija fragmenata Šantićevih rukopisa: "Pred kolibama", „Pesma mladih“, „Sjenke“, „Zarobljeno ptiče“ i „Pod maglom“.

Pano 6.

- Lovorov vjenac-priznanje građana Mostara.
- Fotografija Alekse Šantića.
- Odlikovanje Alekse Šantića: Orden sv. Save II reda.
- Lovorov vjenac-priznanje „Prosvete“, Sarajevo. 1920. godine.
- Diploma JAZU- i dodjeljena Aleksi Šantiću 1920. godine.
- Akt o proglašenju za dopisnog člana Srpske kraljevske akademije 1914. godine.

Pano 7.

- Dvije fotografije sa djevojkama u gradskoj nošnji iz Mostara.
- Fotografija urednika „Zore“: Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, Jovan Dučić, Anatasije Šola sa saradnicima.
- Fotografija Mostara.
- Fotokopija rukopisa „Hasanaginica“, „Nikad moje srce ostariti neće“, „Pjesma podzemna“ i „Oče blagoslovi“.

Pano 8.

- Umjetnička slika- rad M. Unkovića 250x142.

Pano 9.

- Pjesma „Ostajte ovdje“ odštampana na pano.
- Fotografija Srpskog pjevačkog društva „Gusle“ u Mostaru sa svojim predsjednikom Aleksom Šantićem iz 1895. godine.
- Fotografija hora „Gusala“ iz 1899. sa Aleksom Šantićem.
- Partiture kompozicija na tekst Alekse Šantića.

Pano 10.

- Violina Alekse Šantića.
- Frula Alekse Šantića.
- Partiture kompozicija Alekse Šantića.

Pano 11.

- Fotografija Miše Jelića, bajraktara Srpskog pjevačkog društva „Gusle“ u Mostaru.
- Pjesma „Emina“ odštampana na pano.

- Fotografija-glumaca diletanata „Gusala“ u melodrami „Zidanje Ravanice“ 1891. godine. Aleksa Šantić je igrao ulogu Jug-Bogdana.
- Fotokopija programa, pozivnica i plakata za zabavno-prosvjetni život „Gusala“.

Pano 12.

- Fotografija Srpskog narodnog pozorišta iz Beograda u Mostaru sa Branislavom Nušićem i Aleksom Šantićem.
- Fotografija Aleksa Šantića sa delegacijom na dočeku članova Srpskog narodnog pozorišta iz Beograda u Bradini 1904. godine.
- Diploma Srpskog pjevačkog društva „Gusle“ u Mostaru dodjeljena Aleksi Šantiću.
- Značka Srpskog pjevačkog društva „Gusle“ u Mostaru dodjeljena Aleksi Šantiću.
- Fotokopija pozivnica, programa i plakata zabavno-prosvjetnog života „Gusala“ u Mostaru za vrijeme djelovanja i rada Alekse Šantića.

Pano 13.

- Pjesma „Novo pokoljenje“, odštampana na pano.
- Fotografija Jovana Protića urednika „Male biblioteke“.
- Fotografija grupe-diletantica „Gusala“.
- Molba Alekse Šantića i Svetozara Ćorovića radi odobrenja za izdavanje „Zore“ Zemaljskoj vladi u Sarajevo.
- Poziv za saradnju u „Zori“.
- Dopis izdavačke kuće „Pacher i Kisić“ iz Mostara uredništvu „Zore“ iz 1896. godine.

Pano 14.

- Fotografija urednika „Zore“ iz 1901. godine sa Antonom Fabrisom, urednikom dubrovačkog „Srđa“.
- Fotografija Alekse Šantića.
- Pjesma „Moja komšinica“ odštampana na pano.
- Dozvola za izdavanje „Zore“ u Mostaru 1896. godine.
- „Zora“ - Godišnjak za 1897. godinu. List za zabavu, pouku i književnost. Izlazi jednom mjesečno. Vlasnici i urednici Aleksa Šantić i Svetozar Ćorović. Štamparija i knjižara „Pacher i Kisić“ Mostar. 1897. 27x19. Ćirilica.

Pano 15.

- Sprovod Alekse Šantića-fotografija iz 1924. godine.
- Fotokopija sažalnice Ive Vojinovića povodom smrti Alekse Šantića iz Praga.
- Fotokopija sažalnice povodom smrti Alekse Šantića od njegovih najbližih saradnika (pet fotokopija).

Vitrina 1.

- Šantić, Aleksa.- Aleksa Šantić. Pjesme. Mostar. Štamparija Vladimira M. Radovića. 1895. str.140. 19x13. Ćirilica
- Šantić, Aleksa.- Aleksa Šantić. Pjesme. Mostar. Izdavačka knjižarnica i štamparija umjetničkog zavoda „Pacher i Kisić“. 1901. str. 189. 17x13. Ćirilica
- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. Pjesme. Mostar. Štamparija Save Radulovića i brata. Beograd. 1911. 20x13. Ćirilica
- Šantić, Aleksa.- Aleksa Šantić. Pjesme. Mostar. Štamparsko-umjetnički zavod „Pachera i Kisića“. Piščevo izdanje. 1908. Mostar. 21x15. str. 90. Ćirilica.

Vitrina 2.

- Luča. Književni list društva „Gorski vjenac“. Godina I sveska I za januar 1895. Cetinje. Crnog. državna štamparija. 25x17. str. 64. Ćirilica.
- Srpski književni glasnik. Urednik Jovan Skerlić. Vlasnik Bogdan Popović. Beograd. Knjiga dvadeset i četvrta. Godišnjak za 1910. Nova štamparija „Danilović“. 23x16. str. 960. Ćirilica.
- Kritika. Književno-umjetnička revija. Zagreb. 1922. Urednici i vlasnici Milan Begović i Ljubo Wiesner. 25x17. str. 49. Latinica.
- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić.“Hasanaginica“ Izdanje I.Đ. Đurevska. Beograd-Sarajevo. 1910. 16x10. str. 39. Ćirilica.

Vitrina 3.

- Brankovo kolo. List za zabavu, pouku i književnost. Godišnjak za 1898. Urednik Paja Marković Adamov. Srpska manastirska štamparija. Sremski Karlovci. 31x24 str. 1663. Ćirilica.
- Delo. List za pouku, književnost i društveni život. Beograd. Februar-godina II. 1895. Urednik Dr. M. Milovanović. Prva radikalna štamparija. Sremski Karlovci. 25x16.str. 177-340. Ćirilica.
- Književni jug. Zagreb. God II. Broj 1. 1919. 23x16. str. 49. Latinica.

- Letopis Matice srpske. Novi Sad. Knjiga 206. Sveska za II god. 1901. Izdanje Matice srpske. 25x12. str. 125. Ćirilica.
- Srđ. List za književnost i pouku. Godišnjak za 1903. Godina II. Vlasnik, Izdavaatelj i odgovorni urednik Anton Fabris. Dubrovnik. Srpska dubrovačka štamparija, 23x16. str. 1168. Ćirilica.

Vitrina 4.

- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. „Pod maglom“. Štamparsko-ujetnički zavod „Pahera i Kisića“ Mostar. 1908. 15x10. str. 43. Ćirilica.
- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. „Hasanaginica“. Dramska slika u stihovima s pjevanjem. Štamparija „D.D. Natošević“ Novi Sad. 1911. 25x16. str. 28. Ćirilica.
- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. „Na starim ognjištima“. Treće popunjeno izdanje. Izdanje Prosvete. Sarajevo. 1920. 21x15. str.55. Ćirilica.
- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. „Na starim ognjištima“. Drugo popunjeno izdanje. Izdanje kola srpskih sestara. Beograd. 1914. 22x15. str. 53. Ćirilica.
- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. Vidov-Danu. 1389-1919. Izdanje T. Bogdanovića-Dučića. Mostar. str. 4. 15x9. Ćirilica.

Vitrina 5.

- Fotokopija rukopisa fragmenata Šantićevih prevoda: Lirski intermece, Rukavica, Minjon i Leonora.
- Hajne Hajnrh, Hajnrh Hajne. Lirski intermeco. Prevod Aleksa Šantić. Knjiga III. Mostar. 1897. Izdanje i štampa knjižarnice „Paher i Kisić“ 20x8. str.53. Ćirilica.
- Šantić, Aleksa.- Aleksa Šantić. „iz njemačke lirike. Mostar. 1910. Štamparsko-umjetnički zavod „Paher i Kisić“ 15x10. str.253. Ćirilica.

Vitrina 6.

- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. Iz njemačke lirike. Izdanje „Male biblioteke“. Urednik Risto Kisić. Vlasnik izdavačka knjižarnica „Paher i Kisić“. Godina XI. 1909. Broj XV-XXIII. Mostar. 15x10. str. 247. Ćirilica.
- Hajne Hajnrh, Hajnrh Hajne. Lirski intermeco. Prevod Aleksa Šantić. 1898. Izdanje i štampa knjižarnice „Paher i Kisić“ 17x10. str.69. Ćirilica.
- Hajne Hajnrh, Hajnrh Hajne. Lirski intermeco. Prevod Aleksa Šantić. Izdanje Đ. Đurđevića. Beograd-Sarajevo 1919. 16x10. str.46. Ćirilica.

Vitrina 7.

- Šantić, Aleksa - Aleksa Šantić. Iz Hajneove lirike. Izdanje knjižare „Trifka Dudića“. Mostar. 1923. 15x12. str.171. Ćirilica.
- Johan Hristof Fridrih fon Šiler. Viljem Tel. Pozorišna igra u pet činova. Preveo Aleksa Šantić. Srpska književna zadruga. Kolo XXV. Broj 167. Štamparsko preduzeće „Zastava“. D.D. Novi Sad. 1922. 21x15. str. 132. Ćirilica.
- Svatopluk Ćech. Pesme Roba. Preveo Aleksa Šantić. Edicija „Zvona“ Broj 1. Štamparija „Bosanske pošte“ 17x 12. str. 79. Latinica

Vitrina 8.

- Fotokopija pozivnica, plakata, sadržaja zabavnog života „Gusala“ u vrijeme djelovanja Alekse Šantića.

Naznake uz referat na temu

ARHIVSKA GRAĐA U MUZEJIMA, ZAŠTITA, OBRADA I KORIŠTENJE

Godišnjica, kakva je ova Muzeja Hercegovine u Mostaru, značajan je jubilej i prigoda da se o muzejima uopće više čuje i spozna. Mostarski muzej, danas, 60 godina poslije osnivanja, a osnovan je, kao državna ustanova i kao Muzej Hercegovine 1950. godine, djeluje na cijelom prostoru Hercegovine, a po sadržaju prikupljenih muzejskih vrijednosti čini vremenski miljokaz.

Muzej je za 60-godišnjeg trajanja u službi istine i povijesne znanosti ispunjavao namjenu i od osnivanja bdije nad prikupljenom baštinom, koja je razvrstana u njegovim spremištima i koja čini neiscrpno i nezaobilazno vrelo za istraživanje i iščitavanje povijesti Mostara i Hercegovine i za njeno oplemenjivanje.

U ovih 60 godina Muzej je dijelio sudbinu grada u kojem je osnovan. U razvojnom hodu bilo je uspona i lutanja, uzleta i posrtanja, selidbi, kriza upravljanja, neriješenog statusa, nedostatnog prostora i stručnosti.

Ali, uprkos svim iskušenjima, vrijedni i samozatajni muzejski djelatnici-uposlenici uspjevali su odoljeti izazovima vremena i sačuvati profesionalno i ljudsko dostojanstvo. Njima, čuvarima kulturne baštine treba, uvijek, a pogotovu uz ovu godišnjicu iskazati posebnu zahvalu, jer je trud njihovih ruku često nepoznat javnosti, gustim vezom protkao i uljepšao život Mostara i Hercegovine.

Poznato je da je kulturna baština integrativni pojam i da u sebi sažima različite discipline od arhitekture, arhivistike, povijesti umjetnosti do biologije i geografije. Također je poznato da muzeji, kao ustanove koje brinu o baštini doživljavaju mnoge transformacije. Ovo je prilika da se podsjetimo haške definicije muzeja, donesene 1989. godine kojom su uklonjene granice koje su dijelile ili razlikovale muzejske organizacije od ostalih sličnih institucija u zajedničkoj osnovi-baštini, a to su: prirodni, arheološki i etnografski spomenici i nalazišta, znanstveni centri, konzervatorski zavodi, rezervati prirode, botanički vrtovi, knjižnice, arhivi.

Problemu baštine mora se pristupati na multidisciplinarni način.

Arhivi i muzeji imaju posebne veze obzirom da i jedni i drugi brinu o pisanoj baštini.

Muzeji su sa stanovišta arhivskog zakonodavstva i obaveza registrature stvaraoci i imaoци građe. Najčešće je građa koja je prikupljena po načelima arhivistike u zbirkama, znači vještački stvorena od raznovrsnog materijala, koja se odnosi na neki događaj ili ličnost, ponekad na vremenski period. Mnogo rjeđe muzeji čuvaju cijele fondove, kao organske cjeline nekog stvaraoca, ali zato baštine bogate i značajne pojedinačne vrijednosti.

Važno je istaći da muzeji u zaštiti i korištenju arhivske građe koju čuvaju moraju korištenje uskladiti s arhivskim zakonodavstvom, biti otvoreni i transparentni, jer pisana baština je javno dobro koje ne može biti otuđeno niti uništeno.

O ovim pitanjima u Muzeju slavljenuku, nikada nije bilo dilema. Arhivska građa iz njegovih depoa je uvijek dostupna istraživačima i koristi se na propisan način uz odgovarajuću evidenciju, a Muzej raspolaže vrijednim porodičnim fondovima, kao što su: Aleksa Šantić, Hamza Humo, Džemal Bijedić i drugi.

Organizovanje ovakvih skupova zasigurno daje poticaje dobroj muzejsko-arhivskoj saradnji u praksi prezentiranja i očuvanja baštine. Obiman bi bio istraživački projekat evidentiranja arhivskih vrijednosti u bosanskohercegovačkim muzejima i sam njihov popis, bila bi korisna i podebela knjiga.

Našem slavljenuku treba omogućiti da brazdu koju je zaorao nastavi i produbi, treba omogućiti da raste, a ne samo traje, primjereno zadaći koja mu je povjerena i gradu u kojem je nastao i stasao. Treba mu omogućiti da bude, ne samo čuvar baštine, već rasadište vrijednosti koje oplemenjuju čovjeka i kulturu življenja.

Uz žaljenje što zbog zauzetosti nisam u prilici da prisustvujem i prezentiram raspoložive podatke o zadatoj temi, skupu želim uspješan rad, a Muzeju iskrene čestitke za ovaj veliki jubilej.

RAZVOJ ARHEOLOŠKE DJELATNOSTI MUZEJA HERCEGOVINE U VREMENU OD 1950. DO 2010. GODINE

Sve do polovice XX. stoljeća zanimanje Mostara i Hercegovine za arheologiju bilo je vrlo slabo ili sporadično. Mada se često ističe da je Hercegovina pravi Eldorado za arheološka istraživanja, nikakvih arheoloških aktivnosti nije bilo, ukoliko se izostave sporadični nalazi arheoloških predmeta na terenu - u Mostaru i Hercegovini. Još za vrijeme Austrije istraženi su arheološki lokaliteti primjerice grad ilirskog plemena Daorsa - Ošanić kod Stoca, te antički i kasnoantički kompleks Mogorjelo kod Čapljine. Građevinski objekti na Mogorjelu su konzervirani i restaurirani tako da je lokalitet u cijelosti očuvan do dana današnjeg, kao prvorazredni spomenik kulture pod otvorenim nebom. Do dolaska Austrije nije se ni pokušavalo osnivati u Mostaru bilo kakva institucija karaktera muzeja ili zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Tek nakon Drugog svjetskog rata, 60-tih godina minulog stoljeća, u Mostaru se javlja prvo ideja za osnivanje zavičajnog muzeja grada Mostara, a potom i kompleksnog muzeja Hercegovine, koji bi svojom djelatnošću obuhvaćao čitavu teritoriju Hercegovine. Od osnutka Muzeja Hercegovine tek su se stvorili uvjeti za početni razvoj ne samo arheologije nego i ostalih muzeoloških disciplina: etnologije, povijesti, povijesti književnosti, biologije i drugih iz kojih će, vremenom, izrasti i posebni muzejski odjeli. Muzej Hercegovine u svojoj sistematizaciji imao je sljedeće odjele: historijsko arheološko, etnološko, odjel književnosti i NOB-e. U sastavu Muzeja djelovala je i pedagoška služba i znanstvena stručna biblioteka – knjižnica, koja je strukturom knjižnog fonda bila primjerna u tadašnjoj Bosni i Hercegovini.

Moj današnji zadatak je da dam presjek historijsko-arheološke službe Muzeja Hercegovine.

Arheologija Mostara i Hercegovine intenzivnije se počela razvijati mojim dolaskom u Muzej Hercegovine u drugoj polovini prošlog stoljeća, u mjesecu martu 1965. godine. Moje aktivnosti bile su usmjerene na razvoj arheologije i njezino praktično provođenje na terenu, na prostoru Mostara i Hercegovine. Te aktivnosti tekle su ovim redom:

1965. godine kao mladi kustos učestvovao sam na iskapanju i istraživanju srednjovjekovnog starog grada Blagaja kod Mostara. Tu sam sudjelovao kao suradnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, koji je bio nositelj projekta arheoloških istraživanja srednjovjekovnih bosanskih gradova. Iskopavanje je trajalo cca tri mjeseca. Na žalost rezultati iskapanja nisu nikad publicirani.¹

Drugi moj učinak je prijenos bogato ukrašenog stećka iz Humilišana u Bijelom Polju. Bio je smješten u lapidariju Muzeja Hercegovine sa drugim stećcima, prenešenim iz drugih dijelova Hercegovine. Danas je pred Bošnjačkim centrom za kulturu u Mostaru.

Pored toga, moj zadatak je bio rekognosciranje terena Hercegovine, a kao rezultat toga bilo je otkrivanje nekoliko prahistorijskih nalaza u Gubavici, Rabini kod Nevesinja i Docu, koje sam publicirao kao arheološki prvijenac u GZM, Sarajevo 1969. godine.²

Kako je vrijeme promicalo dolazi do tzv. „zlatnog doba“ bosansko-hercegovačke arheologije, 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća.

Nakon obimnog rekognosciranja terena, na prostoru Mostara i okolice, nailazi se na ostatke kolosalne kasnoantičke bazilike u Cimu kod Mostara, ubicirajući mjesto gdje se nalazila bazilika u Mostaru. Počinje se razmišljati o daljnjim radovima na iskopavanju samog objekta. Na prijedlog Muzeja Hercegovine Skupština općine Mostar otkupljuje zemljište na lokalitetu „Crkvina.“ Nakon toga počinje iskapanje sakralne građevine koje traje pune četiri godine. Nakon iskapanja bazilike, razumijevanjem Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Sarajevu, ista je konzervirana i arheološki restaurirana. Od tada pa do danas ne prestaje zanimanje za ovaj objekt, kako kod naših tako i inozemnih znanstvenika (Njemačka, Poljska, Italija, Francuska, Austrija i dr.). Mostar može biti ponosan ovim objektom, koji ne nalazi analogije u našem bližem i daljem okolišu. Ne samo da je ovaj objekt izuzetno zanimljiv po planu nego je zanimljiv i po pokretnim arheološkim nalazima (kamena ukrasna plastika), koja sadrže čak i ukrase koje možemo ubrojiti u klasične dekorativne elemente. Nalazi iz Cima Muzeju Hercegovine otvorili su put suradnje, kako naših tako i inozemnih znanstvenika i arheologa. Otkopavanje i restauracija bazilike, kao i otkup zemljišta imao je svoju cijenu za ovaj Grad, ali na koncu dobili smo najstariji živući arheološki spomenik Mostara i okolice. Ako znamo da je objekt u Cimu iz vremena od 4. do 6. stoljeća onda možemo slobodno tvrditi da je stariji od bilo koga arheološkog lokaliteta u Mostaru. Rezultati iskapanja publicirani su

---

1 Iskapanja na Blagaju izvedena su 1965. godine. Rezultati istraživanja nisu publicirani.

2 T. Anđelić, Nekoliko prahistorijskih nalaza u Hercegovini – Gubavica, Rabina, Dolac, Glasnik N. S. A. sv- XXIV. ZMS, Sarajevo, 1969, str. 109-113.

Cimska bazilika (temeljni plan)

u GZM 1969. godine,³ a manja arheološka monografija za Cim publicirana je 1995. godine.⁴

Unarednom razdoblju se obrađuju rimski nalazi iz Biograca u Hercegovini, koje sam publicirao u časopisu *Tribunia*, 1977. godine.⁵ Srednjovjekovni grad na vrelu Lištice, iskapan je 1977. godine, a objavljen također u časopisu *Tribuniji*.⁶ Po mom mišljenju ovaj bi se bezimeni grad, najvjerojatnije odnosio na grad Kruševac u župi Blato, koji se spominje u povijesnim vrelima, a njegova lokacija, unatoč nastojanjima, nije pouzdano utvrđena.

Iste godine počinje novo istraživanje kasnoantičke sakralne građevine u Žitomisliću tzv. „Bazilika geminata.“ Ponovno jedinstvena građevina, bez analogije u Bosni i Hercegovini, kao i Dalmaciji. Potječe, također, iz vremena od 4. do 6. stoljeća. Publicirana je u GZM 1977. godine. Bazilika je, također, konzervirana i restaurirana. Dostupna je zainteresiranim posjetiteljima.⁷ I ova Bazilika je publicirana 1999. godine, kao mala arheološka monografija.⁸

---

3 Anđelić T., Kasnoantička dvojna bazilika u Cimu kod Mostara, *Glasnik, N. S. A.*, sv. XXIX, ZMS, Sarajevo, 1972, str. 174-244.

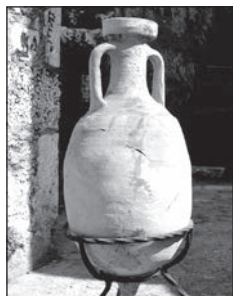
4 Manja monografija bazilike u Cimu objavljena je 1995. godina u izdanju mostarskih općina sa hrvatskom većinom.

5 Anđelić T., Rimski nalazi iz Biograca u Hercegovini, *Tribunia*, 4, ZMT, Trebinje, 1977, str. 51-66.

6 Anđelić T., „Srednjovjekovni grad kod vrela Lištice u Hercegovini.“ *Tribunia*, 5, ZMT, Trebinje, 1978, str.

7 Anđelić T., Kasnoantička dvojna bazilika (*basilica geminata*) u Žitomislićima kod Mostara, *Glasnik, N. S. A.*, sv. XXXII, ZMS, Sarajevo, 1977, str. 293-330.

8 Anđelić T., Dvojna bazilika u Žitomisliću, Mostar 1999. godina

Amfora (Krupa, Čapljina) Kamena urna (Mostar)

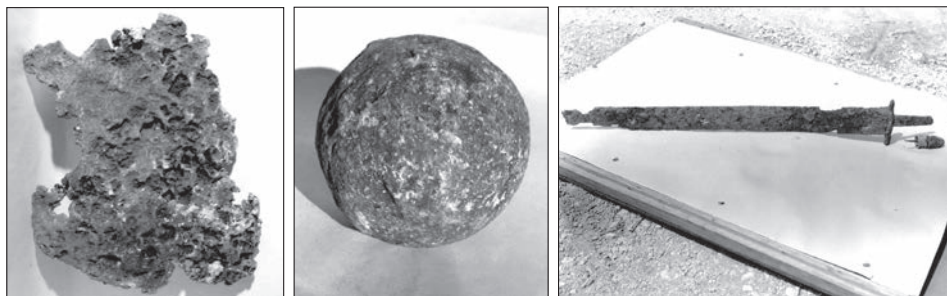
Eksponat sa Cimske bazilike

Godine 1983. završio sam rad na temu „Dijaci u srednjovjekovnoj Bosni i Humu“, također tiskan u *Tribuniji*.⁹ U međuvremenu sve više i više se produbljuje i obogaćuje suradnja Muzeja Hercegovina i Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Tako pri stvaranju akumulacije Ramskog jezera kako je poznato čuveni bronzanodobni lokalitet Gradina u Varvari kod Prozora, utapa se u jezero. Iskopavanja i istraživanja trebalo je obaviti prije nadolaska vode i stvaranje jezerske akumulacije. Tako pisac ovih redaka surađuje sa Zemaljskim muzejom na iskapanju značajnog bronzanodobnog nalazišta. Projekt financiraju Hidroelektrane na Neretvi i izvodi ga poznati arheolog Borivoje Čović iz Zemaljskog muzeja. Kada je završena Ramska elektrana lokalitet Gradina bio je pod vodom. Nakon izvjesnog vremena, jednog ljeta, povukla se voda sa lokaliteta i omogućila nam da izvedemo još jednu arheološku kampanju na ovom lokalitetu. Ponovno ista ekipa obavlja iskapanje. Rezultati velikog i obimnog istraživanja na Varvari kod Prozora publicirani su, ponovno, u *GZM* kao prvom i najznačajnijem stručnom i znanstvenom časopisu, koji izlazi od 1888. godine u Sarajevu. Suradnja sa Zemaljskim muzejom se nastavlja i učešćem s arheologom Borivojem Čovićem na otkrivanju novog prahistorijskog naselja u Čipuljiću kod Bugojna i na iskapanju kasnoantičkog refugija na Gradini u Biograticima kod Širokog Brijega. Iskapanje se vrši na čelu sa dr. Irmom Čremošnik. Kratki rezultati istraživanja publicirani su u *Arheološkom pregledu*.¹⁰

U 70-im godina prošlog stoljeća Akademija nauka BiH uvodi specijalnu metodologiju istraživanja na polju arheologije. Naime, na prijedlog eksperata za arheologiju uspostavljaju se tzv. društveni ciljevi (D.C.) koji određuju prioritete arheoloških istraživanja. Sukladno ovoj praksi, koju sprovodi prof. dr. Alojz Benac, Muzej Hercegovine sudjeluje na natječaju za arheološka istraživanja kod interesne Zajednice nauke BiH. Tako pisac ovih redaka provodi projekt „Kasnoantička sakralna arhitektura u Hercegovini“. Nakon

⁹ Anđelić T., *Dijaci u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, *Tribunia*, 7, ZMT, Trebinje, 1983, str. 81-100.

¹⁰ Čremošnik Dr, I., *Arheološki pregled*, Beograd 1977.

Primjerak olova sa Herceg- Stjepanovog grada   Dule sa Herceg-Stjepanovog grada   Karolinski mač (Vukodol, Mostar)

izbora lokaliteta za izvođenje arheoloških iskopavanja, a na temelju prijedloga Komisije predloženi su antički lokaliteti Crkvina na Tepčićima kod Čitluka i Crkvina na Trijebnju kod Stoca. I na jednom i na drugom lokalitetu zapravo nije se radilo o antičkim objektima nego o srednjovjekovnim crkvicama. Crkvica na Tepčićima je publicirana u „Hercegovini“ za 1985.,¹¹ a srednjovjekovni objekt iz Trijebnja kod Stoca publiciran je u „Hercegovini“ za 1995. godinu.¹²

Preliminarni izvještaj o arheološkom lokalitetu na Gradu u Uzdlu kod Prozora objavljen je u „Hercegovini“ za 1997. godinu.¹³ U ovo vrijeme Zemaljski muzej provodi projekt pod naslovom „Srednjovjekovne humske župe“. Također pisac ovoga teksta sudjeluje u spomenutom projektu. Ovim planom trebalo je ubicirati devet srednjovjekovnih humskih župa koje spominje Konstantin Porfirogenet u djelu „De administarndo imperio“. Nositelj ovog projekta je dr. Pavao Anđelić koji je, još za života, obradio pet županija. Ali, 1985. godine autor nenadano umire, ne dovršivši projekt. Trebalo je obraditi još četiri humske županije. Zahvaljujući pomoći Županije Hercegovačko-neretvanske dr. Marijan Sivrić i moja malenkost dovršavamo projekt, a rezultate iznosimo pod naslovom „Srednjovjekovne humske župe“ objavljene u Mostaru 2002. godine.¹⁴ Pored brojnih arheoloških zadataka zapažena su istraživanja na Bratačkom Gracu kod Nevesinja.¹⁵ Istraživani su ostaci kasnoantičke arhitekture u Vinjanima kod Posušja i isti objelodanjeni.¹⁶ Stručno i znanstveno

11 Anđelić T., Srednjovjekovna crkva u Tepčićima kod Čitluka, Hercegovina, 1(9), Mostar, 1995, str. 95-115.

12 Anđelić T., Srednjovjekovna crkva u Trebnju kod Stoca u Hercegovini, Hercegovina, 2(10), Mostar, 1996, str. 49-59.

13 Anđelić T., Preliminarno izvješće o slučajnom arheološkom nalazištu na lokalitetu Gradac u Uzdlu kod Prozora, Hercegovina, 3, Mostar, 1997, str. 7-15.

14 Anđelić P. – Sivrić M. – Anđelić T., Srednjovjekovne humske župe, Ziral, Mostar, 1999.

15 Anđelić T., Arheološka istraživanja na Bratačkom Gracu kod Nevesinja, Hercegovina, 3, Mostar, 1986, str. 7-14

16 Anđelić T., Ostaci kasnoantičke sakralne arhitekture u Vinjanima kod Posušja, Hercegovina, 1, Mostar, 1981, str. 27-39.

je obrađena ostava bizantijskog zlatnog novca iz Blatnice kod Čitluka, a potom i publicirana.¹⁷ Pronađena je još jedna ostava srednjovjekovnog novca, i to, u Međinama kod Mostara, a potom i objavljena.¹⁸

Na kraju mogu reći da sam korektno i marljivo obavio zadatke pionira arheoloških istraživanja u okolini Mostara i Hercegovini. Sve što sam iskapao i rekognoscirao sve sam publicirao u raznim znanstvenim i stručnim publikacijama a obvezno, kao preliminarna izvješća, u Arheološkom pregledu, organu Arheološkog društva Jugoslavije u Beogradu.

Djelujući u Muzeju Hercegovine, moja zadaća je pored bavljenja arheologijom, bila i baviti se pedagoškim radom Muzeja Hercegovine, te raditi na izložbenom planu, izradom tematskih i povremenih izložbi. U Muzeju Hercegovine postigao sam i najveće muzejsko zvanje -muzejskog savjetnika, a na znanstvenom polju postigao sam stupanj magistra pomoćnih povijesnih znanosti, na Filozofskom fakultetu u Zadru, 1986. godine.

Na kraju što reći nakon punih 33 godine rada, provedenih u Muzeju Hercegovine. Došao je nesretni rat koji je uništio sve što se radilo. Ostalo je zapisano u raznim stručnim i naučnim časopisima sve što je urađeno. Svjedoci moga rada su brojne fotografije arheoloških predmeta i objekata koje se sačuvane u arheološkim inventarima (prahistorijske, antičke i srednjovjekovne arheologije i numizmatike). Na žalost protekli rat posebno je uništio arheologiju, etnologiju i numizmatičku zbirku. Kada će doći novo vrijeme za razvoj arheologije u Mostaru i Hercegovini i ne samo arheologije, svi se moramo zajedno zapitati, a posebice političari. Došlo je vrijeme zatvaranja kulturnih institucija, koje su teško stradale. Sam Muzej Hercegovine danas slavi 60. obljetnicu postojanja. Moramo reći da je Muzej danas u malo boljem ekonomskom stanju, ali je možda najveća sreća što je sačuvali nukleus nekadašnjeg dobrog i prosperitetnog muzeja. Valjda će se na temelju ovog nukleusa roditi novi Muzej Hercegovine.

Stela iz Sovića (Grude)

17 Anđelić T., Ostava srednjovjekovnog bizantijskog zlatnog novca iz Blatnice kod Čitluka u Hercegovini, Hercegovina, 5, Mostar, 1986, str. 19.22.

18 Anđelić T., Ostava srednjovjekovnog novca iz Medina kod Mostara, Hercegovina, 2, Mostar, 1982, str. 33-44.

SURADNJA MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU I REGIONALNOG ZAVODA ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE

Kao dugogodišnji kroničar kulturnih zbivanja u glavnom gradu Hercegovine u drugoj polovici 20. stoljeća i jedan od predstavnika stare generacije stručnjaka u službi zaštite kulturno-povjesnog naslijeđa, imam dužnost i obavezu da upoznam širu kulturnu javnost o pojedinim zbivanjima i činjenicama iz prošlosti muzejsko-konzervatorske službe u Mostaru.

Šezdeset godina u povjesti jedne kulturne institucije dug je vremenski period od njenog osnivanja do razvoja, punoljetstva i uspona trebao bi u potpunosti opravdati njegovu opstojnost. Ovaj Muzej i ne samo on u gradu na Neretvi već i širem području Bosne i Hercegovine nije imao sreće djelovati u normalnim uvjetima, već je prošao kroz Scile i Haribde naših surovih ratnih zbivanja na kraju 20. stoljeća.

Iako je Mostar dugi niz desetljeća bio upravni i kulturni centar šire hercegovačke regije, tek poslije Drugog svjetskog rata, sve do polovice prošlog stoljeća, nije imao organizirane stručne službe zaštite, održavanja i prezentacije kulturno-povijesnog naslijeđa. Zbog toga su kulturna dobra, vremenski nastajala u različitim periodima, dugo prepuštena stihiji, ratnim razaranjima, zubu vremena i nebrizi društva, bila oštećena, ugrožena i uništena.

Neposredno poslije Drugog svjetskog rata u Mostaru je zbog ideoloških predrasuda novog društvenog sustava došlo do rušenja nekoliko vjerskih objekata koji su posjedovali kulturno-povijesne vrijednosti.¹

Srećom ta rušilačka euforija bila je kratkog vijeka. Zahvaljujući intervenciji građana koji su poštovala vrijednosti svoje prošlosti i pojedinim društvenim uglednicima, ovakvoj politici ubrzo je došao kraj.

Također u to doba u novom društveno-političkom ustrojstvu zemlje i Republike Bosne i Hercegovine sazrela je potreba da se zakonski regulira politika u oblasti zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa od interesa šire društvene zajednice. To je ubrzo i ostvareno.

---

1 Tada su porušene: Atik džamija - najstarija džamija u Mostaru, koja se nalazila na Mejdanu kod Doma Armije, džamija na Šemovcu (obnovljena krajem 20. st.) munara male džamije u Brankovcu, Husein hodžina džamija, u tzv. Policijskom sokaku i džamija na Carini (obnovljena koncem 20. st.).

Herceg-Stjepanov grad iznad Blagaja

Među prvim kulturnim institucijama muzejsko-konzervatorske struke od šireg regionalnog značaja u Mostaru je osnovan Muzej 1950. godine. Zbog neophodne potrebe zaštite bogatog spomeničkog fonda ubrzo se pri ovom muzeju iste godine formira Režijska grupa majstora i radnika koji su otpočeli s obimnim građevinskim radovima na zaštiti, spašavanju i konzervaciji ugroženih spomenika kulture.

Stručni voditelj Režijske grupe u to doba bio je Stanko Radoš, viši građevinski tehničar. Ova grupa radila je pretežno na užem području stare historijske jezgre grada kao i u neposrednoj blizini Mostara.

Ovakva organizacijska forma trajala je kraće vrijeme i Režijska grupa ubrzo se osamostaljuje i postaje Uprava za zaštitu i održavanje spomenika kulture i prirode grada i sreza Mostara 1954. godine. Regionalni zavod za Hercegovinu čija je djelatnost pokrivala područje mostarskog, trebinjskog i livanjskog sreza. Zavod se razvijao i kadrovski jačao za obimnija i složenija istraživanja i zahvate na značajnijim spomenicima kulturno-povijesne vrijednosti.

Nepunih deset godina voditelj Zavoda bio je ugledni slikar Mirko Kujačić² koji je udario temelje organiziranoj stručnoj službi zaštite spomenika kulture u Hercegovini i angažirao stručnjake širom zemlje koji su sudjelovali u značajnijim konzervatorskim zahvatima.

Muzej Hercegovine u Mostaru i Regionalni zavod dugo su vremena stručno djelovali u okviru Muzejsko-konzervatorskog društva Bosne i

2 Još uvijek nije valoriziran doprinos Mirka Kujačića u koncepciji zaštite, konzervacije i obnove historijske spomeničke jezgre starog grada u Mostaru, koja će sa Starim mostom nekoliko desetljeća poslije njegove obnove biti uvršten u UNESCO-ov registar spomenika svjetske kulturne baštine. Uz pomoć stručnjaka sa šireg područja Jugoslavije i uglednih društvenih djelatnika lokalnog, republičkog i saveznog značaja služba zaštite u Mostaru i Hercegovini postigla je zavidan ugled u bivšoj državi.

Kasnoantički sarkofag iz Vinjana kod Posušja

Hercegovine i tijesno surađivali s uglednim stručnjacima Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Tri hercegovačke regionalne kulturne institucije Muzej, Arhiv i Zavod sa sjedištem u Mostaru, po obimu i kvalitetu svog rada, u drugoj polovici 20. stoljeća bile su među najpoznatijim službama te vrste na području Bosne i Hercegovine pa i šire.

Zahvaljujući uspješnoj stručnoj suradnji Muzeja i Zavoda u lapidariju Muzeja u Mostaru, tokom vremena formirana je vrijedna zbirka kamenih spomenika iz rimskog i srednjovjekovnog perioda.

Od rimskih spomenika vrijedno je spomenuti: reljef dioskura koji je svojevremeno bio uklesan u kamenoj stijeni na obali rijeke Neretve kod Krupe u donjoj Neretvi, rimska stela iz okolice Vitine i kasnoantički sarkofag iz Vinjana kod Posušja.

Stećci koji su se nalazili u ovoj muzejskoj zbirci bili su preneseni sa ugroženih nekropola u: Bišću polju kod Mostara, Mostarskom blatu i dolini Trebišnjice kod Bileće.³

Dugogodišnja stručna suradnja između Muzeja i Zavoda ostvarena je na istraživanju, konzervaciji i prezentaciji više arheoloških lokaliteta u Hercegovini.

Proširenjem svoje djelatnosti na planu stručnih i znanstvenih istraživanja i popularizacije kulturno-povijesnog naslijeđa na području Hercegovine Muzej, Arhiv i Zavod zajednički su pokrenuli izavanje časopisa – godišnjaka „Hercegovina“ koji se štampa nepuna tri desetljeća.

Stručni radnici Muzeja i Zavoda bili su aktivno uključeni kao suradnici znanstveno-istraživačkog projekta „Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine“

---

3 Smatram da su eksponati iz zbirke kamenih spomenika nakon minulog rata neopravdano preneseni u parkovski prostor Kulturnog centra kod hotela „Ruža“ a manji dio u park kod spomenika A. Šantića.

koji je vodio Zemaljski muzej iz Sarajeva. Sudbonosno historijsko razdoblje za Muzej i grad Mostar otpočelo je 1992. godine agresijom na Bosnu i Hercegovinu i urbicidom nad gradom koji je postao jedan u nizu najrazorenijih urbanih centara u bivšoj Jugoslaviji. U nizu uništenih javnih i kulturnih institucija i spomenika kulture u Mostaru, Muzej Hercegovine koji je prije minulog rata koristio pet građevinskih objekata za svoju djelatnost, nakon rata sačuvana su samo dva. Od mnoštva vrijednih muzejskih eksponata, sačuvan je samo manji broj dok su mnogi zauvijek uništeni, devastirani ili nestali.⁴

Stećak "Mistihalj", selo Miruše, Bileća (iz lapidarija Muzeja Hercegovine, sada ispred Centra za kulturu Mostar)

Jedna od svjetlijih stranica u novijoj povijesti mostarskog Muzeja bila je otvorenje Muzeja Stari most 2005. godine poslije obimnih istraživačkih radova na temeljima srednjevjekovnog lančanog mosta i obnove u ratu porušenog Starog mosta. Zahvaljujući financijskoj donaciji i stručnoj pomoći talijanskog grada Firence, Muzej Stari most otvoren je u prostorijama kule Tare na lijevoj obali Neretve i u podzemnom prostoru pored temelja srednjevjekovnog lančanog mosta. I pored otvaranja ovog Muzeja, još uvijek se osjeća veliki nedostatak i devastacija predratnog muzejskog odjela Mostar u prošlosti koji se nalazio u Čejvan-Čehajinoj džamiji i mektebu pored kule Tare na lijevoj obali Neretve. Poslije svih događanja u burnoj prošlosti mostarskog Muzeja, a naročito nakon UNESCO-ve registracije Starog mosta i povijesne stare gradske jezgre u svjetsku listu kulturne baštine, Muzej grada Mostara dobija posebnu ulogu i značaj. Zbog toga ova ugledna institucija mora dobiti odgovarajući prostor u starom gradu, glavnom turističkom odredištu grada na Neretvi. Postoji nekoliko zanimljivih objekata u kojima bi Muzej mogao obnoviti svoju djelatnost, a to su: Halebijina kula i ribarnica pored mosta na desnoj obali i Sultan Selimov mesdžid i magaza uz kulu Taru na lijevoj obali.

Poslije 60 godina svog rada i ostanka danas se Muzej u Mostaru nalazi u nezavidnom položaju i zahtjeva hitne mjere i pomoć šire društvene zajednice, Županije hercegovačko-neretvanske i grada Mostara, kako bi ova ugledna kulturna institucija mogla normalno djelovati i izvršavati svoje zakonom predviđene obveze.

⁴ Iz osobnog iskustva toga vremena uvjeren sam da se u početku rata jedan dio vrijednijih eksponata muzejskih mogao spasiti većim angažiranjem uprave i djelatnika Muzej koji su većinom napustili grad i svoju radnu obavezu. Famosni sistem „starog društva“ ONO i DSZ-Općenarodne obrane i društvene zaštite, ovdje je potpuno zakazao.

Svetlana Bajić, muzejski savjetnik
Zemaljski muzej BiH
Sarajevo

HERCEGOVAČKA TRADICIJSKA ODJEĆA*

Ime Hercegovina se prvi put spominje u pisanim izvorima sredinom XV stoljeća (1454. godine). Tada je obuhvatala oblast od Poljica do Nikšića. Malo je koja oblast na ovim prostorima imala tako burnu istoriju. Promjenjivih granica, lišena onih unutarnjih činilaca koji bi bili u stanju da ostvare čvrstu koheziju društva, nalazeći se pod stalnim i neposrednim uticajima sa susjednih teritorija, ova je pokrajina za najveći dio stanovništva koje ju je naseljavalo u prošlosti, bila zajednički prostor življenja na kome se ni jedan njegov dio (muslimani, katolici, pravoslavni, odnosno Bošnjaci, Hrvati i Srbi) nije osjećao previše strancem da je ne bi smatrao svojom užom domovinom.¹

*Karta 1. Granice Hercegovine u sastavu SR BiH
1945.-1991.*

1 * Rad je u vidu prezentacije predstavljen na naučnom skupu u povodu obilježavanja 60. godina Muzeja Hercegovine u Mostaru, početkom 2010. godine.
Enciklopedija Jugoslavije 2, Bosna i Hercegovina, Zagreb, 1982; 174.

Hercegovina se prostire na površini od 9835 m². Granica sa Crnom Gorom i Hrvatskom (Dalmacijom) rezultat je vjekovnih sukoba interesa velikih sila, dok je ona prema Bosni prirodna, ograničena razvodima na Čvrnsnici, Raduši, Vranici, Bitovnji, Ivan-planini, Bjelašnici, Treskavici, Leliji, Zelengori i Volujku.(Karta 1)²

KORIŠĆENI MATERIJAL ZA ODJEĆU

Do kraja XIX stoljeća nošnja seoskog stanovništva u Hercegovini bila je pretežno domaće proizvodnje. Najčešće korišćene tkanine za izradu odjevnih predmeta tradicionalnog kostima izrađivane su od vune, lana i konoplje. Vuna, kao jedna od osnovnih tekstilnih sirovina, imala je najveću primjenu u izradi tkanina koje su korišćene za tradicionalni kostim. To je uostalom karakteristično i za sve ostale stočarske oblasti.³ Od vune se tkalo sukno, koje se valjalo ili ne, a upotrebljavano je za krojenje i šivenje raznovrsnih dijelova ženske i muške odjeće. Vuna je služila za tkanje ženskih pregača, tkanica, podveza, torbi, „struka”. Od vune su se plele čarape, rukavice i drugo.

Još od srednjeg vijeka na ovim prostorima su bile poznate vrste sukna: „**raša**”, „**mrčina**” i „**modrina**”, od kojih su izrađivani odjevni predmeti tradicionalnog kostima.⁴

Raša je bio naziv za sukno bijele ili tamno-plave boje. Od bijele raše šivale su se ženske zimske gaće, a od tamnoplave muške čakšire poznate u čitavoj Hercegovini kao „**rašne gaće**”. Naziv „**raša**” prenijet je početkom XX stoljeća i na frabrički materijal vuneni i pamučni, crne ili tamnoplave boje, koji se upotrebljavao za ženske suknje zvane u zapadnoj Hercegovini „**kotule**”, a u istočnoj „**džupe**”. U istočnoj Hercegovini bile su poznate i muške zimske haljine kao „**bjelače**”, a u ostalim krajevima ženske haljine „**bjelače**”, „**mrčine**” ili „**modrine**”.

---

2 V. Klajić, Bosna III, Zagreb, 1878., od 5 – 7; Jefto Dedijer, Hercegovina, Sarajevo, 1991. (Reprint), 11; Miloš Bjelovitić, Geografski pregled Hercegovine, Rad IX kongresa Saveza folklorista Jugoslavije, Sarajevo, 1963., 10; Dr. Jovan Marković, Regionalna geografija SFR Jugoslavije, Beograd, 1980., 567.

3 Bratislava Vladić-Krstić, Tehnologija i tehnike tkanja, GZM (E), n.s. XIX, Sarajevo, 1964; 119; Svetlana Bajić, Tekstilna radinost u Drežnici, GZM (E), n. s. Sarajevo, 1983., 163 – 180; Katica Benc-Bošković, Konavle. Tekstilno ruktovorstvo i narodna nošnja. Etnološka istraživanja, Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb, 1983., 26.

4 Vidi npr.: Zorislava Čulić, Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1963., od 9 – 11; Dragana Radojčić, Odijevanje i zanati u službi odijevanja u Herceg Novom u 18. vijeku. Magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 1989. godine, od 58 – 61; Svetlana Bajić, Ženska suknena haljina, GZM (E) n. s., Sarajevo, 1989., 149 – 154.

„Mrčina” označava haljinu od crnog valjanog sukna i to kod srpskih žena u istočnoj Hercegovini, dok je naziv „modrina” sačuvan za istu takvu haljinu kod Hrvatica samo od tamnoplavog sukna u zapadnoj Hercegovini. Dakle, ovi nazivi materijala još iz srednje vijeka bili su identifikovani u tradicionalnoj nošnji sa odjevnim predmetima i kontinuirano su se zadržali sve do novijeg vremena.⁵

Od valjanog sukna, pored spomenutih zimskih haljina, izrađivani su još i **zubuni**, **gunjevi**, **džoke**, **tozluci**, a također i **kabanice**, kao one obične singave, tako i od crvenog boljeg sukna za prazničke prilike, naročito za svadbe.

Od **lana** i **konoplja** tkalo se platno, koje je imalo primjenu, uglavnom, u izradi muških i ženskih košulja, gaća, te ženskih marama.

O **svili** kao značajnoj i često korištenoj sirovini u izradi tkanina XIX stoljeća nije moguće dati pobliže podatke. Zna se da se svilena nit koristila kao ukras na prazničnim košuljama, pregačama i gornjim suknenim predmetima. Velika pažnja poklanjana je postojanosti boja na tkaninama. Prije pojave analinskih boja, žene su za bojenje upotrebljavale razne biljke, korijenje, plodove i lišće, što je zasigurno imalo dugu tradiciju.

Obuću, opanke zv. „**oputnjake**” od sirove, neprerađene nego samo osušene teleće, goveđe, kozje ili svinjske kože pravili su muškarci u istočnim i središnjim dijelovima, a žene u zapadnim dijelovima Hercegovine. Koža se osim za izradu opanaka koristila za izradu torbi, „šarpelja”, pojaseva, „bensilaha” i „terkija”. Ove dijelove muške odnosno ženske odjeće izrađivali su majstori – sarači.

Tkanine izrađivane u seoskoj sredini odnosno u domaćoj radinosti dugi niz godina zadržale su se prvenstveno u izradi odjevnih predmeta hercegovačkog tla. Mnogi kazivači su nosili odjeću od stupanog sukna sve do sredine XX stoljeća.

I pored toga što je seosko stanovništvo svoje osnovne potrebe za tkaninama zadovoljavalo u domaćoj radinosti, jedan njihov dio obezbjeđivao je, kupujući ih kod zanatlija ili u trgovinama, koje su bile bogate raznovrsnom robom i sa Istoka i sa Zapada. Poznato je da su se tkanine manufakturne proizvodnje uvozile u Bosnu još u srednjem vijeku, sa Istoka i Zapada i to posredstvom dubrovačkih trgovaca. Oni su uz ove materijale strane proizvodnje prodavali i materijale svoje tkačke proizvodnje. Od uvoznih materijala primarno mjesto zauzimao je somot i čoha zelene i crvene boje.⁶

U XIX stoljeću nosili su se i odjevni predmeti izrađeni od skupocjenih tkanina: čoha, svile i somota, različitih vrsta i kvaliteta. Od tih materijala imućniji i ugledniji ljudi nosili su u svečanim prilikama „prazničnu” (**misnu**)

5 Jireček Constantin, Staat und gesellschaft im mittelalterischen Serbien, Wien, 1914., 19.

6 Zorislava Čulić, Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, 10; Jovan Kovačević, Srednjovjekovna nošnja balkanskih Slovena, SANU, Posebno izdanje, knj. CCXV, Beograd, 1953., 206 – 209.

nošnju koja se nije razlikovala u osnovnim krojevima od odjeće koja se nosila svakim danom. Tako su u zapadnoj Hercegovini imućnije djevojke i mlađe udate žene nosile *sadake* od crvene čohe, u istočnoj *zubune* od zelene i bijele čohe. Osim djevojačkih zubuna, u upotrebi su bile u istočnoj Hercegovini i muške raskošne „*dolame*” od crvene ili zelene čohe.

Dijelovi ove skupocjene odjeće bili su bogato ukrašeni raznim vrstama gajtana (vuneni, svileni, zlatni i srebrni), vrstama zeha (svileni i srmeni) i širita (zlatni i srebrni). Ova odjeća bila je uglavnom rad zanatlija – terzija.

Upravo ova navođenja tkanina predstavljaju jedan od glavnih parametara na osnovu kojeg je moguće pretpostaviti funkciju kostima a na principu: jednostavna domaća tkanina – svakodnevna radna odjeća, raskošnija – manufakturne proizvodnje – svečana, praznična odjeća.

Vrste korišćenih tkanina ukazuju i na društveni i ekonomski status njihovih korisnika.

KARAKTERISTIKE TRADICIJSKE SEOSKE HERCEGOVAČKE NOŠNJE

Na osnovu dosadašnjih etnoloških saznanja i osobnih istraživanja o ovoj problematici, hercegovačke nošnje po tipskim odlikama pripadaju široko rasprostranjenom tipu dinarske narodne nošnje. Dinarska nošnja obuhvata Liku, Kordun, dalmatinsko zaleđe, zapadnu Bosnu i Hercegovinu, veći dio Crne Gore i jugozapadnu Srbiju.⁷ Ova nošnja karakteristična je po specifičnostima svojstvenim hercegovačkim nošnjama. Sve nošnje u Hercegovini, inače, po svom osnovnom obilježju dijele se na **humske** (zahvataju uglavnom, zapadni i srednji dio Hercegovine uključujući tu i okolinu Mostara, Konjica, Stoca, Ljubinja i Ljubuškog) i **brdske** (raširene na čitavom području istočnog dijela ove oblasti, obuhvatajući oblast Zupce, zatim Šumu, Površ, manji dio Popovog polja, Bilećke Rudine, pa preko Nevesinjskog polja i Podveležja sve do Borča i Foče)⁸. (Karta II) Osnovne razlike brdske i humske nošnje su:

- ženska košulja u brdskoj nošnji ukrašena je više vezom nego ona u humskoj nošnji

---

7 Zorislava Čulić, Narodna nošnja u Hercegovini, Rad Kongresa folklorista Jugoslavije IX, Mostar, Trebinje, 1962., 45 – 51; Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, od 11 – 14; Marijana Gušić, Tumač izložene građe, Zagreb, 1955., 167 – 173; Jelka Radauš-Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske, s.l.s.a – bez oznake stranice; Jasna Bjeladinović, Katalog izložbe Narodne nošnje Jugoslavije, posebno izdanje Etnografskog muzeja u Beogradu, 1976.; Mitar Vlahović, Ženska nošnja u Vasojevićima, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, Beograd, 1934.; Milka Jovanović, Narodna nošnja u Srbiji u XIX veku, Beograd, 1976.; Miroslav Draškić, Narodne nošnje sjeverozapadne Bosne, Banja Luka, 1962.

8 Toma Bratić, Narodna nošnja u Hercegovini, GZM XVIII, Sarajevo, 1906., 229.

- pregača u brdskoj nošnji velika je i ukrašena je geometrijskim ili stilizovanim cvijetnim motivima i potkićena je velikim resama
- humska pregača je znatno uža od brdske, uglavnom je bez ukrasa, a veoma rijetko ima kratke rese
- ženska zimska haljina - bjelača u brdskoj nošnji je karakteristika djevojačke nošnje, dok udate žene nose haljinu crne ili tamno plave boje
- bijelu suknenu haljinu - bjelaču nose i djevojke i udate žene u humskoj nošnji
- muška nošnja je bila ujednačena u cijeloj Hercegovini sve do 1875. godine. U periodu koji po tom slijedi uočljive su razlike između brdske nošnje na kojoj se uočavaju elementi iz crnogorske nošnje (kapa, zavrata, haljina bjelača preko koje se nosi tkanica i bensilah i drugo), dok se u humskim muškim nošnjama zadržavaju i dalje elementi stare nošnje (košulja sa širokim rukavima i gornji sukneni dijelovi nošnji - džemadan, fermen, ječerma sa tokama; šal oko kape i slično)⁹

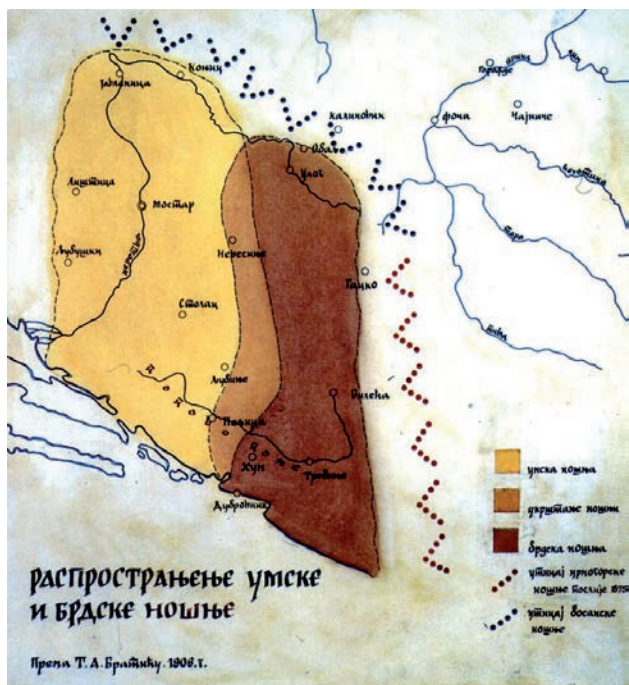
Iako Hercegovina uopšteno pripada dinarskoj kulturnoj zoni ona se sastoji od više manjih kulturnih, veoma specifičnih **oblasti**. U interakciji privrednih, društvenih, religioznih, političkih, etničkih činilaca, geografske izolovanosti, ali i otvorenosti, očuvala je autohtonost i bila otvorena za vanjske uticaje. Te osobenosti Hercegovine odrazile su se i u odjeći tamošnjeg življa, koja istovremeno posjeduje raznolikost i zajedničke elemente.

HUMSKA VARIJANTA HERCEGOVAČKE NOŠNJE

Humska etnografska cjelina poznata kao mediteranska, niska ili donja Hercegovina je kopnena, kontinentalna subregija u zaleđu srednje i jugoistočne Dalmacije, između Jadranskog mora i planinske (visoke ili gornje) Hercegovine. To je prostor između Mostara i Neuma, Posušja i Trebinja u zaleđu Makarskog primorja i Dubrovačke subregije.¹⁰ U tom prostranom kraju izdvaja se nekoliko mikroregija: **Bekija** (oko Trebižata), **Humine** (između Čapljine i Trebinja) sa dijelom Popovog polja, Ljubuškog i Stolačkog polja, **Mostarski kraj** i **Gornja Neretva - Konjic**.

⁹ T. Bratić, Narodna nošnja ..., 229.; Z. Čulić, Narodna nošnja u Hercegovini, 46 – 47; S. Bajić, Ženska suknena haljina, 152 – 153; Ista, Narodna nošnja u Trebinjskoj Površi, GZM, n.s. 40, Sarajevo, 1985., 112 – 113.

¹⁰ Dr. Jovan Marković, nav. djelo – 506.

Karta 2. Rasprostiranje humske i brdske nošnje

BEKIJA

Imotska krajina ostala je pod osmankom vlašću sve do 1718. godine, kada je Požarevačkim mirom utvrđena granica između Dalmacije i Hercegovine, koja i danas čini utvrđenu granicu između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, u dijelu koji se odnosi na današnju Imotsku krajinu. Izvan Imotske krajine ostao je jedan dio imotskog kadiluka. Taj dio teritorije koji je 1718. godine ostao izvan imotskog kadiluka i pripao Osmanskom carstvu, nazvan je **BEKIJA**.¹¹

Nošnja udate žene, zimska
Gornja Bekija, XIX stoljeće,
Hrvati

¹¹ Ante Ujević, Imotska krajina, Split, 1953., 86 – 91.

*Muška nošnja
Gornja Bekija, XIX stoljeće,
Hrvati*

*Muška nošnja
Rakitno, Gornja Bekija,
XIX stoljeće, Hrvati*

*Muška svečana nošnja
Donja Bekija, XIX stoljeće,
Hrvati*

HUMINE

Humine su poznati srednjovjekovni kraj (Hum, Zahumlje), koji se prostire između Ljubuškog i Trebinja. U širem smislu, Humine obuhvataju i čitlučki kraj.

*Nošnja čapljinskog kraja,
početak XX stoljeća, Hrvati*

*Nošnja iz Žitomislića,
kraj XIX stoljeća,
Srbi*

*Pastrirska nošnja, Jasenice
kod Čapljine, početak XX
stoljeća, Bošnjaci*

*Muška nošnja
Okolina Stoca, XIX stoljeće,
Hrvati*

*Ženska nošnja, ljetna
Okolina Stoca, XIX stoljeće,
Hrvati*

*Ženska nošnja, zimska
Okolina Stoca, XIX stoljeće,
Hrvati*

MOSTARSKI KRAJ

Kako granica između niske i planinske Hercegovine vodi od Posušja na zapadu, nešto sjevernije od Mostara, te pravcem do Bileće a dijeli se na osnovu reljefa, klime, izgleda i načina života što se uglavnom odrazilo na sve vidove života pa i na tipologiju nošnji koja je ovdje prilično ujednačena.

*Ženska nošnja, svečana,
Drežnica, XX stoljeće, Bošnjaci*

*Ženska nošnja, zimska,
Drežnica, XX stoljeće, Bošnjaci*

*Muška i ženska nošnja iz
okoline Jablanice
početak XX stoljeća
Bošnjaci*

GORNJA NERETVA KONJIC

Raniji istraživački, kao i naši i strani putopisci, spominju Konjic kao granično mjesto Huma i Bosne, mjesto poznato po dobrom kvalitetu vinove loze, odnosno vina i bogato voćem.

*Muška svečana nošnja
Bijela, početak XX stoljeća,
Hrvati*

*Nošnja udete žene
Bijela, početak XX stoljeća,
Hrvati*

*Muška i ženska svečana nošnja, Džepi,
početak XX stoljeća, Bošnjaci*

*Ženska nošnja, Bjelašnica
početak XX stoljeća, Bošnjaci*

*Muška nošnja,
Bjelašnica, XX stoljeće,
Bošnjaci*

*Ženska svečana ljetna nošnja,
Bjelašnica, početak XX stoljeća,
Bošnjaci*

BRDSKA VARIJANTA HERCEGOVAČKE NOŠNJE

Brdska etnografska cjelina, poznata i kao planinska ili visoka Hercegovina bila je privredno nerazvijena subregija, zaostala, pasivna, emigracijska. Jedna je od najslabije nastanjenih subregija, sa nacionalno heterogenim stanovništvom (Srbi, Bošnjaci i Hrvati). U Planinskoj Hercegovini su etnografske mikroregije: Nevesinje i Gacko, Bileća i Trebinje.

NEVESINJSKI I GATAČKI KRAJ

Stanovništvo ovog područja iz okoline Nevesinja i Gackog uglavnom je bošnjačko i srpsko. Hrvatskih stanovnika ima neznatan broj i to pojedinačnih porodica u selima oko Nevesinja. To su mahom doseljenici iz okoline Stoca i Čapljine.

*Ženska svečana nošnja,
Okolina Nevesinja,
početak XX stoljeća, Srbi*

*Muška i ženska nošnja,
Avtovac (Gacko)
sredina XX stoljeća,
Bošnjaci*

*Ženska ljetna svečana nošnja,
Bašiči kod Gackog
XX stoljeće
Bošnjaci*

BILEĆKI I TREBINJSKI KRAJ

Za tradicijsku nošnju ovih krajeva može se konstatovati da se u njoj osjeća uticaj Župe dubrovačke (trebinjska Šuma i Površ, Popovo polje), a posebno crnogorske nošnje (Ljubomir i oko Bileće) kod Srba, dok su stanovnici hrvatske nacionalnosti u Popovom polju zadržali elemente humske nošnje. Bošnjačka nošnja je ovdje uglavnom imala sve elemente gradske nošnje.

*Ženska nošnja udate žene,
svečana,
Okolina Trebinja
XX stoljeće, Srbi*

*Ženska svečana nošnja,
Popovo Polje
XIX stoljeće, Srbi*

*Muška nošnja,
Popovo Polje
kraj XIX stoljeća, Srbi*

ZAKLJUČAK

Analizirajući osnovne dijelove muške i ženske hercegovačke nošnje od polovine XIX stoljeća pa sve do Prvog svjetskog rata, te prateći rasprostranjenje i analogne veze nekih karakterističnih odjevnih predmeta unutar i izvan Hercegovine, može se zaključiti da nošnje u naznačenom periodu po tipskim odlikama pripadaju široko rasprostranjenom tipu dinarske narodne nošnje koji obuhvata Liku, Kordun, dalmatinsko zaleđe, zapadnu Bosnu i Hercegovinu, veći dio Crne Gore i jugozapadnu Srbiju. Pomenućemo, prije svega, košulju tipa “tunike dalmatike”, koja predstavlja zajednički, u biti gotovo identičan odjevni predmet muške i ženske dinarske nošnje¹². Međutim, košulje ovog

¹² Zorislava Čulić, Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini, 13, 14; Ista, Narodne nošnje u Hercegovini, 37; Marijana Gušić, Tumač izložene građe, 167, 173; Jelka Radauš-Ribarić, Narodne nošnje Hrvatske; Jasna Bjeladinović, Narodne nošnje Jugoslavije, 21; Milka Jovanović, Narodna nošnja u Srbiji u XIX veku, 213; Mitar Vlahović, Ženska nošnja u Vasojevićima, 71; Isti, Muška

područja rasprostranjene su i na mnogo širem prostoru tako da možemo da ih nazovemo dinarsko-balkanskim košuljama¹³. Izvan ex-Jugoslavije na Balkanskom poluostrvu nošene su u sjeverozapadnoj i zapadnoj Bugarskoj, u sjevernoj Albaniji i u sjevernoj i centralnoj Grčkoj¹⁴.

Mala crvena kapa, kao karakteristika dinarskih nošnji, bila je rasprostranjena u svim nošnjama zapadnog dijela Balkanskog poluostrva još prije dolaska Slovena, a smatra se da je bila poznata i na širem evroazijskom području¹⁵. Tu je i upotreba bijele suknene “bjelače” u ženskoj nošnji, poznate pod raznim imenima i u nošnjama drugih krajeva Bosne i Hercegovine, zatim Srbije, Crne Gore i Dalmacije. U isto vrijeme i u gotovo svim spomenutim oblastima muškarci su kosu češljali u perčin, oko crvenog fesa obavijali su crveni šal, nosili srebrni ili pozlaćeni ukras - toke (starobalkanski element), oko struka vuneni i kožni pojas sa pregradama (bensilah), te “trabolos” od levantinske svile, a također i kratke odjevne predmete džemadan i fermen. Analogne veze na ovako širokom dinarskom području nalazimo i za crvenu kabanicu kojom se ogrtala mlada prilikom svadbenih rituala, ili muškarci u veoma svečanim prilikama. I suknene ćurdije, prednje pregače, vuneni dijelovi obuće (čarape rasječene duž unutrašnje strane noge, bječve, nazuvci i tozluci) i opanci od sirove (neučinjene) kože pripadaju dinarskim elementima.

Po svim osnovnim karakteristikama nošnja u Hercegovini pripada dinarskom tipu nošnje. Međutim, nakon uporedbe i analize sa drugim nošnjama dolazimo i do novih saznanja. Naime, ova nošnja pripada dinarskom tipu nošnje, ali sa specifičnostima svojstvenim hercegovačkim nošnjama.

Sve nošnje u Hercegovini, inače, po svom osnovnom obilježju dijele se na humske i brdske, ali istraživanje nošnje (u periodu od 1987. do 1991. godine) pokazalo je da se Hercegovina, iako uopšteno pripada dinarskoj kulturnoj zoni, sastoji od više manjih kulturnih oblasti, koje karakterišu specifičnosti u interakciji sa etničkim, religioznim, privrednim, društvenim i političkim činiocima, geografskom izolovanošću ili otvorenošću, što je uslovalo zadržavanje svoga i primanje stranoga. Geografski položaj Hercegovine uticao

---

nošnja u Vasojevićima, 80; V. Kličkova, Makedonski narodni nossi, Tabla VI, XXXIII, XXXIV i XL; Pauly Wissowa, IV Stuttgart, 1901., 2025-6;

13 Miroslav Draškić, Narodne nošnje sjeverozapadne Bosne, 42,43.

14 H. Vakavelski - D. Ivanov, Blgarski narodni nossii sega i v minaloto, Sofia, bez godine; F. Nopcsa, Albanien, Berlin und Leipzig, 1933., 213; H. Lojzi, Arti popullove në shgupëri, Tirane, 1959., Tabla XIX; A. Hadzimichali, Costumes nationaux Helleiques, Muse Benaki, Atenes, 1948., Tabla XII, XIV, XIX;

15 B. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja I, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1874; Rukopisna građa iz Konavla. Bogišićeva Biblioteka i muzej u Cavtatu; Katica Benc-Bošković, Tekstilna radinost i narodna nošnja u Konavlima, 216; Milovan Gavazzi, Kulturna analiza etnografije Hrvata, Narodne starine VII, Zagreb, 1930., 6.

je na oblikovanje nošnje koja u sebi čuva tragove najstarijih kultura počev od starobalkanske, vizantijske, slovenske, zapadnomediteranske, levantske, osmanske pa do srednjoevropske koje su manje-više prepoznatljive u nazivima odjevnih predmeta, kroju, materijalu, ukrašavanju i dr., te načinu odijevanja Bošnjaka, Hrvata i Srba – tri naroda koji nastanjuju ovu teritoriju i tri osnovna nosioca tradicionalne kulture ovog tla.

Pored spomenutog, za oblikovanje nošnje u Hercegovini značajni su bili i uticaji nošnji Primorja, Dubrovačke Župe i Crne Gore. Te uticaje uslovile su ekonomske i društvene veze ovih oblasti sa susjednom Dalmacijom s jedne i Bokom kotorskom i Crnom Gorom, s druge strane. Uticaji iz Crne Gore su naročito pojačani poslije 1875. g. kada se prihvataju neki dijelovi nošnje (npr. “zavrata”, “dušanka”, “bjelača”, “dolama” kod muškaraca, svitni “zubun” i “koporan” kod žena) što je dovelo do diferencijacije muške odnosno “brdske” varijante hercegovačke nošnje.

Za razliku od nošnji kulturnih zona Zubaca, Gornje Trebišnjice, Ljubomira, Šume, Površi, Bilećkih Rudina, te Gacka i Nevesinja koji pripadaju tzv. brdskoj nošnji koja je sada samo odlika srpskog stanovništva, “humske” nošnje razvijale su se, s neznatnim razlikama, i kod bošnjačkog i kod hrvatskog i kod srpskog stanovništva na isti način. Kod bošnjačkog stanovništva ovih oblasti gradska bošnjačka nošnja zahvatila je samo jedan manji broj imućnih Bošnjaka, koji se ubrzo prilagodio ostalom stanovništvu i primio u novije vrijeme sve prisutniju zapadnjačku modu.

Bošnjačka ženska nošnja u oblasti brdske nošnje, kako je već naglašeno, razlikovala se od srpske i razvijala se pod uticajem gradske nošnje isto kao i muška nošnja.

Dok se za hrvatske i srpske nošnje mogu naći analogije i van naše zemlje (npr. kod stanovnika Bukovice i Vrlike u Dalmaciji, Crnoj Gori), za bošnjačke nošnje možemo reći da su svojstvene samo za Hercegovinu bez obzira što bošnjačkih nošnji ima i van njenih granica u Crnoj Gori, Sandžaku i na Kosovu.

Narodna Republika Bosna i Hercegovina
Narodni odbor grada Mostara
Personalni otdjelak
Broj: 1512 /50.

1/50

Mostar, dne 6.X.1950 godine

Izvršni odbor Narodnog odbora grada Mostara na osnovu člana 7 i 10 Zakona o državnim službenicima NRBIH donosi sljedeće:

RJEŠENJE

BRUK MIRKO, postavlja se za upravnika Zavičajnog Muzeuma Hercegovine u Mostaru, sa zvanjem učitelj i mjesečnim m to pripadnošću od 4.510.-dinarsa.
Pripadnošću po ovom rješenju imenovanom počinju teći sa 1.X.1950 godine.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Sekretar:

Potprijeteljnik:

(Aziz Handžar), s.r.

(Džidić Ivan), s.r.

POVJERENIŠTVU ZA FINANSIJE NOG-a

ZAVIČAJNOM MUZEUMU HERCEGOVINE

Mostar

Dostavlja Vam se prednje na znanje i postupak.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Sekretar:

(Aziz Handžar)

Potprijeteljnik:

(Džidić Ivan)

Primio:

[Signature]

Broj 1/50 -

1.8-50

Imenovanje prvog upravnika Zavičajnog muzeja u Mostaru Mirka Bruka 6. 10. 1950.

MUZEJ STARI MOST

IDEJA, KONCEPCIJA, PERSPEKTIVA

IDEJA

Ideja da se napravi i otvori Muzej Stari most postojala je još prije više decenija. Rušenjem Starog mosta 1993. godine i njegovom rekonstrukcijom 2004. godine, ta ideja je dobila na potvrdi. Pogotovo nakon upisa historijske gradske jezgre Mostara na listu svjetske baštine pod zaštitom UNESCO-a, 2005. godine. Svakako, tome je doprinijelo i proglašavanje Starog mosta i kula oko njega spomenikom nulte (najvrijednije) kategorije od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. U svakom slučaju, rekonstrukcija Starog mosta je podrazumijevala i konačno realizovanje ovako uzvišene ideje, da se na samom spomeniku otvori Muzej Stari most kako bi se ambijent upotpunio pravim sadržajem, a pogotovo ponudom u turizmu.

PRAVNA REGULATIVA

Regulativa Gradske uprave Mostara u svakom slučaju je trebala osigurati pravno uobličavanje budućeg Muzeja Stari most. To je izvršeno činom dodjele budućeg prostora Muzeju Hercegovine, od strane Gradskog vijeća Mostara, koji će biti pravni subjekt svog odjela «Muzej Stari most». Za uobličavanje postavke u muzeju ostvarena je i saradnja na relaciji Gradska uprava- pododjel za kulturu, italijanska nevladina organizacija Ucodep, i Muzej Hercegovine Mostar. To je formulisano i međusobnim ugovorom. Nakon što je realizovana ideja postavke «Muzej Stari most», potpisan je ugovor od strane Gradske uprave, Agencije «Stari grad» i Muzeja Hercegovine o načinu rada Muzeja Stari most. Da ne bi bilo zabune pošto se u dosadašnjem tekstu spominju dva muzeja, to ću ukratko objasniti.

Muzej Hercegovine Mostar je institucija koja postoji šezdeset godina i ona je stvarni pravni subjekat. Njoj je i pripalo realizovanje ideje postavke na Starom mostu. Realno je bilo da postavka na Mostu nosi naziv- Muzej

Hercegovine Mostar- odjel Stari most. Međutim, uvažavajući komercijalne zahtjeve, neopterećujući druge dugim nazivom i olakšavajući u turizmu, odlučili smo se za kraći i komercijalan naziv «Muzej Stari most», bez obzira što se radi o postavci u kuli Mosta i ambijentu pored nje. Sva briga oko ovog Muzeja Stari most pripada njegovom vlasniku Muzeju Hercegovine Mostar.

U ugovoru je precizirano da je Muzej Stari most odjel Muzeja Hercegovine Mostar i da je Muzej Hercegovine odgovoran za njega, pošto je pravni subjekat. Svi radovi na održavanju i kreiranju postavke su u odgovornosti Muzeja Hercegovine, dok za građevinske stavke– vanjske opravke, opravke krova, zidova, itd..., nadležna je institucija za zaštitu graditeljskog nasljeđa koja djeluje pod imenom «Agencija Stari grad Mostar». Da nas ne zbunjuje što svaki put uz Muzej Hercegovine napišem i riječ Mostar, jer je to iz razloga što postoji više muzeja istog ili sličnog naziva u Bosni i Hercegovini. To su Muzej Hercegovine Trebinje, Muzej Stare Hercegovine... Ovo «Mostar» je napomenuto iz razloga diferencijacije, jer se radi o instituciji koja ove godine slavi šezdeset godina postojanja i rada.

PROSTOR

Prostor za realizaciju Muzeja Stari most mogao se već ranije nazrijeti. Lijeva kula uz Most, pod imenom Tara je vrlo povoljna jer sadrži šest etaža izdijeljenih drvenim tavanicama i stepenicama (basamacima), polukružne je osnove i na vrhu sadrži hodnu liniju sa

Kula Tara - Vidikovac

vidikovcem i dvadeset otvora. Predstavlja vertikalnu komunikaciju muzeja. Karakteristika joj je što se preko horizontalne hodne linije, pomoću željeznog mosta (rampe), povezuje sa prostorom zvanim Arheologija i Labirint. Time se dobiva veća kvadratura izložbenog prostora i ostvaruje povoljna turistička ponuda. Svakako, dobiva se i duga hodna linija koja je sama za sebe vrijednost. Time mislim da posjetilac ne obilazi samo postavku, već da može posmatrati ambijent kule, arheoloških iskopina i atraktivnog prostora pod imenom Labirint koji čini jedan arhitektonski atrijum.

Kula Tara - Postavka

Kula Tara

Sagrađena je u šesnaestom vijeku, polukružne osnove, kamenih zidova debelih do tri metra, pokrova od kamene ploče i sa šest etaža i vidikovcem. Izvorno je bila barutana tj. fortifikacija za čuvanje vojnog baruta i za boravak vojske. Današnji vidikovac je bio osmatračnica i lokacija za topovsku artiljeriju. Godine 1821. kula je pretrpila veću adaptaciju, što je i zapisano na jednom tarihu (kamenom natpisu) koji se nalazi uzidan u zid vidikovca. Time je ovaj tarih danas postao nesvjesno dio postavke muzeja, što je u svakom slučaju dobro. Riječ «kula Tara» do danas je ostao neobjašnjiv, mada u narodu dobro prihvatljiv. Istinski ovo je kula Herceguša, naziv koji se prenio sa srednjovjekovne kule Herceguše, koja se i danas nalazi desetak metara južnije.

Arheologija

Ovaj dio Muzeja predstavlja horizontalnu hodnu liniju, po kojoj se ide preko željeznog šupljikavog mosta (rampe), a može se podijeliti prostor na četiri dijela. Prvi dio je spoljašnji prostor, gdje su prikazane zidne iskopine «in situ», unutrašnji prostor također iskopine «in situ» u vidu baza stubova, zatim sljedeći prostor je prostor najstarije tačke Mostara koja se vezuje za petnaesti i šesnaesti vijek. Četvrti prostor je manji prostor koji sa dva zida brani most od nabujale rijeke Neretve i u njemu se također nalazi jedna vrsta prezentacije. Karakteriše ga svod na ćemer. Ovaj cjelokupni ambijent danas nosi naziv Arheologija, jer su vršena arheološka iskopavanja u vrijeme rekonstrukcije mosta 2002-2004. godine. Tad je skinut veliki dio zemljanih nasipa i otkrivena veća količina pokretne i nepokretne arheološke građe. Iz ovog dijela muzeja put stepenicama vodi u Labirint.

Lokalitet - Arheologija

Labirint

Labirint predstavlja prostor spojenih podruma magaza Kujundžiluk ulice, koji je nastao šezdesetih godina dvadesetog vijeka, pri jednoj od sanacija Starog grada. Konotira rijeci Neretvi i sadrži prozore koji čine vidik prema rijeci, suprotnoj obali i mlinicama. Prostor izgleda kao atrij, šarm mu daju lučni razdjelci šest traveja, predstavlja posljednju horizontalnu hodnu liniju muzeja, gdje se turist odmara i priprema za izlazak. Naziv «Labirint» je dobio još prije više decenija kad je u njemu djelovao restoran «Labirint», a taj naziv prostora je ostao do danas.

Labirint - Postavka

UKRATKO O STAROM MOSTU

Pošto će se ubuduće ovaj rad više precizirati na priču o Starom mostu, reći ću nekoliko riječi radi lakšeg snalaženja u tekstu.

Za vrijeme lokalnog vladara Hercega Stjepana Vukčića Kosače, polovinom petnaestog vijeka na mjestu današnjeg Starog Mosta, sagrađen je prvi prijelaz preko Neretve- drveni most. Krajem istog vijeka, osvajanjem Hercegovine od strane osmanskog sultana Mehmeda El Fatiha, dolazi do ojačanja i proširenja postojećeg drvenog mosta koji je služio narednih nekoliko decenija. Potreba za trajnijim rješenjem mosta na Neretvi se brzo uočila. Godine 1566. ili 974. hidžretske sagrađen je kameni most- ćuprija osmanskog sultana Sulejmana Veličanstvenog.

Vjekovima koji su dolazili poslije Stari Most je bio poznat kao Velika ćuprija ili Stara ćuprija, dok se nije odomaćio današnji naziv. U ratu 1993. godine, most je srušen i postao jednim od svjetskih simbola urbicida. Godine 2004. Stari most je potpuno obnovljen po uzoru na prethodni. Sljedeće, 2005. godine, Stari most i historijska gradska jezgra su proglašeni od strane UNESCO-a baštinom od svjetskog značaja. Osnovne karakteristike mosta su da je građen od kamena tenelije, jednolučne konstrukcije, sa oko 450 blokova kamena u svodu i povezanih sa 13 tona olova i željeza. Sa tri kule u ambijentu, čini jednu cjelinu.

KONCEPT MUZEJA STARI MOST

Već smo ranije rekli i objasnili pojam «Muzej Stari Most», jer smo bili svjesni da će obnovljeni Stari most biti najbolji propagandni reper Muzeja Starog Mosta u sklopu kojeg se nalazi. Time će posjeta biti osigurana.

Konceptijski, Muzej Stari most je podijeljen na zone A, B, i C. Zona A predstavlja kula Tara, Zona B potez Arheologija, a Zona C Labirint. Zona A je posvećena historijatu Starog mosta, Zona B arheološkoj građi «in situ», a Zona C rekonstrukciji i rehabilitaciji Starog Mosta 2002-2004. godine. Ujedno je to i preporučena hodna staza muzeja to jest put obilaska muzeja od strane posjetilaca.

Hodna linija se može podijeliti na vertikalni i horizontalni dio. Vertikalni dio čine stepenice u kuli (58 stepeni nagib), penjanje kroz šest etaža na vidikovac Tare (oko 20 m visine), nakon toga spuštanje strmim stepenicama (basamacima) i prelazak na horizontalnu hodnu liniju do oko pet metara ispod zemlje. Put željeznim mostom, ulazak u Labirint - popločani atrij, također čini horizontalnu hodnu liniju i stepenicama izlazak u Kujundžiluk ulicu.

To čini potpuni obilazak muzeja. Turistička ruta se može podijeliti na teži i lakši dio. U svakom slučaju lakši dio čine zone B i C, te se turistima slabijeg zdravlja samo ona savjetuje. Obilazak Muzeja Stari most predstavlja jednu alpinističku atrakciju, sa strmim nagibima, izlomljenim hodnim linijama, te se ne preporučuje svakome. To je cijena izvornosti ambijenta u kojem se muzej nalazi.

Kula Tara (Zona A)

Sastoji se od polukružne osnove, šest etaža izdijeljenih drvenim tavanicama i basamacima, pokrovom od kamene ploče i zidovima debelim tri metra. Kamene je gradnje. Visine je oko dvadeset metara, sadrži vidikovac sa oko dvadeset malih otvora, kroz koje se vidi Stari most i Stari grad. Kula je u ratu 1992-1994. godine djelimično stradala, ali je istovjetno obnovljena kad i Stari most 2004. godine. To je urađeno po pravilima službe zaštite graditeljskog nasljeđa.

Arheologija (Zona B)

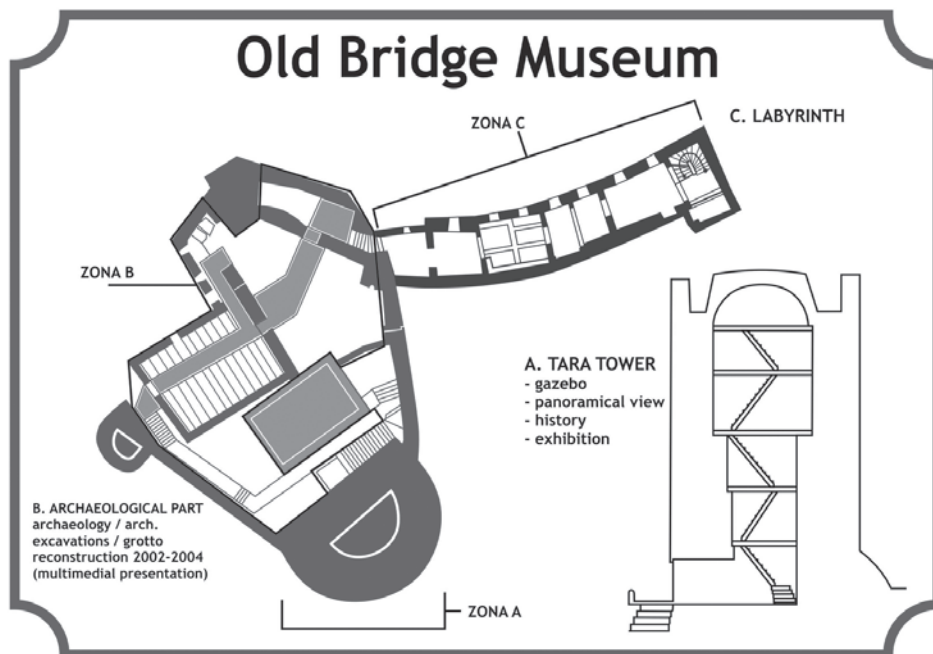
Sastoji se od vanjskog i unutrašnjeg dijela. Ovdje su izloženi fragmenti arheološke građe otkrivene u vrijeme obnove Starog Mosta 2004. godine. Oni su izloženi «in situ» to jest na mjestu na kojem su nađeni. Tu je i najstarija tačka Mostara (15. vijek) što ću u dijelu o postavci i objasniti. Čini horizontalnu hodnu liniju sa željeznim mostom, puno lakšu za obilazak u odnosu na strmu Taru. Ovdje se turista odmara.

Labirint (Zona C)

Labirint je posljednja zona obilaska muzeja. Rekli smo da se radi o spojenim podrumima magaza Kujundžiluk ulice, pogledom prema Neretvi, lučne razdjeljke prostorija, blagu nivelaciju sa dva stepenika, šest izložbenih traveja i izlazne stepenice izlazak u Kujundžiluk ulicu. Labirint je popločan kamenim pločama, što ga čini prilično otmjenim. Predstavlja opuštajući dio muzeja i završetak posjete.

POSTAVKA

Postavka je formirana u kuli Tari (Zona A), Arheologiji (Zona B) i Labirintu (Zona C). To je ujedno šema posjete muzeja sa ulazom na tački

zvanog Raskršće, i izlazom u Kujundžiluk ulici. Znači ulaz i izlaz iz muzeja su različiti što je u praksi veoma dobro i ne stvara zabunu i zbrku.

Postavka se sastoji od velikih (100x50 cm) i malih (40x20cm) panela (banera), šest staklenih vitrina, metalne instalacije na kojima su đulad, dva plazma televizora za prezentaciju pokretne arheološke građe i autorski film o obnovi Starog mosta. Postavku još čine arheološka građa «in situ» i kamenje originalnog Starog mosta srušenog u ratu 1993. godine.

Zona A- kula Tara

U ovoj zoni postavka se sastoji od historijata Starog mosta i Starog grada. Konceptija je razvijena po etažama. U prizemlju je nezaobilazna biletarnica to jest mjesto prodaje ulaznih karata. Na prvom spratu je priča o zoni Starog mosta prije dolaska Osmanlija i u ranom Osmanskom periodu (15. i 16. vj.). Tu je pored panela (40 x 20 cm.), koji slikom i riječju govore o ovome, izložena jedna vjerodostojna kopija tariha (kamenog natpisa) Starog mosta s kraja sedamnaestog vijeka. Tarih je dimenzija 40 x 20 cm, a govori o gradnji mosta i kule. Kopija je izvedena vjerodostojno u gipsu. Na drugom spratu, kroz priču na panelima, predstavljen je Stari most kao graditeljsko djelo (umijeće), a u vitrini su izloženi originalni klinovi, dimenzija raspona od 25 do 50 cm, kao prikaz građevinske moći u šesnaestom vijeku. Tu je i originalna vodovodna

cijev od strževog drveta, kao dokaz postojanja vodovoda. Na trećem spratu predstavljen je Stari most u ambijentu življenja oko njega s poslovnom četvrtičaršijom, zanatima ... To je izraženo kroz priču, također, na panelima. Dvije vitrine sa keramičkim i željeznim predmetima iz arheološke zbirke čini dio postavke ovog sprata .

Četvrti sprat predstavlja Stari Most kao vojnu fortifikaciju, a predstavljen je kroz priču na panelima i arheološku građu u vitrinama. Inače, sve vitrine u muzeju su staklene sa željeznim okvirima i različitih dimenzija. Na ovom spratu arheološku građu čine jedan top, topovska đulad kao i vojni šljem. Kamena topovska đulad su izložena na jednoj metalnoj šahovskoj (mondrijanovskoj) konstrukciji, vrlo interesantno, sa šest kamenih đuladi- eksponata. U kritici muzeološke postavke ovdje se smatra da previše dominira podloga nego eksponat. Peti sprat, poznat kao ćemer ili svod, zasad je bez koncepta. Moguće da u budućim projektima muzeja bude riješen. Jedna od ideja je bila da bude riješen kao mjesto gdje će se moći vidjeti i pročitati značajnije pjesništvo i putopisi o mostu. Također, pošto se veže na četvrti sprat i njegovu koncepciju, u perspektivi bi se u njemu moglo prikazati rušenje Starog Mosta u ratu 1993. godine, sa originalnom kamerom i vrpcom kao muzejskim eksponatima. To ostavljamo muzeološkoj struci na odluku.

Nakon toga dolazi izlaz na Vidikovac, razgledanje Starog mosta i zaštićene zone Starog grada. Ovo je usput jedno odmorište nakon napornog penjanja na vrh kule. Polukružna hodna linija sa dvadeset otvora omogućava razgledanje i fotografisanje. Jedan eksponat u ovoj zoni je vrlo interesantan. Radi se o veoma lijepo kaligrafski urađenom tarihu (kamenom natpisu), o obnovi kule iz 1821. godine. On je izvoran, izveden u kamenu s arapskim pismom i reljefnim slovima. Dimenzije su mu oko 40 x 20 cm i ugrađen je u svodni zid. Veoma je interesantan posjetiocima. Nalazi se u zoni posjetiočevog vidika, i pošto je na izvjestan način eksponat, tim više zahtijeva objašnjenje, što dosad nije urađeno.

Pošto sam opisao postavku kule Tare, jedino mi je ostalo da objasnim ovdje potencirani izložbeni način sa panelima ili banerima. Njih brojčano ima petnaest komada, ravnomjerno raširenih po spratovima. Izrađeni su od pleksiglasa, a pošto je kula polukružna s hrapavim zidovima, način fiksiranja je izveden pomoću metalnih sajli koje ga odvajaju od zida nekoliko centimetara i vežu od poda do tavanice. Ovo je inače vrlo lijep način izlaganja. Na panelu je folija na kojoj su tekst i fotografija, a postavljen je u visinu očiju radi čitanja. Još bih ovdje rekao da je cijeli muzej od signalizacije, panela, kataloga, afiša..., dvojezičan, što znači BHS jezici (bosanski, hrvatski i srpski) i adekvatno njima engleski jezik. To se pokazalo u praksi dobro i praktično.

Zona B- Arheologija

Već sam nešto ranije rekao o Zoni B i Arheologiji. Podijeljena je na vanjski i unutrašnji dio, sve povezano željeznom hodnom linijom (šupljikavom), s mjestom proširenja na najstarijoj tački Mostara.

Vanjski dio čine iskopine zidina u visini 50 do 70 cm, a smatra se da predstavljaju prilaz srednjovjekovnom drvenom mostu. Istraživanja nisu dovoljno uvjerljiva ni završena. Ovaj dio zahtijeva daljnja istraživanja. Podijum ovog dijela je nasut šljunkom, što djeluje čisto i uređeno za prezentaciju. U budućnosti je potrebno ovdje postaviti informativnu tablu.

Unutrašnji dio Arheologije sastoji se od tri dijela. Prvi je predstavljen s grupacijom baza stubova i to različite vrste, ali «in situ». Nalazi se ispod Sultan Selimovog mesdžida, koji je iz početka šesnaestog vijeka. Mogućnost da je to bio vojni magacin, cisterna ili nešto slično u svakom slučaju postoji. To bi trebao biti predmet budućih istraživanja, a ono što se može istražiti su u svakom slučaju zatečene baze stubova koje su različitih oblika, vrsta kamena i njihovim čišćenjem možda bi se ukazale i neke dekoracije. U ovom dijelu posjetioci dobivaju informaciju preko manjeg panela u smislu teksta koji sam spomenuo.

Drugi dio Arheologije čini najstariju tačku Mostara. Tu su izložena dva panela s objašnjenjima postanka Mostara i vrsti mostova na ovoj lokaciji. Također se mogu vidjeti stepenice usječene u stijenu kao prilaz srednjovjekovnom drvenom mostu, kao i početak svoda Starog mosta s unutrašnje strane. Sam imenitelj da je ovo najstarija tačka Mostara, mjesto čini uzvišenim. Ovdje je proširena hodna staza radi grupisanja posjetilaca.

Treći dio unutrašnjosti Arheologije nalazi se u produžetku prethodna dva dijela, a sačinjen je od dva odbrambena zida od vodene stihije Neretve. Zasvođen je kamenim svodom (ćemerom). Služi za prezentaciju pokretne arheološke građe otkrivene u zemljanim nasipima oko Starog mosta, u periodu 2002-2004. godine. Prezentacija se vrši pomoću plazma televizora i snimaka građe u kontinuitetu. Iz ovog dijela krećemo stepenicama prema Labirintu gdje nas očekuje slijedeća priča.

Zona C- Labirint

Ovaj potez nastao je šezdesetih godina dvadesetog vijeka, kao što sam ranije rekao, spajanjem podruma magaza koji prate liniju Kujundžiluk ulice prema rijeci Neretvi. Naziv Labirint je dobio zbog istoimenog restorana koji je djelovao na ovoj lokaciji. U stvaranju muzeja 2006. godine nije se htjelo mijenjati naziv iz razloga ustaljenosti i prepoznatljivosti kod građana. On

ne čini nikakav grčki labirint, nego obični izložbeni atrij s pogledom prema Neretvi. Labirint predstavlja horizontalnu hodnu liniju muzeja s blagom nivelacijom u dva stepenika, i izlaznim stepeništem u Kujundžiluk ulicu, gdje je i kraj obilaska muzeja. Sastoji se od šest traveja, izdijeljenih lučnim zidovima.

Postavka ovog dijela muzeja je posvećena rekonstrukciji i rehabilitaciji Starog mosta 2002 – 2004. godine. Sastoji se od osam UNESCO-vih panela, dimenzija 100 x 50 cm, pravilno raspoređenih po prostoru. Oni objašnjavaju graditeljski poduhvat rekonstrukcije Mosta, kula oko mosta, mesdžida, čardaka i ostalih popratnih građevina. Cilj ove izložbe je prikazati pravilan i naučan pristup obnovi graditeljskog nasljeđa.

U središtu ovog poteza nalazi se prezentacija na plazma televizoru, autorskog djela, film «Dnevnik graditelja» od Jasmile Žbanić, filmske rediteljice. Projekcija traje četrdeset minuta i govori o obnovi Starog mosta i težini ovog poduhvata. Film se prikazuje kontinuirano, u radno vrijeme muzeja. Sljedeći dio postavke čini arhivska fotodokumentacija Starog mosta izrađena od strane poznatog mostarskog fotografa Ćirila Ćire Rajića, kome je Stari most tema fotoaparata već od pedesetih godina dvadesetog vijeka pa do danas. Postavka je izražena u nekoliko značajnih arhivskih fotografija Starog mosta prije više decenija. Čisto radi uporedbe s današnjim.

Na dva mjesta u Labirintu se nalazi postavka koja se sastoji od originalnih dijelova kamena srušenog Starog mosta 1993. godine, koji posjetioci mogu vidjeti. Na kraju posjete Labirint poteza ili Zoni C, nalazi se mjesto prodaje izdanja muzeja, i knjiga dojmova. Ona se kontinuirano popunjava od strane posjetilaca, i tako se memoriše njihov dojam. Knjiga utisaka je dokaz svrsishodnosti Muzeja Stari most, jer se posjetioci veoma pohvalno izjašnjavaju o muzeju i njegovom ambijentu. Doživljaji su zaista iskreni i fantastični.

RASVJETA

Ono što bih svakako spomenuo kao bitan faktor muzeja je i sistem rasvjete.

Ona je formirana u svim dijelovima muzeja i u potpunosti osvjetljava sve eksponate i hodne linije. Ambijent Muzeja Stari most je s vana osvjetljen kao i sam Stari most, pomoću gradske rasvjete izvedene u zoni Starog grada. Gradskom javnom rasvjetom je osvjetljen vidikovac Tare, kula s vana, vanjski dio Arheologije ...U brizi muzeja je unutrašnja rasvjeta i njeno održavanje.

Postoji nekoliko načina osvjetljavanja eksponata, zavisno od njihove pozicije. U Tari neki su eksponati osvjetljeni s tavanice, neki od poda, a poneki

opet, s obje pozicije. Rasvjeta je pod imeniteljem italijanske firme Gucini, i različitog je karaktera. Tu bih nabrojao veće i manje reflektore, karakteristične reflektore visuljke ...Električna energija je pomoću transformatora smanjena na 12 V, a jačine sijalica se kreću od 20 pa do 75 W. Vrsta rasvjete je halogena koja daje eksponatima ozbiljnost. U Arheologiji zbog velike tame izvršeno je pojačanje rasvjete s većim reflektorima kako bi se osvijetlili duboki tamni prostori, kaverne Starog mosta... Na najstarijoj tački koristi se sistem rasvjete pomoću neonskih sijalica, što zahtijeva prostor.

Labirint je, moglo bi se reći, prostor koji je rasvjetom najbolje riješen. To i nije bio teži problem zbog njegove arhitekture. Podna rasvjeta prati kamenu hodnu liniju Labirinta i izgleda otmjeno. Paneli su osvijetljeni nešto jačim halogenim reflektorima nego u Tari, iz razloga većih dimenzija. Napomenuo bih još da su halogene sijalice reflektnog karaktera, što inače odgovara postavkama. Hodnička rasvjeta u kuli Tari je uobičajena, na 220 V sa sijalicama od 40 W. Cjelokupna rasvjeta u muzeju je bročano pozamašna, raznolika i teška za održavanje. Rezultat toga je dobro i kvalitetno osvijetljen muzej i njegova postavka.

SIGNALIZACIJA I PRORAGANDNI MATERIJAL

Signalizacija Muzeja Stari most je vrlo uspješno urađena i raspoređena. Kao i ostali natpisi u muzeju, i ona je dvojezična. Trenutno se radi projekat veće signalizacije na nivou grada, kako bi se pravilno usmjerili posjetioci. Lokacije koje bi trebala da pokrije buduća signalizacija su trgovi Mostara (Musala, Rondo, Španski trg...), autobuska stanica, parkirališta grada...

Od postojeće vanjske signalizacije, pred muzejom se nalazi informativna trodimenzionalna tabla u formi kocke, na više jezika sa dobrodošlicom, radnim vremenom i cijenom karata. Ona upućuje posjetioca koji je već došao na Stari most da može posjetiti muzej. Pred ulaskom u muzej je velika tabla sa sadržajem gdje posjetilac može pročitati šta ga očekuje unutar muzeja.

Unutrašnja signalizacija je odlično urađena tako da se posjetilac po muzeju može kretati bez problema. Označene su zone A, B i C, spratovi i njihovi nazivi postavke, vidikovac, ulaz i izlaz iz muzeja, itd...Navešću samo neke dvojezične natpise izvedene na manjim pločama dvoslojne plastike. To su: ulaz-entrance, izlaz-exit, panoramic view, archaeology, itd... Na nekim mjestima signalizirana je visina stropa (npr. 1,5m), zbog pažnje da se posjetilac ne ozlijedi.

Propagandni pisani materijal muzeja izražen je kroz katalog i afiše. Katalog Muzeja Stari most je bogato urađen. Napisan je na tri jezika te sadrži

dosta teksta i fotografija u koloru. Sadržajem se bavi historijatom Starog mosta, sa adekvatnim kartama, arhivskom fotodokumentacijom, načinom obnove mosta 2004. godine, i svečanim činom ponovnog otvaranja mosta. Afiša muzeja je urađena također u koloru, u formi tri puta presavijenog formata A4 .Vrlo je informativna i u trojezičnoj obradi. To znači BHS jezici, engleski i italijanski. Ona daje svaki vid potrebne informacije posjetiocu.

ISKUSTVO

Muzejska postavka na Starom mostu otvorena je u julu mjesecu 2006. godine, na dan dvogodišnjice obnove Starog mosta. Do sada godišnje je kroz muzej prolazilo 4000 do 4500 hiljade posjetilaca, u formi pojedinačnih posjeta. Internetska posjeta preko web stranice iznosi 280.000 posjeta. Svakako da je to dobro za muzej i njegov rad, mada veći promet turista donosi i druge probleme. To su problemi održavanja prostora. Često dolazi do oštećivanja panela, rasvjete, lomljenja prozora na vidikovcu itd...To sve zahtijeva godišnje stavke u budžetu održavanja muzeja. One bi trebale biti od strane gradske uprave razumljive što u praksi nije slučaj. Postoji češća potreba za krečenjem zidova, zaštitom drvenarije, zaštitom željeznih dijelova muzeja, opravkom eksponata...Bez obzira što je konzervacija pokretnog arheološkog materijala izvršena prije koju godinu, ona zbog ekstremnih uslova izloženosti (vlaga, promjena temperature), već sada zahtijeva novi pregled i zaštitu.

Ono što se može registrovati sa vrstom posjete i posjetilaca je sljedeće. Posjete su grupne i individualne. Grupne se odnose na domaće škole, univerzitete, kao i druge organizacije, a individualne su uglavnom na zapadnoevropske turiste i domaće posjetioce. Iskustva s grupnim posjetama govore da su poželjne grupe od deset do dvadeset ljudi. Tad se mogu pružiti adekvatna objašnjenja, a u slučaju većih grupa, to jest četrdeset i više posjetilaca, muzej prilazi na program «urgentno djelovanje». To znači da dvoje ljudi koje radi u jednoj smjeni, dobiva pojačanje u najmanje još dvoje radnika. Pošto se radi o teškim i opasnim posjetama po zdravlje ljudi, i težeg oblika komuniciranja, vrši se sljedeći raspored radnika po muzeju.

Jedan radnik je u biletarnici Tare, drugi na vidikovcu Tare (zbog djece), jedan je na samom ulazu u muzej (tzv. Raskršće), radi usmjeravanja u zone A,B ili C, a posljednji radnik je u Labirintu, što je i logično. Tako se osigurava komunikacija i bezbjednost većih posjeta. U iznimnim slučajevima veće grupe podijelimo na dva dijela. Jedna polovina ide u Zonu A, a druga polovina u zone B i C, s time što se poslije izvrši izmjena. Pošto je u takvim slučajevima težak kustoski posao i nezahvalno edukativno raditi, uz manje upute, cilj nam

je da povećamo bezbjednost posjetioca. Zato uvijek apelujemo na dovođenje manjih grupa i rad s njima. Time mislimo na grupe od pet, deset do dvadeset posjetioca. U tom slučaju možemo održati predavanja na nekoliko sljedećih lokaliteta u muzeju.

Uvodno predavanje je na lokalitetu Raskršće ili prvoj tački muzeja. Sljedeće predavanje je u prizemlju i trećem spratu Tare (proširenje kule), zatim na najstarijoj tački grada u Arheologiji i u Labirintu, u trećem traveju gdje je klupa za sjedenje i TV prezentacija. Na tim mjestima se mogu dati pojašnjenja grupama iz razloga proširenja hodne linije i smještaja ljudi na jednom mjestu. Pojedinačnim posjetama se mogu dati pojašnjenja u svim dijelovima Muzeja Stari most.

Cijena karata je određena spram tržišne moći društva i vrsta posjetioca. Ona iznosi tri konvertibilne marke za studente, pet maraka za odrasle osobe, s time što s grupnim posjetama muzej dogovara aranžman, što je i logično, a obično bude jedna do dvije marke po posetiocu. U slučajevima socijalno ugroženih grupa (starački domovi, udruženja invalida, škole s posebnim potrebama ...), posjete budu besplatne.

Broj radnika koji radi na održavanju Muzeja Stari most je sljedeći. Dnevni rad muzeja se odvija sa dva radnika, jednim u prodaji karata a drugi je više mobilnog karaktera, na ispomoći posjetiocima, održavanju reda i prvom kontaktu s turistima. Pošto je muzej dvojezičan i dobro signaliziran, s funkcionalnom postavkom, obično turisti ne traže dodatna pojašnjenja.

Radno vrijeme je podijeljeno na ljetno i zimsko. Ljeti muzej radi od deset do osamnaest sati svaki dan izuzev ponedjeljka. Ponedjeljak je dan za čišćenja muzeja, a po potrebi se to izvrši još jedan dan u sedmici pogotovo u ljetnoj sezoni. To je radna šema za period maj-oktobar mjesec. Zimski rad se odvija zbog neuslovnosti, s povremenim otvaranjem, ponekad od deset do četrnaest sati ili od jedanaest do trinaest sati (kad su velike hladnoće). U tom periodu muzej se otvara također najavljenim grupnim posjetama.

Ono što bih također napomenuo je i sistem čuvanja muzeja. Formiran je na bazi zaštitarske firme, koja sistemom protivprovalne opreme (senzori na pokret), čuva muzej. U slučaju Muzeja Stari most, brigu čuvanja snosi zaštitarska kuća Gama Sigurnost. Briga zaposlenih u muzeju je pravilno fizičko otvaranje i zatvaranje muzeja, kao i ukucavanje šifre alarma .

PERSPEKTIVA

Na Muzeju Stari most treba vršiti dalja poboljšavanja. Premda se nije išlo za «pretrpavanjem» muzeja, nego se poštovao i sam ambijent, tako da je on

sam za sebe vrijednost pri obilasku muzeja, ipak vremenom se uočila potreba za izmjenom ili dopunom ponekog eksponata. Pošto je Muzej Hercegovine Mostar, došao u posjed originalne kamere kojom je snimljeno granatiranje Starog mosta 1993. godine, to u svakom slučaju može biti predmet izlaganja. Tu se misli i na vrpču na kojoj je snimljen čin granatiranja mosta kao i autorskog rada koji predstavlja pored eksponata i nematerijalnu vrijednost. Kamera u formi pune opreme je eksponat ili «alatka» koja je zabilježila jedan od najvećih urbicida u dvadesetom vijeku, nad kulturnom baštinom. Bilo bi je svakako interesantno izložiti.

Neka mjesta u muzeju zahtijevaju dopunu objašnjenjima, kao što su Arheologija– vanjski dio, pojašnjenje tariha na Tari... Također je uočeno da bi bilo dobro imati u muzeju trodimenzionalnu maketu Starog grada sa Starim mostom iz šesnaestog vijeka, s pojašnjenjima. To je bila ideja od samog otvaranja muzeja 2006. godine, ali nije realizovana. Cilj makete je da posjetilac nad njom doživi cjelokupan ambijent mosta i okoline.

Također uočava se potreba za organizovanjem naučnih skupova i okruglih stolova na temu Starog mosta, arheološke građe i muzeološke prakse, jer se ne može reći da je nauka ovdje završila svoj posao. Još mnoge stvari treba pojasniti. Do sada se povodom ovoga nije oglasila savremena turska nauka, što je u svakom slučaju potrebno. To sve treba potkrijepiti i novim publikacijama.

Pored prihvatanja novih zdravih ideja, i dalje treba raditi na održavanju muzeja. Poboljšati godišnje stavke za krećenje muzeja, zaštitu drvenarije i željeznih dijelova, deratizaciju prostora, otklanjanje sitnih kvarova ... Jedna od potreba je i uvođenje videonadzora, kako bi se mogao što bolje kontrolisati prostor, za koji smo u početku rekli da je veoma nezgodan, na momente opasan i izlomljene hodne linije. Povećao bi se i stepen zaštite posjetilaca i eksponata.

ZAKLJUČAK

Ideja za realizacijom Muzeja Stari most potiče još od prije nekoliko decenija, a aktivirana je u vrijeme obnove Starog mosta 2004. godine. Realizovana je 2006. godine . Tad je pravna regulativa grada ustoličila Muzej Stari most kao jedan od odjela Muzeja Hercegovine Mostar. Naziv Muzej Stari most je isključivo komercijalnog karaktera. Prostor za budući Muzej Stari most se sam nametnuo pozicijom kule Tare, njenim vidikovcem, vezom s Arheologijom i Labirintom koji konotiraju Kujundžiluk ulici. Da je Stari most veličanstveni spomenik pored ostalog, dokaz su mu svjetska priznanja. Sama njegova snaga kao spomenika je bila dovoljna da se otvori tematski muzej. Koncept muzeja Stari most je veoma dobro osmišljen, sa njegovom historijom,

arheološkim iskopinama i prikazom rekonstrukcije ratom porušenog mosta.

Postavka formirana u pomenutim prostorima veoma je raznolika. Sastoji se od pisanih eksponata, do trodimenzionalnih predmeta i korišćenja bijele tehnike u prezentaciji (plazma TV prezentacija). Rasvjeta je veoma kvalitetna i dobro raspoređena. To važi i za signalizaciju muzeja koja je na uvidu posjetiocima.

Propagandni materijal izražen u katalogu i afiši prati postavku muzeja i informiše posjetioce. Trogodišnje iskustvo radnika Muzeja Hercegovine Mostar nam govori da je projekat "Muzej Stari most" "kvalitetan i isplativ". Njegova perspektiva je osigurana ako se budu poštovale muzejska struke i muzeološka nauka.

LITERATURA

- Germain Bazin, *Museologie*, Paris, 1950.
- Hivzija Hasandedić, *Spomenici kulture Turskog doba u Mostaru*, Sarajevo, 1980.
- Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga 3, Sarajevo 1982., str. 144-155.
- Tomislav Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*, Split 1985.
- Grupa autora, *Mostart, Bridge story*, izdavač: World Bank, UNESCO, PCU, Mostar, 2004.

IZBOR DŽEMALA BIJEDIĆA ZA PREDSJEDNIKA SIV-A 1971. GODINE

Najviša funkcija koju je obavljao Džemal Bijedić (1917-1977) bila je dužnost predsjednika SIV-a (od 30. jula 1971. do pogibije 18. januara 1977. godine). Bijedić je bio peti po redu predsjednik jugoslavenske Vlade. Josip Broz Tito je funkciju predsjednika Vlade obavljao od 1943. do 1963, kada je, prema Ustavu, razdvojena dužnost predsjednika Republike i predsjednika Vlade, a za predsjednika Vlade izabran je Petar Stambolić, koga je 17. marta 1967. naslijedio Mika Špiljak. Od 17. maja 1969. do 30. jula 1971. tu je dužnost obavljao Mitja Ribičič, kada je Bijedić dobio prvi mandat.¹ Prije toga, Bijedić je obnašao gotovo sve značajnije funkcije u Republici Bosni i Hercegovini, a u maju 1960. bio je imenovan za sekretara Saveznog izvršnog vijeća za zakonodavstvo i organizaciju,² naslijedivši na toj dužnosti dr. Leona Gerškovića.³ Bio je to prvi Bijedićev skok na neku od saveznih funkcija u Beogradu. Bijedić je 1962. imenovan za člana SIV-a i državnog sekretara. Od 1963. do 1967. bio je predsjednik Republičkog vijeća i potpredsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine, a potom je do 1971. bio na dužnosti predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine.

Iz dostupne dokumentacije može se sigurno zaključiti da je ključnu ulogu u Bijedićevu imenovanju na dužnost predsjednika SIV-a 1971. imao Josip Broz Tito odlučivši se za njega u situaciji kada su gotovo svi drugi to odbijali. Kada su u drugoj polovici 1973. počeli razgovori o imenovanju novoga mandataru za sastav SIV-a, Tito je ponovo bio izričit u stavu da se o imenu mandataru uopće ne treba razgovarati s obzirom da po njegovoj želji na toj poziciji i dalje treba ostati Džemal Bijedić.

Vrijeme kada je Bijedić dobio prvi mandat za sastav jugoslavenske Vlade bilo je obilježeno izuzetno zaoštrenim odnosima među pojedinim republikama tadašnje Jugoslavije. Politička nadmetanja između političkih elita u Hrvatskoj i Srbiji od sredine 1960-ih sve su se više zaoštravala, a to je ostavljalo krupne

---

1 „Prvi ljudi SIV-a: Svi naši predsednici“, *NIN*, 20.3.1977, 5-7.

2 Muzej Hercegovine, Mostar (dalje: MHM), fond Džemala Bijedića (FDŽB) kutija (dalje: K) 1-III-34:

3 MHM, FDŽB/K1-III-33.

političke posljedice i na političku situaciju u drugim republikama. „Velika rezerviranost u odnosima između Srbije i Hrvatske“, kako to vrijeme naziva Latinka Perović,⁴ sve se više zaoštravala nakon napisa u *Borbi*, u kojima je Miloš Žanko ozbiljno napao hrvatsko političko rukovodstvo. Tada će se stvari početi brže odmotavati, pa je uslijedila X sjednica CK SK Hrvatske u januaru 1970, a potom i poznata sjednica Predsjedništva SKJ na Brionima od 16. do 18. marta 1970. godine.⁵ Nakon te sjednice politička zaoštavanja se sve više intenziviraju, što je bilo posebno uočljivo u odnosima između Hrvatske i saveznog centra, čemu je dodatno ubrzanje dala afera vezana za „zavjeru“ protiv hrvatskog rukovodstva, koja je, prema mišljenju hrvatskoga rukovodstva, kovana u nekim saveznim institucijama.⁶

U atmosferi raščišćavanja pozadine i pravih značenja tih krupnih političkih događanja, te promjena vezanih za usvajanje novih ustavnih amandmana, odvijale su se debate oko imenovanja novih funkcionera na razini federacije, pri čemu je mjesto predsjednika Saveznog izvršnog vijeća najviše okupljalo pažnju, s obzirom da je Ribičić počeo gubiti podršku pojedinih republika. Hrvatsko vodstvo ga je smatralo krivcem za „urotu“, a rukovodstvo Bosne i Hercegovine se s njim sukobilo nakon zemljotresa u Banjoj Luci 1969., da bi potom i slučaj Radovana Stijačića, saveznog sekretara za unutrašnje poslove, koji je bio bosanskohercegovački kadar ali je zbog različitih razloga izgubio podršku Bosne i Hercegovine, unio dodatnu dozu nepovjerenja Bosne i Hercegovine prema Ribičičevoj Vladi. Zbog Stijačića je došlo do potpunog razilaženja bosanskohercegovačkog rukovodstva i savezne Vlade. Sâm Ribičić je na jednoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ 28. aprila 1970. ocijenio Stijačića kao čovjeka „koji čak nervno nije do kraja priseban. (...) To je agresivan čovek koji može svašta da učini, bolesno ambiciozan i mislim da u tom pogledu ne treba da se igramo mnogo.“⁷ Uprkos tome, Ribičić nije našao načina da ukloni Stijačića i time poboljša svoje odnose s Bosnom i Hercegovinom.

Kako je Ribičić izgubio podršku republičkih rukovodstava, koja su se međusobno nadmetala oko utjecaja, te s obzirom na potrebu izbora drugih saveznih funkcionera, pri čemu je od 1971., nakon smrti Milentija Popovića, bilo otvoreno i pitanje predsjednika Savezne skupštine, Tito je na dužnost

---

4 Latinka Perović, *Zatvaranje kruga. Ishod političkog rascjepa u SKJ 1971/1972*, Sarajevo, 1991, 126

5 Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ), IV/101, Stenografske bilješke sa 39 proširene sjednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, Brioni, 16-18. marta 1970.

6 O tome vidjeti Savka Dabčević-Kučar, *71. hrvatski snovi i stvarnost*, Zagreb, 1997, 483-589.

7 AJ, CK SKJ, IV/106, Magnetofonski snimak sa 44. sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, održane 28.IV. 1970. godine.

*Sa otvaranja izložbe odjeljenja narodne Revolucije MHM, 26.07.1961.
s lijeva u desno Dž. Bijedić, Mustafa Sefo, Avdo Humo, Danilo Bilanović, B. Čišić*

saveznog premijera pokušao imenovati nekoga od moćnih republičkih kadrova, a prije svih Marka Nikezića ili Savku Dabčević. Oboje su, međutim, to odbili, vjerujući da ih Tito pokušava premjestiti u federalne institucije i time oslabiti njihove nacionalne pokrete.⁸ Osim toga, tadašnje srbijansko rukovodstvo je smatralo kako, nakon ustavnih promjena, Srbija ne bi trebala zauzeti poziciju predsjednika SIV-a, ali bi mogla umjesto Milentija Popovića kandidirati Mijalka Todorovića za predsjednika Savezne skupštine. Kardelj je predlagao da predsjednik SIV-a bude Marko Nikezić, ali je ovaj to odlučno odbacio, pa je Srbija prvo predlagala Staneta Kavčića, a potom podržala kandidaturu Kire Gligorova.

S druge strane, hrvatsko rukovodstvo je također pokušavalo izbjeći imenovanje svojih čelnika na dužnost saveznog premijera. Savka Dapčević-Kučar svjedoči da joj je Tito u maju 1971. nudio mandat za sastav Vlade, ali ona to nije prihvatila. U svojim memoarima ona je zapisala da joj je u pauzi proširene sjednice Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ od 17. maja 1971 Josip Broz ponudio mjesto mandatar: „U prvoj stanci prilazi mi, uzima me pod ruku, izdvaja iz skupine i vodi u vrt ispred zgrade u kojoj zasjedamo (...) Kad smo odmaknuli cvijetnom stazicom malo dalje od zgrade, tek toliko da nas niko ne može čuti, on mi, potpuno neočekivano kaže: kako bi mi predložio

⁸ L. Perović, *Zatvaranje kruga*, 271.

da ja prihvatim prazno mjesto predsjednika SIV-a! To mi djeluje kao bomba (...) Osjećam hoće me skloniti iz Hrvatske. Miko je već u Beogradu, sad i ja! Brzo prebirem sve argumente koje mogu ponuditi, jer ne pada mi na pamet da to prihvatim. (...) Sad sam sigurna – želi me kratkim bezbolnim postupkom maknuti iz Hrvatske.“⁹ Odbila je tu ponudu.

Sve to ukazuje na činjenicu da se izbor saveznog premijera 1971. kretao u okvirima Titovih namjera da dovodeći čelne ljude iz Srbije ili Hrvatske na dužnost saveznog premijera oslabi njihove nacionalne pokrete u republikama, ali i grčevitog otpora republičkih lidera koji su prozreli Titove namjere. Sve je to stvaralo zategnutu političku atmosferu, o čemu pišu gotovo svi sudionici tadašnjeg političkog života.

Koliko se žestoka bitka vodila oko izbora novoga mandataru sredinom 1971. govore stenogrami sa zasjedanja Izvršnog biroa i Predsjedništva SKJ iz tog razdoblja. Na proširenoj sjednici Izvršnoga biroa Predsjedništva SKJ od 17. maja 1971,¹⁰ Mitja Ribičič je govorio o predstojećim kadrovskim promjenama, koje podrazumijevaju i promjene u SIV-u. Ribičič je smatrao da treba mandate svim federalnim dužnosnicima produžiti do septembra 1971, jer još uvijek nije bio postignut međurepublički konsenzus u pogledu sastava SIV i mandataru, a Veljko Vlahović je smatrao da bi u skladu s predstojećim ustavnim promjenama i s tim u vezi kadrovskim pitanjima, trebalo odlučiti da li je potrebno predvidjeti novog mandataru SIV („Trebaju li novi mandatori?“), dok je nesporno da je otvoreno pitanje predsjednika Skupštine. Nakon burne diskusije Vlahović je na kraju sjednice zaključio da se svi poslovi vezani za ustavne promjene, uključujući i kadrovske prijedloge, moraju završiti do juna 1971, a da za slijedeću sjednicu treba pripremiti prijedloge odluka o budućoj organizaciji Predsjedništva SFRJ i SIV-a., a ukoliko se o tome ne postigne dogovor – onda bi se to dogodilo za neku od narednih sjednica.

Jedna od najžešćih rasprava u vezi s izborom kandidata za mjesto predsjednika SIV-a odvijala se na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održane 26. maja 1971. godine.¹¹ Sjednicom je ponovo predsjedavao Veljko Vlahović, koji je povodom prve tačke dnevnog reda (Kadrovska pitanja u vezi sa konstituisanjem organa Federacije) odmah naveo kako je na prošloj sjednici Izvršnog biroa zaključeno da se izvrše međusobne konsultacije po republikama o kandidatima za novog predsjednika SIV-a i o konkretnim prijedlozima rotacije funkcionera u saveznim institucijama

---

9 S. Dabčević-Kučar, 1971: *hrvatski snovi i stvarnost*, 621-622.

10 AJ, CKSKJ, IV/142. Magnetofonske beleške sa proširene sednice Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, Karadordevo, 17. maja 1971.

11 AJ, CKSKJ, VI/143. Magnetofonske beleške sa 81. sednice Izvršnog biroa Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije održane 26. maja 1971. godine.

kojima je istekao mandat. Kaže da je tada zaključeno da se ide na novi sastav Vlade. Otvorio je diskusiju, a Tito je odmah dodao: „Biće to najuzdržanija sednica.“

Prvi je diskutirao Kardelj, koji je naveo da je razgovarao sa svim republikama, ali nije dobio nijednog kandidata. „Niko neće. Pa ja sam mislio da će danas tu biti velika navala kandidata.“ Zatim je diskutirao Branko Mikulić. Odmah je kazao kako u Bosni i Hercegovini smatraju da SIV treba brojati 22 člana (po 3 iz svake republike i po 2 iz autonomnih pokrajina), te potom istaknuo da za Bosnu i Hercegovinu nije važno iz koje je republike mandatar, ali je važno da bude čovjek od ugleda, povjerenja i sposoban. Stoga je predložio za predsjednika Skupštine SFRJ Edvarda Kardelja, a za predsjednika SIV-a Mijalka Todorovića Plavog. Veselin Đuranović, koji je također govorio o značaju novih ličnosti, napomenuo je da prilikom predlaganja treba voditi računa da u poslijeratnom razdoblju iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije niko nije obavljao funkcije predsjednik SIV-a i Skupštine SFRJ, osim kratkog, dvomjesečnog predsjedavanja Đilasa Skupštinom SFRJ, te da bi o tome trebalo voditi računa, jer se ne radi samo o principu ravnopravnosti „nego i o odgovornosti tih republika za razrešavanje opštejugoslovenskih i zajedničkih problema.“ Uz to, veli da treba imati u vidu da su u posljednje vrijeme predsjednici SIV-a praktički imali mandat po dvije godine (Špiljak od 1967. do 1969, a Ribičić od 1969. do 1971), te da to ne bi trebalo ponavljati, nego omogućiti da se jedna ekipa formira, utvrdi svoj koncept rada i realizira svoj program, što je nemoguće učiniti u razdoblju od dvije godine. Đuranović nije iznosio konkretna imena kandidata, nego je predložio da se utvrdi kao princip da neko iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore ili Makedonije dođe na te pozicije, a kasnije bi se u skladu sa prijedlozima tih republika diskutiralo o konkretnim imenima.

Savka Dabčević je iznijela stav Hrvatske, po kojemu bi trebalo izabrati novu Vladu, jer svim sekretarima ističe mandat, osim generalu Ljubičiću. Predložila je manji SIV (od 15 članova), ali je naglasila da Hrvatska nije zainteresirana ni za jednu od tih funkcija. Istakla je da su se u Hrvatskoj u diskusijama kao mogući kandidati za predsjednika Skupštine spominjali Krste Crvenkovski, Edvard Kardelj, Veljko Vlahović, a za predsjednika SIV-a Krste Crvenkovski, Marko Nikezić, Branko Mikulić, Stane Kavčić, ali ne bi imali ništa ni protiv drugih kandidata.

Angel Čemerski je iznio stav kako predsjednik Skupštine i SIV-a ne bi trebali biti iz Srbije i Hrvatske. Smatrao je da Slovenija (tj. Ribičić) treba završiti svoj četverogodišnji mandat, ali „ukoliko postoji predlog da [mandat] pređe na neku od drugih republika, mi bi podržali predlog Bosne i Hercegovine ili iz neke druge republike.“

Marko Nikezić je izrazio bojazan da SIV od 15 članova, kako je predložila Savka Dapčević Kučar, ne bi mogao odgovoriti zadatku, jer bi članovi bili opterećeni u obavljanju poslova. Podržao je Mikulićev stav o brojnijem SIV-u, te naglasio kako je sam Tito predložio da se produži mandat Nikoli Ljubičiću, što je za Srbiju prihvatljivo, „ali to je predsjednika Republike predlog i mislim da se razume da nije nekakav poseban zahtev Republike Srbije da sekretar za odbranu kome je istekao mandat bude ponovo čovek iz te republike.“ Smatrao je da jednu od funkcija (predsjednik Skupštine ili SIV-a) treba preuzeti kandidat iz republike koja dotad nije imala tu dužnost, jer je to dio afirmacije ravnopravnosti ali i odgovornosti republika u jugoslavenskoj federaciji.

France Popit je kazao kako Slovenija ne želi dalje preuzimati odgovornost kakvu podrazumijeva zauzimanje pozicije predsjednika SIV-a i to su Slovenci već ranije iznijeli na sastanku na Brionima, ali je smatrao da neko iz Srbije ili Hrvatske treba preuzeti tu dužnost. Kazao je da je Vlahović ranije sugerirao da se razgovara o kandidaturi „druga Plavog“ (tj. Mijalka Todorovića) i Slovenija podupire tu kandidaturu.

Veli Deva se u ime Kosova založio za sastav SIV-a od 22 člana, a u pogledu konkretnih imena bio je suzdržan, ali je navodio da se krug mogućih, kvalitetnih, sposobnih i ugednih kadrova i za mjesto predsjednika Skupštine i predsjednika SIV-a ograničava na Edvarda Kardelja, Krstu Crvenkovskog, Kiru Gligorova, Branka Mikulića i Mijalka Todorovića Plavog.

Mirko Čanadanović je podržao Mikulićev prijedlog o 22 člana SIV-a i kriterije o kojima je on govorio, a Mitja Ribičič je smatrao da je nužno izabrati novi SIV, ali bi bilo pogrešno tvrditi kako dotadašnji SIV nije ništa radio. Predložio je da se kao mandatar imenuje Branko Mikulić.

Zatim je govorio Tito, koji je podržao Ribičičevu ocjenu da nije SIV kriv za sve, nego „uopšte odnosi kakvi su vladali između republika i federacije.“ Zatim se žalio kako niko ne daje novi prijedlog, pa veli da je on lično predlagao Ribičiču da nastavi svoj mandat, ali je ovaj to odbio. Tito se žalio kako jedni ne daju svoje kandidate, drugi vele da nemaju kandidata, a kritikuju postojeće stanje i slično. „Makedonija kaže, treba mala republika, a mandataru ne da. (...) Bosanci kažu da nemaju. Ja se slažem da bi drug Mikulić bio dobar, ali se ne slažem da ide iz Bosne, zbog situacije koja je stvorena sada, prilično dobra, meni se čini jedna od najboljih u Jugoslaviji i treba da ostane još tamo. To je moje mišljenje.“ Tito je ipak naglasio da bi bilo dobro da neko iz Srbije bude predsjednik Skupštine („pošto je Milentije iznenada umro“).¹²

Veljko Vlahović je ostao pri stavu da bi bilo dobro da neko iz Crne Gore, Makedonije ili Bosne i Hercegovine zauzme jednu od te dvije funkcije, ali

---

¹² Milentije Popović je umro 8. maja 1971. godine. O tome vidjeti: L. Perović, *Zatvaranje kruga*, 259; Draža Marković, *Život i politika 1967-1978*, Beograd 1987, knjiga prva, 280-281.

je odmah nakon toga dodao kako Crna Gora ne pretendira na tu dužnost, pa ostaju Bosna i Hercegovina i Makedonija. Naglasio je kako ima dojam da sve republike podržavaju Mikulićev izbor iz Bosne i Hercegovine, dok iz Makedonije postoje dva kandidata i trebalo bi razgovarati kako sa Krstom Crvekovskim tako i sa Kirom Gligorovim.

Na kraju ove rasprave postignuta je kao opća saglasnost da Mijalko Todorović bude kandidiran poziciju predsjednika SIV-a.

Preostala je još diskusija o mogućem mandataru SIV-a. Situacija je sada bila djelomično bolja jer je već bio postignut sporazum o predsjedniku Skupštine. Crvenkovski je odmah iznio stav Makedonije da ne može iznositi više prijedloga. „Može ona eventualno dati jedan predlog. Ako se prihvata – prihvata., ako ne – ne.“ Ali, nije iznio ni jedno ime, a Angel Čemerski je najavio da se o tome trebaju obaviti „konsultacije dole.“

Branko Mikulić je u svojoj diskusiji kazao da u Bosni i Hercegovini nisu razmišljali o svojoj kandidaturi za predsjednika SIV-a, ali da će se o tome obaviti razgovori u Republici. Veljko Vlahović je predložio da svaka republika kandidira po tri prijedloga, pa da se o tome svi kasnije izjašnjavaju. Tito je, međutim, tvrdio kako to nije dobro, nego da republike trebaju kandidirati jednog kandidata, a ostali da se o tome izjašnjavaju. Zanimljivo da je Tito tada tražio da se na toj sjednici odmah iznese prijedlog, jer nema puno vremena. Vlahović se branio da Bosna i Hercegovina i Makedonija trebaju dodatne konsultacije, a Kardelj je kazao da bi bilo dobro da se Vlahović konsultira sa predsjednicima CK o mandataru, te da nakon toga čuje reakcije drugih republika i slično, na šta je Tito oštro reagirao: „Ja mislim, Kardelj, izvini što te prekidam, da je to sve skupa išlo nekako protiv Ustava. I ja bih trebao da konsultiram, ja bih trebao da odredim ovog mandatara, naime da primim mandatora. Sada je išlo to, ja sam sve konsultirao, svi su kazali mi nemamo. Sada je prešlo to na Biro. Sada Biro bira opet jedan mali krug koji će opet birati. I sada ste predsjednika, šefa države, isključili iz toga. Pa bogamu kako se to radi onda kod nas. To se naopako radi.“ Kardelj je odgovorio da je on samo želio pomoći Titu u izboru mandatora, a Tito je dodao da bi sve trebalo raditi po Ustavu, jer „treba da se zna, imamo ustav i treba ovako i ovako postupati. Neću ja to. Ja sam to već jedanput napravio. A ja sad ovde imam mišljenje tako da smo mi mogli ovde izabrati. Veljko neka ide tamo s njima razgovarati iz svake republike sa predsjednikom i mogli su odmah tu da naprave. Onaj kaže ne može konsultirati. Mi smo se tamo sada razgovarali nas trojica, četverica i odmah smo videli da imaju sve te republike osim Bosne, ove druge sve tri imaju mogućnost da dadu ovde kandidata, pa smo napravili jednu grupu sa Veljkom, svi su tu razgovarali, što smo mi i došli ovde, mi imamo iz te republike toga i toga. Pa da čujemo sada šta kažete vi ovde. Meni sve to čudno izgleda, čitava ta procedura.“

Mikulić je samo dodao da će Bosna i Hercegovina brzo kandidirati nekoga, ako se zaključi da to treba učiniti, a Vlahović je kazao kako je on bio uključen u te mučne razgovore posljednjih desetak dana, i da je to shvatio kao pomoć Titu, koji daje mandat, da ne mora sam prolaziti kroz te „mukotrpane poslove“, a mandatar će biti onaj s kojim se Tito saglasi. Zatim je Branko Mikulić kazao: „Za dva dana ćemo se družiti predsjedniče vratiti, jer nismo razmišljali o svojim kandidatima“, na šta je Tito prilično ljutito reagirao: „Niste vi razmišljali ni od onda kada sam ja sa vama razgovarao. O tome je stvar. A to je već prošlo mesec dana, više.“

Nakon pauze Vlahović je saopćio da je dogovoreno da se naprave konsultacije u republikama do petka, a da se u subotu 29. maja održi sastanak sa predsjednicima republičkih i pokrajinskih CK i da se o tome razgovara.

Tako je ova sjednica završena s prijedlogom da Mijalko Todorović bude kandidat za predsjednika Skupštine SFRJ, a Nikola Ljubičić za sekretara za narodnu odbranu. Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Hrvatska su dobile zadatak da do petka, 28. maja, iznesu konkretne prijedloge za novog predsjednika SIV-a, nakon čega će predsjedavajući Izvršnog biroa te prijedloge saopćiti ostalim republikama, a 29. će se o tome održati sastanak predsjednika CK republika i pokrajina u Izvršnom birou, gdje će se utvrditi prijedlog za mandatara koji će se proslijediti Titu, koji, po Ustavu, o tome donosi definitivnu odluku.

Naravno, naglašavano je da je novi SIV nužno imenovati zbog nove političke situacije nastale usvajanjem ustavnih amandmana, stvaranja Predsjedništva SFRJ, veće uloge i odgovornosti republika i slično, a ne zbog slabosti u radu dotadašnje SIV-a.

Prema Mikulićevim bilješkama, sastanak predsjednika CK i PK održan je već 27. maja 1971,¹³ i na njemu su se kao kandidati za predsjednika SIV-a spominjali Džemal Bijedić (iz Bosne i Hercegovine), Miko Tripalo i Dušan Dragosavac (iz Hrvatske), te Kiro Gligorov iz Makedonije, ali ih je više podržalo Bijedića smatrajući da se radi o uglednoj političkoj ličnosti koja je dobro poznavala politički sistem, a bio je i upućen u privredni sistem. Tito je, međutim, i na ovom sastanku kazao da nije isključeno da mandatar SIV-a bude neko iz Hrvatske, čak to u takvoj situaciji „ne bi smetalo,“ ali je Dabčević Kučar taj prijedlog odbacila. Marko Nikezić je smatrao da je Kiro Gligorov dobar kandidat za mandatara SIV-a, ali je Savka Dabčević Kučar istakla da je Džemal Bijedić za Hrvatsku prihvatljiviji kandidat. Dabčević je kasnije u svojim memoarima zapisala da su podržavali Bijedića a ne Kiru Gligorova, jer su vjerovali da je Gligorov, kao ranije dugogodišnji ministar privrede, bio

---

13 AFBiH, BM, k. 10, (Mikulićeva bilješka od 27. maja 1971).

jako naklonjen Srbima kada se radilo o pitanjima privrednog sistema.¹⁴ „Za Kiru u Hrvatskoj postoji otpor, jer je skoro 20 godina tu. Kiro je staro rješenje. Ali, ako bi sve ostale republike njega primile mi bi uložili napore da ga i naša sredina primi. Ako nije iz BiH onda smo za to da bude iz Makedonije. Kod nas bi Krsto (Crvenkovski) bio dobro primljen. Za Plavog nema nikakvih primjedaba.“ Angel Čemerski je kazao da misli da će Bosna i Hercegovina dati kandidata i nada se da će to biti Branko Mikulić. France Popit je kazao kako postoji otpor ideji da Kiro Gligorov bude mandatar, pa je smatrao da je bolje da mandatar bude Krste Crvenkovski ili Džemal Bijedić. Veljko Vlahović je samo napomenuo da je Bijedić novi prijedlog, i da prve reakcije upućuju da bi on bio dobar za predsjednika Skupštine.

Nakon još nekih diskusija, Marko Nikezić je u jednom trenutku kazao kako je Bijedić najmanje sporan kandidat. „Najmanje bi bilo glasova protiv, ali ne zna koliko bi bilo za, i to zbog prirode posla u SIV-u.“

Poslije toga je 1. juna 1971. održan još jedan sastanak, na kojemu je, prema Mikulićevim bilješkama, Veljko Vlahović informirao da je razgovarao s Titom, koji je prednost davao Kiri Gligorovu iz južnih republika, a iz Hrvatske bi prihvatio Miku Tripala.¹⁵ Smatrao je, prema Vlahovićevoj interpretaciji, da bi Džemal Bijedić bio odlično rješenje za predsjednika Savezne skupštine. U ovoj rasporavi Savka Dabčević je, međutim, kazala da Hrvatska prednost daje Džemalu Bijediću za poziciju predsjednika SIV-a, dok je Marko Nikezić naglašavao da Srbija prednost daje Kiri Gligorovu. Veli Deva je samo napomenuo da su prvobitne najave bile da će Krste Crvenkovski biti mandatar „a sada ga nema na spisku.“

Konačno, na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održanoj 2. juna 1971. godine Veljko Vlahović je kao predsjedavajući saopćio da su iz Bosne i Hercegovine za predsjednika SIV-a kandidirali Džemala Bijedića, iz Hrvatske Miku Tripala i Milana Miškovića, iz Makedonije – Kiru Gligorova, dok Crna Gora nije nikoga kandidirala jer će njihov kandidat ostati na poziciji predsjednika Savezne konferencije SSRN. Kazao je da je o tim prijedlozima razgovarano na dva sastanka, kojima je predsjedavao predsjedavajući u Izvršnom birou, i to na sastancima predsjednika CK i PK SK 29. maja i 1. juna 1971. godine.¹⁶ No, iz tih sastanaka nije proistekao jedinstven prijedlog, te je zaključeno da se „o obavljenoj diskusiji obavesti drug Tito i izražena je spremnost svih da podrže izbor koji on učini.“ Zaključeno je, također, da bi bilo dobro da budući mandatar pripremi prijedlog programa

14 S. Dabčević Kučar, '71: *hrvatski snovi i stvarnost*, 112.

15 AFBiH, BM, k. 10, (Mikulićeva bilješka od 1. juna 1971).

16 Prema Mikulićevim bilješkama, ovaj je sastanak održan 27. maja, mada je, kako smo već mogli vidjeti, na sjednici Izvršnog biroa od 26. maja doista zaključeno da se sastanak republičkih i pokrajinskih predsjednika SK održi 29. maja.

rada, o čemu bi se diskutiralo prije njegovog iznošenja u javnost. Također je rečeno da ne bi trebalo sada utvrđivati trajanje mandata novog premijera, s obzirom da će se 1973. obavljati izbori za Skupštinu, a predstoji i novi Kongres SKJ. Branko Mikulić je zabilježio da je protiv kandidature Džemala Bijedića za mandatara bilo najmanje primjedbi. Na kraju je Veljko Vlahović saopćio da mu je uoči te sjednice Angel Čemerski, predsjednik CK SK Makedonije, saopćio da je Makedonija povukla svoj prijedlog za novog predsjednika SIV-a. U diskusiji Krste Crvenkovski je obrazlažući makedonsko odustajanje od kandidiranja svoga kandidata za predsjednika SIV-a ukazivao „na određene probleme principijelne prirode koji su došli do izražaja u toku dosadašnjih diskusija o novom predsjedniku SIV-a. On je izrazio neslaganje sa načinom na koji se upućuju primedbe na Kiru Gligorova kao kandidata za novog predsjednika SIV-a. Odlučno je odbio kao neprihvatljive pojedine zahteve da se Kiro Gligorov sada izjašnjava kako gleda na samoupravljanje. Pored toga istakao je da Makedonija do sada nikada nije dobila jedno od vodećih mesta u Federaciji.“¹⁷

O izboru mandataru ponovo se raspravljalo na sastanku Sekretarijata i članova Predsjedništva SKJ održanom 7. juna 1971. godine.¹⁸ Makedonci su se definitivno povukli, a Bosna i Hercegovina je ostala pri prijedlogu da se imenuje Džemal Bijedić, ali je na kraju zaključeno da se čitava stvar prosljedi Titu na odlučivanje.

Nakon svih burnih rasprava, koje su se vodile paralelno s raspravom o ustavnim amandmanima, Tito je koncem juna 1971. presjekao svaku diskusiju oko toga i mandat povjerio Džemalu Bijediću. Marko Vrhunec, koji je bio šef Titova kabineta, 1. jula 1971. napravio bilješku u kojoj stoji: „Potrebno je objaviti slijedeću vijest: ‘Predsjednik Republike primio je u petak, 25. juna 1971. godine Džemala Bijedića, predsjednika Skupštine SR Bosne i Hercegovine i povjerio mu mandat za sastav novog Saveznog izvršnog vijeća.’“¹⁹ Bijedić je odmah počeo pripremati ekipu svojih saradnika s kojima se trebao suočiti s brojnim ekonomskim i političkim problemima koji su tada bili veoma jasno prepoznatljivi u jugoslavenskom društvu. Obavljao je političke konsultacije s republičkim političkim vodstvima, a potom je i na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ održanoj 24. jula na Brionima, podnio ekspozice o tome kako on vidi funkcioniranje Saveznog izvršnog vijeća. Nakon toga je na zajedničkoj sjednici svih vijeća Skupštine SR BiH 26. jula 1971. podnio ostavku na funkciju predsjednika Skupštine, zbog toga što je na prijedlog J. B. Tita predložen na funkciju predsjednika SIV-a.

---

17 AJ, CKSKJ, IV/144. Zapisnik sa 82. sednice Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije održane 2. juna 1971. godine.

18 AFBiH, BM, k. 10, (Mikulićeva bilješka od 7. juna 1971).

19 AJ, KPR, Idejna strujanja (II-4a)

Na prvoj sjednici Predsjedništva 29. jula 1971. podržan je prijedlog što ga je J. B. Tito podnio Saveznoj skupštini da se Džemal Bijedić izabere na dužnost predsjednika SIV-a.²⁰ Zanimljivo je kako je Tito čak u najavi dnevnog reda zaboravio navesti da je na dnevnom redu i izbor mandataru za predsjednika SIV-a, pa ga je Krste Crvenkovski na to podsjetio jednom napomenom. Tito je dodao kako je pročitao ono što mu je bilo napisano, a Crvenkovski je naveo da je izbor Bijedića za mandataru naknadno dodat na dnevni red. Tito je duhovito dodao kako mu je „taj mandator već dosta bio na leđima.“ Zatim je obrazlagao da je izbor mandataru bio dugotrajan proces, da je on obavljao konsultacije s predstavnicima svih republika, da su sve republike imale više prijedloga, a na kraju „sve su se republike manje više složile da se mandat poveri drugu Bijediću. Ja sam se s tim složio i on je sada fundirao kao moj mandator. Ali ja ovde na ovoj sjednici Predsjedništva postavljam to pitanje, da li se vi slažete da mi taj njegov mandat utvrdimo kao takav, da on može dalje da radi. Ono što je on do sada uradio i na kakve je teškoće nailazio, to je njegova druga stvar.“ Tito je nakon toga, ne čekajući izjašnjanje članova Predsjedništva pozvao Bijedića da podnese izvještaj o konsultacijama i obrazloži program svoje Vlade.

Nakon što je Bijedić podnio uvodni ekspoze, morao je oštro raspravljati s Krstom Crvenkovskim, koji je imao primjedbe na Bijedićev prijedlog sastava Saveznog izvršnog vijeća, smatrajući da Makedonija nije dobila dovoljno utjecajne pozicije. Takva diskusija je jako naljutila Bijedića koji je oštro reagirao: „Ovde se kaže: potiskivanje Makedonije. Molim vas lepo, ja ne bih mogao prihvatiti ako bi bilo ko pomislio da ja u svojim potezima kadrovskim potiskujem Makedoniju. Ako to misli drug Krste, ja odmah vraćam vama, družu predsedniče, mandat i neka se nađe drugi.“ Tito je, međutim, samo kratko odgovorio: „Ja ga ne primam“, a zatim se odvijao dijalog kao da se licitira o novim ministrima. Bijedić je objašnjavao s kakvim se sve opstrukcijama susreo u Makedoniji, a Tito je, nakon što je jedno vrijeme slušao, prekinuo diskusiju sugerirajući Bijediću da se dogovori s Makedoncima i potom dodao: „Ja sam svoju ulogu odigrao na današnjoj sjednici. Prepuštam vama da dalje diskutirate. Jer, ja sam juče sjedio na sastanku sedam i po sati. Sa ovom tačkom smo zaključili.“ Prema stenografskim bilješkama Tito je tada izašao iz sale, a sjednicom je nastavio predsjedavati potpredsjednik Crvenkovski, ali više se nije diskutiralo o Bijediću. U zapisniku je samo navedeno da se Bijedić s predstavnicima Makedonije i uz konsultacije s ostalim republikama i pokrajinama, treba dogovoriti o adekvatnijoj zastupljenosti Makedonije u Saveznom izvršnom vijeću.

---

20 AJ, Predsjedništvo SFRJ, f. 1, Stenografske beleške sa prve sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije održane 29. jula 1971. godine.

Osim Makedonije i Srbija je imala određene primjedbe na Bijedićev prijedlog sastava SIV-a. Draža Marković u svojim dnevničkim bilješkama pod datum 30. juli 1971. piše: „Da zabeležim i nesporazum oko izbora M. Tepavca za potpredsednika SIV-a. On je trebalo da bude imenovan, a da se prethodno nije ni sa njim, ni sa nama ni sa Vojvođanima razgovaralo. Nismo se saglasili ni sa metodom, ni sa suštinom datog rešenja, tj. sa preuzimanjem većih obaveza i odgovornosti u SFRJ, od drugih, ili sa situacijom u kojoj će izgledati da Srbi i Hrvati deobom i podelom preuzimaju na sebe odgovornosti drukčije od drugih. M. Tepavac nije imenovan za potpredsednika. S Dž. Bijedićem i drugi nesporazum oko imenovanja Frke Mihailovića za sekretara SIV-a. U dogovoru sa njim taj predlog smo odbili, no on ga i dalje pokreće, a i samom Frki je rekao da je on bio za takvo rešenje, ali da se Srbi nisu složili. Frka sada ide po Skupštini i gundā protiv Srbije (...) Sigurno je da će sa Džemalom Bijedićem biti takvih nesporazuma neprestano i svakodnevno.“²¹

Nakon sjednice Predsjedništva SFRJ Bijedić je na zasjedanju Vijeća naroda i Društveno-političkom vijeću Savezne skupštine 30. jula održao nastupni govor i predložio novi sastav Vlade, što su oba vijeća Skupštine podržala. Tako je Bijedić uplovio u svoj prvi premijerski mandat. Drugi mandat je počeo obavljati 1974., ali ga nije doveo do kraja: 18. januara 1977. poginuo je u avionskoj nesreći.

---

21 D. Marković, Život i politika, 294-295

MOSTARSKA KNJIŽEVNA BAŠTINA – U MOSTARSKOM MUZEJU HERCEGOVINE

Sažetak:

Središnje mjesto u prostoru kulturnog identiteta Mostara, svakako je, uz arhitektonsko-neimarsku baštinu, golemo književno nasljeđe anonimnih i poznatih mostarskih pisaca. Književnu baštinu čine tekstovi srednjovjekovlja, osmanskog, austrougarskog i jugoslavenskog razdoblja. Književnom se baštinom bave arhivi, biblioteke, muzeji i specijalizirani zavodi. U Odjelu književnosti Muzeja Hercegovine, smještenom u memorijalnoj kući Svetozara Ćorovića, muzeološki je obrađen i izložen javnosti vrlo mali dio nasljeđa mostarske književne građe: riječ je o ostavštinama trojice književnika - Svetozara Ćorovića, Alekse Šantića i Hamze Hume. Predlaže se Gradu Mostaru da Muzeju, pošto je postao u neku ruku beskućnik iseljavanjem iz Medrese koju mu je, pri osnivanju 1950. godine, Narodni odbor Općine Mostar predao na upravljanje, obnovi zgradu bivše Djevojačke škole za buduće muzejske namjene. Odjel književnosti u Kući Ćorovića nužno je vratiti prvobitnoj ideji, sjećanju na književnike koji su u njoj živjeli - Ćoroviću i Šantiću, obnoviti joj prvobitni interijer i unijeti savremene oblike muzealizacije književne baštine.

Autor teksta sugerira, da treba pristupiti i pripremanju novih prinosa pronađene ili otkupljene građe, te je pripremiti za novi prostor Muzeja Hercegovina. Tako bi, u dugoročnom programu, književna baština mogla osvojiti prostor svoje temeljne zadaće – da prenese u budućnost ideje i razvojne slojeve kulturnih elemenata koji su, u prošlosti, bili temeljnom građom kulturnog identiteta Grada.

Ključne riječi:

Kulturni identitet, književna baština, Mostar, Muzej Hercegovine, arhiv, biblioteka, osmansko i austrougarsko doba, razdoblje kraljevine i socijalističke Jugoslavije, pisci, rukopisi, građa, dokumenti, biografija, predmetno i duhovno, digitalni oblici i izdanja, virtualno spremište, kulturološki prostor, pitanje postojanja i opstanka...

HISTORIJSKI OKVIR

Kulturni identitet grada Mostara razvijan je, oblikovan i potvrđivan kroz višestoljetnu povijest, a najvidljiviji i najpoznatiji dijelovi tog skupa elemenata koji ga čine „usporedivim sa samim sobom“, nepobitno su u oblicima neimarske i književne baštine. Historijska procedura kulturizacije obuhvaća vrijeme od 550 godina, od prvog spominjanja 1452. godine,¹ ispunjeno kontinuiranom smjenom različitih povijesnih razdoblja, kulturno-civilizacijskih obrazaca, jezika i pisama.

U pisanom nasljeđu Mostarci baštine ćirilice, latiničke, arabičke i hebrejske tekstove, ispisane na bosanskom, hrvatskom, srpskom, te latinskom, turskom, arapskom, perzijskom i španjolskom (ladino) jeziku mostarskih Sefarda. Najstariji sačuvani mostarski tekstovi su epitafi urezani bosančicom u srednjovjekovnim stećcima.

I ljudi i prostor na kojem su živjeli, svjedočili su sudare i miješanje kulturnih i civilizacijskih nanosa kasnog bosansko-humskog *srednjovjekovlja*, *osmansko-islamskog* razdoblja (1466. – 1878.), *austrougarskog vladanja* (1878. – 1918.), te razdoblja *kraljevine* (1918. – 1941.) i *socijalističke Jugoslavije* (1945. – 1991.). U interregnumu, od 1941. do 1945., Bosna i Hercegovina bila je pripojena tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

MOSTARSKA KNJIŽEVNA BAŠTINA

Najplodnije književno razdoblje, svakako je, već i po samoj dugovječnosti, vrijeme osmanske uprave Mostarom. Književni tekstovi pripadaju različitim jezicima i autori su im pisci različitih etničkih pripadnosti, gledajući iz pozicije današnjeg vremena. Pod pisanom i literarnom baštinom valja promatrati sve historijske, pedagoške, disputacijske, filozofske, književne i žurnalističke oblike, te prijevodnu književnost. Osim rukopisa i knjiga, u baštini značajno mjesto zauzimaju listovi, časopisi, kalendari, almanasi, leksikoni i slična građa.

Među najstarijim poznatim autorima mostarskog (blagajskog) porijekla nalazimo sljedeća imena: Ali-beg Hercegović Širi, unuk Hercega Sjepana (u. 1550.), Kandi (zabilježena pjesma iz 1552/53), Zijai Mostarac (u. 1584/85), Ali dede Bošnjak (u. 1598.), Derviš-paša Bajezidagić (u. 1603.), Medžazi Šani Mostari (u. 1610.), Derviš Žagrić Mostarac (u. 1640.), Adli Čelebi Mostarac,

¹ Po pismu Dubrovčana od 3. IV. 1452., u kojem se navodi da se Vladislav Hercegović odmetnuo od svoga oca Hercega Stjepana i zauzeo Blagaj i dvije kule na mostu Neretve (... et do castelli al ponte de Neretua...). U: dr. K. Jiraček, *Die Handelstrassen und Bergwerke vom Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1879., str. 79

Husein Čatrnja, Kalimi Mostari, Ubedija ibn Zirai i Hasan Mostari (kraj. 16 – poč. 17. st.), Ahmed Dervišpašić Sabuhi (u. 1641.), Ahmed Rušdi Mostarac (1637. – 1699/1700), Sulejman Mevlevija Mostarac (u. 1653.), Ahmet-aga Aršinović Zirai (poč. 17. st.), Mustafa ef. Ejubović – Šejh Jujo (1651. - 1707.), Fevzi Mostarac (u. 1747.), Ahmed Mostarac (u. 1748.), Ibrahim Opijač (1678. – 1726.), Rahmija Mostarac (kraj 18. – poč. 19.), Prokopije Čokorilo (1802 – 1866.) i Joanikije Pamučina (1810. – 1870.), Omer Humo (1820. – 1880.), Mustafa Sidki Karabeg (ubijen 1878.), Ali Fehim Džabić (1853. – 1918.) i brojni drugi.

U austrougarskom razdoblju djelovali su i važnija djela objavili vrlo plodni pisci Svetozar Ćorović (1875. – 1919.), Aleksa Šantić (1868. - 1924.) i Osman Đikić (1879. – 1912.), Osman Nuri Hadžić (1869. – 1936.), Ivan Miličević (1868.- 1950.), Abdulah Bjelavac (1857. – 1905.), Hasan Nametak, Mehmed Dželaludin Kurt (1876. – 1944.), ali i Musa Ćazim Ćatić, rođen u Odžaku (1878.), u Mostaru je ostvario najplodnije pjesničko, prevoditeljsko i uredničko životno razdoblje između 1913. do 1915., kada je umro.

Najznačajnija djela u prvoj Jugoslaviji napisali su Hamza Humo (1895. – 1970.), Nika Miličević (1897. – 1980.), Abdurezak Hivzi Bjelevac (1886. – 1972.), Husein Đogo Dubravić (1880. – 1961.), Ilija Jakovljević (1898. – 1948.), Jovan Radulović, Vladimir Ćorović i Alija Nametak (1906. – 1987.), a u drugoj Jugoslaviji Abdurahman Nametak (1908.-1982.), Ivan Alilović (1925. – 1983.),

Smail Balić (1920. – 2002.), Hivzija Hasandedić (1915. – 2003.), Vlado Puljić (1934. – 2008.) i Alija Kebo. (1932 – 2008.)

Ideologizirani kulturno-prosvjetni sistem Socijalističke Jugoslavije restriktivno se odnosio prema duhovnom i književnom naslijeđu posebice ako je bio prožet vjerskim misaonim horizontom; u tom smislu izrazito se negativno odnosio prema, i inače «nepriznatim», bosanskim muslimanima. U obzoru sistemskog obrazovanja, nije postojala književnost bosanskog srednjovjekovlja, osmanskog razdoblja, a iz austrougarskog razdoblja «propusnice» su imali isključivo srpski i hrvatski pisci Bosne i Hercegovine. To stanje je trajalo sve do kasnih osamdesetih godina XX. stoljeća.

«POSPREMANJE» KNJIŽEVNA BAŠTINA?

Što bi valjalo misliti i uraditi u nakani muzejskog «pospremanja književne baštine»², njezinog izlaganja i tretmana kao «općekulturnog dobra naslijeđenog od predaka»³, kako se baština i definicijski tretira.

Književnom baštinom, kao ključnom supstancijalnom građom (nakon filozofske) narodnosnog i nacionalnog duha, bave se osim muzeja, arhivi i biblioteke, a u nekim zemljama i specijalizirali zavodi za proučavanje književnosti.

Arhiv (lat. *arhivum* – pismohrana) je ustanova u kojoj se u pravilu trajno čuva, stručno obrađuje i daje na korištenje arhivska građa;⁴

Biblioteka (knjižnica) je javna ustanova, koja slijedeći općeprihvaćene ciljeve društva i načela stručnog rada, nabavlja, obrađuje, čuva i daje na korištenje knjižničku građu;⁵

Muzej je stalna ustanova koja sakuplja, vrednuje, čuva i izlaže javnosti zbirke predmeta, umjetnina, dokumenata, prenoseći ideje pohranjene u njima i stvarajući znanje o tome.⁶

U sve tri vrste institucija, uz evidentne svrhovite razlike njihovih temeljnih razloga postojanja, nerijetka je kombinacija svih nabrojanih aspekata u pogledu tretiranja književne baštine, a koja se u svakoj od njih, barem u nekoj slučajnoj ili namjernoj selekciji, nalazi.

2 Sintagma posuđena iz teksta zagrebačkog prof. dr. Vinka Brešića ("Kako pospremiti književnost", 2006.)

3 Opća i nacionalna enciklopedija, knj. 2, Proleksis d.o.o / Večernji list, Zagreb, 2005., str.208

4 Isto, knj. 1, str. 303

5 Isto, knj. 11, str. 52

6 Isto, knj. 14, str. 152

Za razliku od arhiva i biblioteka, koji obrađuju, čuvaju i daju na korištenje ono što su prikupili od baštine isključivo u slikovnom, rukopisnom i knjižnom obliku, muzeji otvaraju širi horizont prikaza autorove baštine koja uz djelo akceptira i samu osobnost, koja postavlja pitanja konteksta prostora i epohe, pa su nerijetko pojedinačne muzejske zbirke književne ostavštine obuhvatile, uz rukopise i autorske primjerke objavljenih knjiga - prijepise, pisma, osobne dokumente, priznanja, diplome, povelje, plakate i slično, ali i kompletne biblioteke s kojima se pisac služio, namještaj njegove radne sobe, uporabne predmete (nalivpero, tintarnice, naočale, odjevni predmeti i sl.), pa sve do stambenih i ambijentalnih cjelina u izvornom ili, čemu se sve više pribjegava, kompleksnih rekonstrukcija kojima je nebitno što ne posjeduju ni jedan jedini izvorni predmet (npr. Dom Marina Držića u Dubrovniku, rodne kuće /u izgradnji/ Antuna Gustava Matoša – u Tovarniku).

Primjetno je da su muzejske postavke književnih ostavština potpuno otvorene onoj dimenziji književnika koja je, takoreći, prognana iz književnosti - **muzejski izlošci teže rekonstruirati književnu i osobnu biografiju** – zadirući podjednako snažno i u prostor i u vrijeme književnikova života. Otuda se u muzeju vidno mjesto daje prepisci a ona uključuje niz drugih biografija preko kojih se približava i «otčitava» intimno i političko vrijeme epohe...

Mala usporedba: Biografije i autobiografije, književno i publicistički pisani memoari – danas su ponovno na cijeni i, osobito u području engleskog jezika, objavljuju se u vrtoglavim nakladama. Publicističke i romansirane biografije sve su češće prisutne na repertoaru književne ponude u Hrvatskoj i Srbiji.⁷ Primjera, mada rijetkih, ima i u nas, u biografskim romanima Josipa Lešića.⁸ Vrlo je zanimljivo mišljenje zabilježeno u «Razgovorima sa Borhesom» Ričarda Bergina, u kojem čuveni književnik kaže: «U mnogim mojim pričama i pesmama središnji lik je književnik. Pa, želim da kažem da književnost nije obogatila svet samo dajući mu knjige, već i razvijajući novi tip čoveka, pisca.»⁹

---

7 Primjerice, Radovan je Popović objavio desetak biografija (I. Andrića, M. Crnjanskog, M. Selimovića, B. Ćopića, I. Sekulić, D. Maksimović, V. Petrovića, R. Petrovića, D. Ćosića...), i na taj način snažno vratio ugled tom, gotovo zamrlom, žanru u srpskoj književnosti, NIN, 18. maja 2000.

8 Lešić je napisao pet biografskih romana, među kojima je najpoznatiji «Aleksa Šantić», Veselin Masleša, Sarajevo 1990.

9 Bergin, Ričard: *Razgovori sa Borhesom*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1981., str. 166

KNJIŽEVNA BAŠTINA I KNJIŽEVNIKOVA OSTAVŠTINA: TRADICIONALNE ZBIRKE I VIRTUALNA SPREMIŠTA

Potpuno je nedvosmisleno da se pod književnim nasljeđem podrazumijeva tekst, ono što predstavlja književnohistorijsku građu i koja zanima historiju književnosti kao znanstveni prostor. Iz perspektive muzeja, naslijeđe jednoga pisca nije samo pisani trag, njegova umjetnina riječi, njegovo zapisano pa potom arhivirano djelo; danas je, nakon ruskog formalizma i strukturalizma, ponovno oživjelo zanimanje za njegovu biografiju i sve ono – predmetno i duhovno – što je konstituiralo jednu cjelovitu sudbinu, koja je, upravo na tragu citata iz Borhesova iskustva – «razvila novi tip čovjeka, pisca». Takvo naslijeđe ne mogu prihvatiti institucionalne prirode arhiva, biblioteka, zavoda za proučavanje književnost, pa čak ni «čuveni», misteriozni policijski arhivi. Takvo književnikovo naslijeđe – podjednako njegova pjesma i njegova lula, njegov rukopis romana kao i njegov probušeni šešir – smještaju se u muzej; jer: muzej izlaže našem pogledu predmete u osobitu rasporedu, u rekonstruiranu *historijsku sekvencu*, ili u *epohu* - koja nama, danas, govori o putovima prijednog razvoja i naslagama identiteta određenog vremena i određenog prostora.

U novokoncipirane zbirke suvremenih muzeja ili zavičajnih književnih zbirki ulaze, uz tradicionalne, i suvremeni oblici informatičkog doba: audio i video-kasete, diskete i CD s digitalnim izdanjima rukopisa, knjiga, časopisa, ali i filmskim i dramskim oblicima u kojima je književnikovo djelo dobilo novo ruho, novu medijsku mogućnost beskrajnog, virtualnog spremišta. Digitalni oblici, obzirom na brze mogućnosti distribucije (nosači teksta, slike i zvuka; Internet) i širokog spektra korištenja, zahvaćaju široki prostor ključnih čovjekovih interesa i očekivanih odgovora kroz kulturnu ponudu - od znanstveno-istraživačkog i edukativnog do turističkog i kulturološkog.

KUĆA SVETOZARA ĆOROVIĆA

Odjel za književnost Muzeja Hercegovine smješten u kući književnika Svetozara Ćorovića, otvoren je (1960.) s temeljnom idejom da se ukupna, bogata mostarska književna baština reprezentira zaostavštinom dvojice mostarskih i bh. pisaca Svetozara Ćorovića i Alekse Šantića. Iza 1970. Odjel je proširen postavom Hamze Hume, proučavana u sklopu srpske književnosti, te historijskim pregledom štamparstva u Mostaru od 1872. do 1941. godine. Dodavanjem nove građe, iznevjeren je početni koncept memorijalne kuće kao autentičnog ambijenta u kojem su živjeli, stvarali i umrli pisci izuzetno bogatog

i značajnog književnog nasljeđa. Obzirom da je Muzej nakon nezapamćenog ratnog razaranja 1992. – 1995., iseljen iz zgrade Medrese, najznačajnijeg dijela prostorija u kojima je bio smjesten u doba osnivanja (1950.), pa je sada zbijen u Spomen kući Džemala Bijedića, predlaže se Gradu da rekonstruira u ratu teško stradalu zgradu bivše Djevojačke škole i u nju smjesti temeljne muzejske postavke te trenutačno najstarije kulturne institucije u Mostaru.

Odjel književnosti nužno je potpuno rekonponirati na način vraćanja temeljne zamisli iz 1960., tj. kući Ćorovića mora se vratiti unutrašnji stilski izgled i sadržaj koji simulira životni ambijent književnika Ćorovića i Šantića; nužno je pristupiti stvaranju novog prostora (u sklopu rekonstruirane Djevojačke škole kao novog Muzeja Hercegovine?) u kojem bi muzealizirana književna i druga pisana baština Mostara potpuno zrcalila kulturnu inačicu ukupnog identiteta Grada poštujući historijske, kulturološke, nacionalne, jezičke i književnoformalne paradigme u kojima su stvarani tijekom svih razdoblja, a ne samo austrougarskog i etnički jednoznačnog.

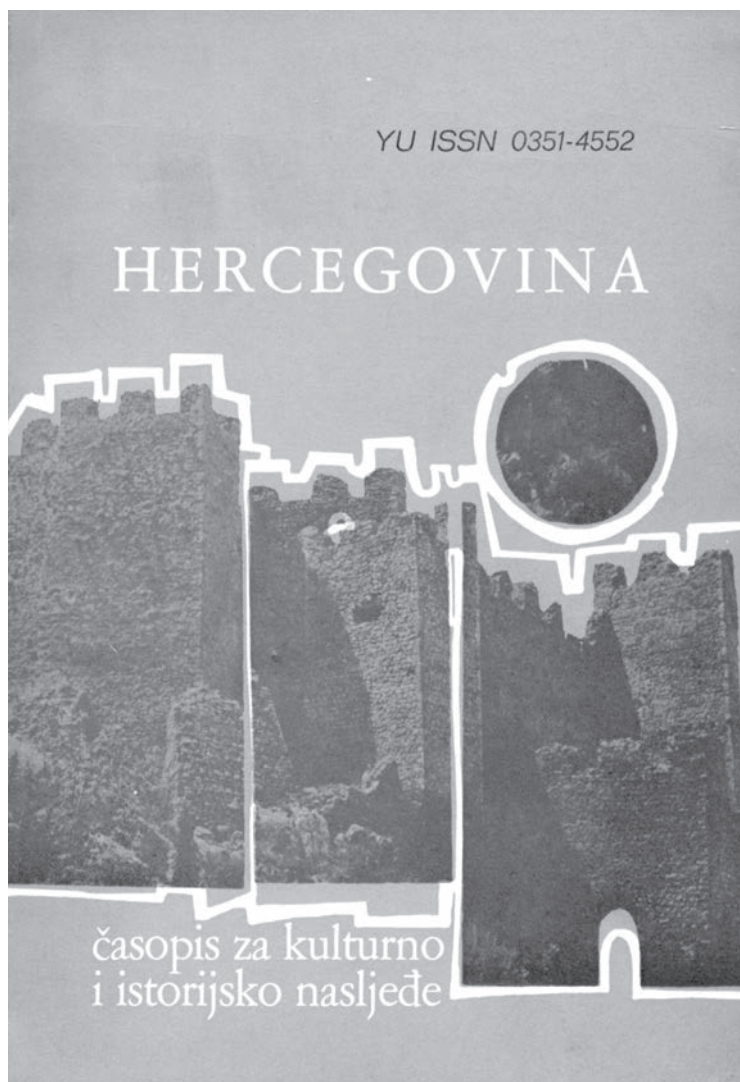
P. S. Ostalo je neodgovoreno na moguće pitanje kamo smjestiti zbirku Hamze Hume? To je pitanje poželjno, jer će otvoriti pitanja, prije svega, bošnjačkog samozaborava. Gdje je, u Mostaru, rođen Derviš-paša Bajezidagić? Gdje su živjeli Mustafa ef. Ejubović i njegov učenik Ibrahim Opijač? Gdje je, u kojoj ulici rođen Osman Đikić? Možda će nas to podstaknuti, da barem možemo upitati još uvijek žive nasljednike ne tako davno umrlih, u historijskom smislu, Mustafe Sidki Karabega, ili u najnovije vrijeme – Hume, Nametka, Hasandedića, Kebe!

UMJESTO ZAKLJUČKA

Predstoje nam zadaci prvorazredne kulturološke prirode i redefiniranje naše kolektivne memorije. Nju će podupirati konkretni zadaci traženja, identificiranja i rekonstrukcija (u nužnom pronalaženju novog prostora ili kapitalnog investiranja u izgradnju novog Muzeja Hercegovina s cjelovitom panoramom višestoljetne mostarske književnosti, do otkupa književnih zaostavština i kuća značajnih pisaca), zatim proučavanja i priređivanja izdanja antologijskih, izabranih ili sabranih djela mostarskih pisaca.

Suvremene tehnologije i elektroničke obrade, digitalne obrade i digitalna izdanja otvaraju prostor novim djelatnostima muzeja, prije svega prostor virtualnog muzeja – izuzetno bitnog osobito za rijetke ili nedostupne rukopise, prijepise, izdanja, kritičke valorizacije, fotografije, časopise..., po cijelom svijetu rasute književne baštine koja se u zadnjih nekoliko desetljeća vrlo plodonosno iznosi u kulturnu javnost.

Temeljno pitanje našeg odnosa, posebice i iznad svega pitanje države i njezinih institucija, prema kulturi – najdoslovnije je pitanje našeg postojanja i našeg opstanka, a pod našim opstankom podrazumijevam svakog čovjeka u Mostaru i u državi Bosni i Hercegovini. Jednostavno, propast kulture koja se očituje na svakom koraku, propast je ove države.

Časopis "Hercegovina" br. 1 (1981. god.)

IŠČEZLI DANI HAMZE HUME

Ovaj posuđeni naslov iz autobiografskih zapisa Hamze Hume činio se prikladnim za ovaj prilog, kojim želimo skrenuti pažnju na ostavštinu pjesnika koji se voljenom Jugu vraćao kad god je mogao, a posebno učestalo u kasnijoj životnoj dobi. U tom smislu upečatljiva je njegova pjesnička oporuka, kojom se želio *osigurati* za slučaj da ga smrt zaskoči daleko od rodnog kraja: *Pa ipak kad jednom sklopim oči, / Želja će posljednja biti: / Da me se moji drugovi sjete / I da me put juga nose*. Želimo ukazati ne samo na pjesnikovu materijalnu ostavštinu – njegove knjige, rukopise, prepisku, dokumente, fotografije, predmete: umjetnički portret, njegovu lulu i naočale, koji leže na policama Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, kao i na predmete koji se čuvaju u prostoru Muzeja Hercegovine – već i na onu fluidnu ostavštinu pjesnika koja je ostala u njegovom zavičaju, u kojem je vidio i našao svoj pjesnički svijet i život, i kojem je u jeziku oblikovao neprevaziđene duhovne spomenike. Danas je 40 godina od smrti neponovljivog pjesnika Juga, Mostara, pritažene, tajanstvene sile ljubavi, strasti, ljudskog nemira i drhtaja svega živog, pa i kamena zavičajnog.

Hamza Hume u radnoj sobi

Sve do početka Drugog svjetskog rata Humo je stvaralački dograđivao svoj poetski svijet i on ostaje kao najblistaviji odsjaj sunca s Radobolje, Neretve i zarudjelih vinograda Cima. Ali, ishodište iz kojeg se rađao taj svijet nestajao je još za Humina života. A koliko je za pjesnika bio blagotvoran i ljekovit, svjedoči zapis Ivana Kordića o susretu sa bolesnim pjesnikom, koji je ležao u mostarskoj bolnici, a agilni mostarski kulturni poslenik Ihsan Ico Mutevelić predložio je da ga posjete. Pjesnik, koji je već teško hodao, veoma se obradovao i izrazio je želju da odmah pođu u Cim. Uz nevoljki pristanak ljekara, odmah su krenuli na izvorište Humine inspiracije. *Tu sliku nikad neću zaboraviti: kad smo otvorili vrata pomažući mu da izađe iz auta, rekao je: 'Pustite me!' A potom pošao ispred nas prašnjavim puteljkom uz brdo, tako sigurnim korakom i takvom snagom da smo ga mi jedva slijedili; uz to neprestano je pričao, pokazivao nam brda i vinograde kojima su šetali Grozdan i Grozdana, kao da su stvarni živi likovi, kao da su pred nama, pretvarao nam je snoviđenja u stvarnost a zbilju u san. Baš kao da je tog trenutka ponovo pisao 'Grozdanin kikut'...* Ovim riječima sačuvao je Kordić, također pjesnik Mostara, od zaborava posljednje Humine trenutke u zavičaju junaka njegovog čuvenog lirskog romana.

Do početka Drugog svjetskog rata Humo je boravio pored Mostara te povremeno Beograda, uglavnom, u Sarajevu, gdje je učestvovao u književnom životu Bosne i Hercegovine.

U tom krugu našao se uz sarajevske pisce Marka Markovića, Borivoja Jevtića, Isaka Samokovliju – kojima se neko vrijeme bio pridružio Tin Ujević – zatim književnim kritičarom Jovanom Kršićem, slikarom Romanom Petrovićem, koji je bogato ilustrovao neka Humina djela. Sa ovom grupom sarajevskih pisaca povremeno se nalazio i Živko Miličević, urednik za kratku priču u tada prestižnoj *Politici*, čiji je redovni saradnik bio i Humo. Organizovani kao Grupa sarajevskih književnika, nastojali su da unaprijede objavljivanje književnih djela i njihovo predstavljanje na književnim večerima. Inače, zahvaljujući Miličevićevoj otvorenosti prema bosanskohercegovačkim književnicima, na stranicama *Politike* objavljivani su prilozi, koje, sabrane danas, vidimo kao izvornu bosansku priču. Kasnije su se na stranicama ovog lista našli Branko Ćopić, Zija Dizdarević, Zvonimir Šubić i drugi bosanskohercegovački pisci koji su djelovali u razdoblju između dva svjetska rata. I Humo i drugi pisci, njegovi zemljaci, na koje se tada u Beogradu gledalo kao da dolaze iz nedovoljno poznatog, pomalo tajanstvenog, upravo, *orijentalni zamagljenog*, svijeta Bosne, pored rada na izvornom književnom stvaralaštvu, borili su se da pokrenu domaće književne listove i časopise, kako bi probili *bezzidi zid* (Skender Kulenović) provincije, što ih je dijelio od tada razvijenijih središta i na istočnoj i na zapadnoj strani. Bez njihovog djelovanja ovo razdoblje poprimilo bi obilježja *gluhog doba* u bosanskohercegovačkom književnom kontinuitetu.

Sarađivao je Humo u već poznatim, zatečenim bosanskohercegovačkim listovima i časopisima: *Gajretu* – koji je neko vrijeme i uređivao, a 1928. bio glavni urednik i tekstopisac *Spomenice*, povodom dvadesetpet godina rada istoimenog društva za potpomaganje školovanja muslimanske omladine – zatim u Jevtićevom *Književnom pregledu*, koji je također kratko uređivao... Izvan Bosne i Hercegovine njegovi prilozima čitali su se, pored već spomenute *Politike*, još u beogradskim i novosadskim listovima: *Misao*, *Književni sever*, *Reč i slika*, *Novosti*, *Reč* i u nekim drugim.

Humo je sve vidove svog iskaza najavio već u prvoj stvaralačkoj fazi, a svako novo djelo donijelo je *nešto novo* u bosansku književnu radionicu između dva svjetska rata. Svjedoči to prva knjiga pjesama *Nutarnji život*, zatim druga, priča *Strast*, pa treća zbirka poezije, *Grad rima i ritmova*, zatim začudna zbirka pjesama u prozi *Sa ploča istočnih*, pa još začudniji roman *Grozdanin kikut*, pripovijetke pod simboličnim naslovom *Pod žrvnjem vremena*, impresionistička slika *Slučaj Raba slikara*, sve do romana *Zgrada na ruševinama*, uoči izbijanja Drugog svjetskog rata.

Sa slomljenim krilima inspiracije Humo je proveo četiri ratne godine, kada nije, po sopstvenom priznanju, mogao napisati ni dopisnicu, a kamo li pjesmu ili priču. Sve što je poslije nastajalo ispod Humina pera bili su samo pokušaji hvatanja koraka sa novim vremenom, koje je neumitno mrvilo njegovo vrijeme.

Presahli su svježi sokovi koje je ispijao Hamza kao dijete svakog proljeća upravo u Petljuši oko čardaka, gdje su se porodično vraćali čim se očuje razvigorac, kao i laste pod njegov čađavi krov. A pjesma je klikkala sama svuda, samo ju je trebalo čuti: *Kroz san tih dana, čuo sam kliktanje sokola negdje u klisuri. Iz gaja mi mahala zelena ptica i kriještala radosno. A sutradan, gaj je bio zelen i zvonio kao tambura. Tako je nastalo proljeće.*

Osjetio je to i veliki pjesnik soneta Skender Kulenović pa je, privučen Huminim Mostarom proveo najplodnije pjesničke godine upravo na ovom pjesničkom izvoru, otkrivajući njegov raskošni intimni svijet - *od svile i srebra mostarskog neba i tla, od bistre domaće riječi, one što je prešla devet kamenova, od neugaslih bisera muslimanske ljubavne pjesme, od kamenih i cvjetnih mostarskih avlija i od bijelo okrečenih enterijera, u kojima se vjekovima sija stari bakar i miriše feslidžan jedne jednostavne a nevjerovatno istančane gradske kulture*. Sve je to našao Hamza davno prije Skendera i njegovog eseja *Iz smaragda Une*, i ukovao u zbirku *Sa ploča istočnih*, u *Grozdanin kikut*, u prozu koja prosipa noću šum mjesečine: a po danu – *Žuti se sunce u vinogradu i, ponegdje, zasvijetli koji zaboravljeni grozd kao pozna radost*. Zadivljeni Skender otkrio je i sebi i nama Humin zajednički nam *senzibilitet* tog jedinstvenog svijeta, koji u samoj prirodi, i ne samo u sevdalinci nego i

u predmetima svakodnevne upotrebe, zvoni poezijom - samo taj zvon treba čuti. *U ovom svijetu, pred kućnim pragom svi spoljni tragovi ostavljaju se sa obućom. Unutra je stalna sutonska tišina, govor je ispod glasa, zidovi bez šara i slika, samo na ponekom visi, levha. To je neki, uokviren, kaligrafski ispis iz Kur'ana. Sećija, šiljteta, ćilimi, mangala, na zidu pustećija (ovčije runo na kojem se klanja) – odaje su bez mnogo namještaja, kao kraljevske dvorane, kao da se hoće prostor i u njemu ljudski lik, a stvar samo kao njegova pozadina...*

Stigao je Humo da zaokruži svoje djelo, da ponovo, ono pisano ekavicom, bolno priznajući svoju jezičku zabludu, vrati *svome hercegovačkom govoru* i objavi sada *ijekavicom*.

I da se vratimo naslovu Huminog autobiografskog zapisa – i njegovo djelo i njegov život ispisani su, uslovno rečeno, na *ljetovanju*, odnosno za vrijeme *isprtljavanja* na čardak u Petljuši, u vinogradima Cima. Svako drugo vrijeme bilo je čekanje tog vremena – čekanje ljeta. *To ljeto živi i sada u meni. To je uspomena koja se prepliće kroz moj život kao živahna šara kroz tkaninu, govore već prve Humine rečenice Iščezlih dana pod naslovom Šemsa. To je priča o iščezlom vremenu koje je ipak ostalo kao neizbrisiv spomenik Mostaru, Cimu, spomenik jednom svijetu iz čijeg su bogatstva mnogi naraštaji crpili svoje duhovne uzlete. Zaleđen na stranicama Humina djela, ovaj jedinstveni svijet uvijek će mamiti nove začuđene čitače da ga otkrivaju u svome vremenu, kao Humin *svjetski čovjek* Alaga Krilić, koji je u stanju da iz svog sopstvenog vinograda vidi cijeli svoj svijet.*

VIRTUALNA IZLOŽBA: KORAK DALJE

Sažetak: U radu se govori o značaju virtualne izložbe za promociju građe koju posjeduju baštinske institucije, o načinima organiziranja i primjerima dobre prakse. Također, autorica će se osvrnuti i na postojanje virtualnih izložbi u okruženju aplikacije Second Life.

Ključne riječi: biblioteke, arhivi, muzeji, digitalizacija, virtualna izložba, second life

Biblioteke, arhivi i muzeji kao baštinske institucije od velikog su značaja za razvoj informacijskog društva¹ jer potiču svoje korisnike/ce na stalnu interakciju sa građom koju prikupljaju, čuvaju i obrađuju. Razvoj informacijskog društva potakao je baštinske institucije da uvide zajedničku misiju, a to je zadovoljstvo krajnjeg korisnika.

Danas se korisnik/ca suočava sa novim tehnološkim izazovima koje nude baštinske institucije kako bi omogućile brži i lakši put do informacije. Jedan od popularnijih načina poboljšanja digitalnih usluga za korisnike je digitalizacija građe koja se primjenjuje kao metoda očuvanja i prezentiranja.

“Digitalizacija omogućava muzejima, bibliotekama i arhivima da dopru do novih korisnika i da postojeće korisnike uslužuju na nove načine. Digitalizacija će preobraziti način na koji su se do tada koristile zbirke, kao i način na koji su bile organizirane same institucije. Digitalna tehnologija pruža nove mogućnosti za vršenje osnovnih zadataka, kao što su obrazovanje, istraživanje i kulturno obogaćivanje. Muzeji, biblioteke i arhivi treba da razmotre nove načine poslovanja koji će im obezbijediti finansijsku održivost bez narušavanja njihove osnovne misije i ciljeva.” (Calimera smjernice, 2010: 199)

Izrada zajedničkih projekata baštinskih institucija s ciljem očuvanja i prezentiranja baštine u virtualnom svijetu rezultirala je predstavljanjem kvalitetnih digitalnih sadržaja na web-u. Jedan od trenutno najaktualnijih

¹ Informacijsko društvo potiče cjeloživotno učenje. Prema Calimera smjernicama: “Informacijsko društvo na vještine i obuku stavlja nove zahtjeve koji se konstantno mijenjaju, radnici se moraju znati prilagoditi i biti sposobni naučiti i ponovno učiti cijeli svoj radni vijek. Muzeji biblioteke i arhivi su važni u pružanju doživotne sredine za učenje, osiguravajući stimulaciju za učenje na svakom nivou.” (2010: 83)

projekata je projekat Europeana pod pokroviteljstvom Evropske unije. Zahvaljujući ovom projektu u virtualnom svijetu dostupno je preko milion digitaliziranih jedinica evropskih biblioteka, arhiva i muzeja. (Više na URL:<http://www.europeana.eu>)

Kad je riječ o dostupnosti građe putem interneta, digitalizacija nudi različite mogućnosti. Atraktivan način prezentiranja građe u virtualnom svijetu omogućavaju virtualne izložbe.

Jako je važno uspostaviti saradnju s korisnicima kako bi im se predočili fondovi i usluge baštinske institucije, a virtualna izložba je jedan od načina uspostavljanja komunikacije s korisnicima. Cilj virtualne izložbe je jednak cilju fizičke izložbe: promocija, informiranost posjetitelja i nove spoznaje.

Virtualna izložba je promocija određenog dijela građe jedne baštinske institucije s ciljem promoviranja i poziva korisnika da vas posjeti u fizičkom svijetu, nasljednik je fizičke izložbe.

„What is meant by ‘natural successor’? Not the replacement of the physical exhibition, but rather the development of ideas and techniques employed by more traditional displays; the creation of exhibitions that use technology to achieve the goals of the exhibition in a different and perhaps more effective way.”² (Lester, 2006: 86)

Virtualna izložba može uključiti: sliku, tekst, video, linkove na vanjske poveznice, 3D skenirane eksponate i sl. Način organiziranja virtualne izložbe zavisi od njenog autora/ice. Što je izložba zanimljivija korisnik/ca će duže ostati online pa se kod organiziranja ovakve izložbe mora misliti na kategoriju korisnika kojima je izložba namijenjena: „It is therefore important for the exhibitor to understand her or his target audience and to view the display from their point of view (...)”³ (Lester, 2006: 90)

Prema Foou u kreiranju virtualne izložbe učestvuje šest kategorija stručnjaka:

1. Kurator (odgovoran za selekciju građe)
2. Fotograf (odgovoran za digitalne kopije selektirane građe)
3. Katalogizator (odgovoran za kataloški opis)
4. Modelator
5. Kurator izložbe (“vodič”)
6. Krajnji korisnik/posjetitelj

---

2 Šta se podrazumijeva pod ‘prirodnim nasljednikom’? Ne zamijena za fizičku izložbu, nego razvoj ideja i tehnika koje već omogućavaju tradicionalna prikazivanja; kreiranje izložbi koje koriste tehnologiju da bi se postigli ciljevi izložbe na drukčiji i možda čak efektivniji način. (Prevela N.G.)

3 Stoga je važno za izlagača da razumije potrebe njene ili njegove ciljne publike i da to vidi na ekranu iz njihove perspektive. (Prevela N.G.)

Svaka od ovih kategorija može sadržavati više osoba sličnog stručnog profila u zavisnosti od kompliciranosti virtualne izložbe. Važan segment u izgradnji virtualne izložbe čine metapodaci. Dakle, opisivanje objekata mora biti standardizirano.

Fofoe također nudi neke od zajedničkih karakteristika koje ima veliki broj virtualnih izložbi i to:

Information Objects

- Text: ASCII, Unicode
- Image: GIF, JPEG, PNG, SVG, BMP, TIFF
- Audio: MP3, MP4, MIDI, SND, WMA, WAV
- Video: MPEG, AVI, MOV, WMD, QT
- Interactive Media: Java applets, Flash, Shockwave, X3D, VRML
- Metadata: Dublin Core, SPECTRUM
- Learning Object Metadata: LOM, SCORM
- Style/Presentation Templates: XSL
- Database Management System: XML database
- Metadata/Internal document representation: XML, XDE
- Across server access and information exchange: SOAP (Simple Object Access Protocol)

VE Contents

- Comprehensive and well organized contents
- Contextual information to ensure understandability by web visitors
- Online courses (eLearning)
- Educative interactional games
- Engaging multimedia
- Frequently asked questions
- Guest book
- User forums (for ideas, comments, critiques, suggestions)
- User resource contributions (e.g. users' own photographs, stories, oral history)
- Online shopping (e.g. souvenirs)
- Downloadable content (e.g. wallpaper, screen-savers, free content)
- Educational resource center for teacher classroom teaching
- List of useful resources for further research
- Help (e.g. How to Navigate, Technical support)

Features

- Different versions for different user groups
- High aesthetics and appealing
- User-centered styles and interactivity
- Good navigation design (including possible automatic navigation)
- Good browsing and searching capability
- Use of standards to support interoperability
- Metadata details upon users request (for research)
- (2008: 16-17)

Od virtualne izložbe institucija ima višestruku dobit. Npr.: Kada je riječ o rukovanju građom, postoji mogućnost listanja raritetnih knjiga. U fizičkom svijetu ne bi bilo moguće da jednu raritetnu knjigu prelista svaki posjetilac izložbe. Također, na ovaj način građa postaje dostupna većem broju korisnika koji su fizički udaljeni od institucije, ali i korisnicima s posebnim potrebama. Virtualna izložba može biti i od koristi za razvoj kulturnog turizma.

Ne treba zaboraviti ni mogućnost postavljanja virtualnih izložbi u kojima bi učestvovalo više institucija. Kao primjer jedne takve izložbe izdvojit ću projekat pod nazivom Elektronski kulturni pomorski sadržaj (eMarcon). U ovom projektu kojeg podržava EU učestvuju četiri pomorska muzeja i pet srodnih institucija koje su geografski udaljene, a organiziraju zajedničke virtualne izložbe. (Više na URL:<http://www.emarcon.net>) Ovaj projekat se spominje i u Calimera smjernicama kao primjer dobre saradnje institucija na međunarodnom nivou.

Jedan od primjera dobre prakse postavljanja virtualnih izložbi je i British Library. Trenutno je preko njihovog site-a dostupno za pregledanje kroz različite virtualne izložbe 30 000 digitaliziranih objekata.

Viši oblik virtualne izložbe pojavio se nastankom društvenog softvera⁴. Osvrnut ću se na oblik virtualne izložbe koji „egzistira” u aplikaciji firme Linden Lab koja se zove Second Life (SL). Postanak ovog paralelnog svijeta u virtualnom prostoru nastao je pod uticajem cyberpunka u književnosti. Naime, riječ je o svijetu koji je imitacija stvarnog života u svakom smislu. Da biste postali dio njega, morate se prijaviti putem interneta. Postoji mogućnost za besplatno korištenje što ne uključuje sve beneficije SL-a. Također, postoji pretplatnički račun kojim osiguravate sedmičnu stipendiju za kupovinu u SL prostoru. Vaše tijelo u SL-u je avatar.

„Avatar je ‘objekt’ koji predstavlja utjelovljenje korisnika ili tzv. alter ego korisnika u dvodimenzionalnom i trodimenzionalnom svijetu. Koristi se

---

⁴ Drušveni softver se definira kao interakcija grupe ljudi s ciljem razmjene informacija.

računalnim igrama, na internet forumima i drugim mjestima.” (Wikipedia, 2010)

U SL-u možete raditi sve što želite: hodati po okolini, letjeti, ići u školu, održavati poslovne i ljubavne sastanke i upoznavati nove prijatelje. Uz sve to, možete posjetiti i Muzej savremene umjetnosti ili ukoliko ste student/ica Harvarda i predavanja za učenike na daljinu.

Mnogi savremeni umjetnici se odlučuju za postavljanje izložbi u SL-u, jer im to daje novi doživljaj umjetnosti u odnosu na fizički svijet. Postoje dva tipa muzeja u SL-u:

- muzeji koji postoje u fizičkom svijetu i imaju repliku u SL-u
- muzeji koji samo postoje u SL-u⁵

Ovakav vid komunikacije pruža mnogo prednosti, npr.: korisnici mogu međusobno komunicirati i razmijenjivati mišljenja o postavljenim izložbama, ali takav vid komunikacije ima i mnogo nedostataka. U prvom redu postoji mogućnost prikrivanja stvarnih odlika ličnog identiteta posjetitelja/ice izložbe.

„An unattractive, shy man will transform himself into the sexiest and most aggressive guy – or, not uncommonly, girl–on the virtual block. A Web surfer may change her persona every time she enters one of the hundreds of three-dimensional chat rooms.”⁶ (Hemp, 2006: 49-50)

Riječ je fenomenu o kojem valja promišljati. SL je u Americi nakon godine pojavljivanja na tržištu imao 4 miliona korisnika, što će reći da nije riječ o nečemu što treba zanemariti.

Virtualna izložba ne treba zamijeniti fizičku izložbu, ona je samo jedan korak dalje jer našim korisnicima nudi novi i drukčiji način prezentiranja građe. Kako kaže Fooe:

„Well designed virtual exhibitions are important extensions to physical exhibitions, providing discovery, learning and other opportunities beyond what the physical can offer. Users can be captivated, engaged and even contribute towards the continual update of the exhibition.”⁷ (2008: 17)

---

5 Lista muzeja koji postoje u SL-u: “Art Center, Aho Museum, Crescent Moon Museum, Second Louvre Museum, Second Life Science Center, Museum of Flip Animation, SL Computer History Museum, SL Historical Museum, Bayside Beach Galleria-Museum, International Spaceflight Museum, Star Trek Museum of Science, Tarot Card Museum, Fort Malaya Malay History Museum, Virtual Starry Night-Vincent van Gogh Second Life, Avnet Technology Museum, Museum of Robots, Tech Museum of Innovations, Exploratorium, Kirsti Aho Art Museum on NMC Campus.” (Gaitanau i Tsoubrakakou, 2008: [8])

6 Neprivlačan, stidljiv muškarac, transformirat će se u najprivlačnijeg i najagresivnijeg dečka – ili što nije neuobičajno, djevojku – u virtualnom kvartu. Web surfer može da promijeni svoj identitet svaki put kada uđe u jednu od nekoliko stotina trodimenzionalnih soba za chatovanje. (Prevela N.G.)

7 Dobro osmišljene virtualne izložbe su važna nadogradnja fizičkim izložbama, pružaju otkriće, učenje i druge mogućnosti što fizički svijet ne može ponuditi. Korisnici mogu biti zarobljeni, angažovani i čak mogu doprinijeti kontinuiranom ažuriranju izložbe. (Prevela N.G.)

Literatura:

- Avatar (informatika). (2010, juli 11). Wikipedija, Slobodna enciklopedija. Preuzeto 12:24, augusta 9, 2010 iz [http://hr.wikipedia.org/w/index.php?title=Avatar_\(informatika\)&oldid=2506372](http://hr.wikipedia.org/w/index.php?title=Avatar_(informatika)&oldid=2506372).
- *Calimera smjernice*. (2009). Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH.
- Foo, S. (2008). Online virtual exhibitions: Concepts and design considerations. *DESIDOC (Defence Scientific Information & Documentation Centre) Bulletin of Information Technology*, 28(4), 22-34. Preuzeto 11:29, januara 15, 2010 iz http://www3.ntu.edu.sg/home/assfoo/publications/2008/2008DESIDOC_fmt.pdf.
- Gaitanau, P. i Tsoubrakakou, N. Web 2.0, Second Life and Museums: Visit or access to culture? *International Conference "Digital Heritage in the New Knowledge Environment: Shared spaces & open paths to cultural content"*, Athens, Ministry of Culture, 31 October – 2 November 2008. Preuzeto 15:30, augusta 9, 2010 iz http://www.ionio.gr/~rgaitanou/Tsoubrakakou_Gaitanou_SecondLife.pdf.
- Hemp, P (2006). Avatar-Based Marketing. *Harvard Business Review*, June, 48-57. Preuzeto 13:00, januara 15, 2010 iz <http://vhil.stanford.edu/news/2006/hbr-avatar-based-marketing.pdf>.
- Lester, P. (2006). Is the Virtual Exhibition the Natural Successor to the Physical? *Journal of the Society of Archivists*, 27(1), 85-101. doi:10.1080/00039810600691304.

Mr. Azra Bečević – Šarenkapa,
viši konzervator,
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine

PREVENTIVNA ZAŠTITA I KONZERVACIJA MUZEJSKIH PREDMETA: NA PRIMJERU MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU

Summary:

U ovom radu su izložene osnovne smjernice i definicije načina zaštite muzejskih predmeta. Osim definiranja načina zaštite u idealnim uvjetima, bit će dat i prikaz aktivnosti koje je poduzeo Muzej Hercegovine na zaštitu eksponata izrađenih od tekstila. Naime, konzervator Muzeja Hercegovine, je u ljeto 2008. godine obavila obuku iz konzervacije tekstila u prostorima Zemaljskog muzeja BiH što će ovom prilikom biti izloženo. Također će biti izneseni i problemi u edukaciji u polju konzervacije muzejskih eksponata koje imamo u Bosni i Hercegovini.

Cilj ovog rada je da se izvrši uvid u načine i razloge zaštite muzejskih predmeta, s posebnim ostvrtom na rad Muzeja Hercegovine u Mostaru. Na početku je bitno definirati ulogu konzervatora i profesije konzervacije unutar institucija koje se bave zaštitom, pohranjivanjem i izlaganjem kulturne baštine.

Osnovna uloga konzervatora je zaštita kulturnog naslijeđa za sadašnje i buduće generacije, kroz doprinos u razumijevanju kulturnog naslijeđa poštujući estetski i historijski značaj predmeta kao i njegov fizički integritet. Konzervator preuzima odgovornost da izvrši dijagnostički pregled, konzervaciju kulturnog naslijeđa te da dokumentira cijeli postupak.

Konzervacija kao profesija se počela razvijati kao zanat, ali se s vremenom, promjenama i okruženju razvila u priznatu profesiju. Stotinama godina ljudi popravljaju slomljene i pokvarene stvari, na samom početku su to radile zanatlije koristeći tehnike koje su se koristile i za proizvodnju novih predmeta, ali tek u 19. stoljeću, naučnici su počeli da izučavaju procese propadanja, dok su se u 20. stoljeću počele koristiti mjere preventivne zaštite.

Glavni cilj konzervacije je da minimizira efekte propadanja, uključujući dvije glavne aktivnosti: popravljanje oštećenja nastalog prijašnjim ili trenutnim

propadanjem i preventivnim radom tj. prevencijom propadanja. Njegova uloga je da sačuva kulturno naslijeđe i samim tim omogućiti da bude dostupno.

Konzervator radi na zaštiti muzejskih predmeta koji su sastavni dio kolekcija i treba da posjeduje znanje iz različitih disciplina, te da bude spreman da primijenjuje naučna saznanja iz drugih disciplina u svome radu.

Jedna od bitnijih stvari za konzervatora je poznavanje materijala od kojih su napravljeni muzejski predmeti kao i njegove karakteristike. Potrebno je poznavati način i tehnologiju proizvodnje, kako bi se mogla izvršiti analiza predmeta, te da bi se omogućio adekvatan tretman. Koristeći usvojena znanja konzervator može procijeniti procese i uslove za degradaciju materijala i spriječiti ih.

Poznavanjem vrsta materijala i njihovih karakteristika moguće je izvršiti pravilan odabir metode rada, kao i materijala koji se koriste u tretmanima.

Osim poznavanje materijala i metoda aktivne konzervacije, potrebno je poznavati i metode preventivne zaštite tj. konzervacije koja podrazumijeva osiguravanje optimalnih mikro-klimatskih uslova za čuvanje i izlaganje predmeta tj. odgovarajuća temperatura, relativna vlažnost, izloženost svjetlu, napadima insekata, adekvatan način deponovanja i izlaganja predmeta.

Definicije pojmova preventivne konzervacije, aktivne konzervacije i restauracije prilagođene su i uzete iz „*Terminologija – konzervacija materijalnog kulturnog naslijeđa*“, A.Džiklić – Nikolić, Diana br.13, a koje su preuzete iz *Rezolucije o terminologiji ICOM-CC usvojene 2008 godine u New Delhiju, Indija*.

Konzervacija se odnosi na sve mjere koje se provode u svrhu čuvanja materijalnog kulturnog naslijeđa. Koristeći te mjere istovremeno se omogućava pristupačnost sadašnjim i budućim generacijama. Konzervacija obuhvata nekoliko segmenata rada i to **preventivna zaštita (konzervacija), aktivna konzervacija i restauracija**.

Preventivna zaštita (konzervacija) obuhvata sve mjere i aktivnosti koje se provode u svrhu izbjegavanja ili smanjivanja propadanja i gubitaka na minimum. One se sprovode u sredini u kojoj se nalazi predmet ili grupa predmeta bez obzira na starost i stanje predmeta. Sve mjere i aktivnosti koje se sprovode su posredne tj. ne sprovode se na materijalu ili strukturi predmeta i ne mijenjaju njegov izgled.

Primjeri preventivne zaštite: odgovarajuće mjere i aktivnosti u vezi s dokumentacijom, smještajem, pakiranjem i transportom, sigurnost, upravljanje

faktorima okruženja (svjetlo, vlažnost, zagađenje i kontrola štetočina), planiranje za slučaj vandrednih prilika (potres, poplava, požar, ratni sukobi), obuka stručnog osoblja, podizanje svijesti javnosti, usklađivanje sa zakonom.

Aktivna konzervacija je postupak koji se provodi u svrhu produljenja trajnosti materijala i podrazumijeva sve aktivnosti koje se primjenjuju na predmetu u svrhu zaustavljanja štetnih procesa ili učvršćivanja strukture predmeta. Te aktivnosti se primjenjuju samo onda kada su predmeti u tako trošnom stanju ili propadaju takvom brzinom da mogu nestati u relativno kratkom vremenskom periodu. Jedno od najbitnijih načela konzervacije je da svaki postupak koji se provodi na muzejskom materijalu mora biti reverzibilan.

Primjeri aktivne konzervacije: dezinfekcija tekstila, desalinizacija keramike, deacidifikacija papira, dehidratacija vlažnog arheološkog materijala, stabilizacija korodiranih metala, konsolidacija zidnih slika.

Jedan od segmenata rada prilikom zaštite muzejskih predmeta je i **restauracija** koja obuhvata sve aktivnosti neposredno primjenjene na stabilnom muzejskom predmetu radi poboljšanja njegovog vrjednovanja, razumijevanja i korištenja. Te aktivnosti se sprovode samo onda kada je predmet izgubio dio svoje vrijednosti ili funkcije zbog propadanja i promjena koje je doživio u prošlosti. One se zasnivaju na poštovanju originalnog materijala predmeta. Takve aktivnosti najčešće mijenjaju izgled predmeta.

Primjeri restauracije: retuširanje slika, spajanja fragmenata polomljenih skulptura, vraćanje prvobitnog oblika korpe, popunjavanje šupljina kod staklenih ili keramičkih predmeta.

Situacija u kojoj se danas nalazi većina bosanskohercegovačkih muzeja, jedan je od najvećih razloga propadanja. Sveopća nebriga vlasti za kulturnu baštinu, a s tim u vezi na definiranje razloga i načina zaštite kulturne baštine može dovesti do toga da bosanskohercegovačka kulturna baština bude uništena.

Osnovni problem muzejskih institucija u BiH je, osim nerješenog finansijskog statusa i problem prostora, odnosno zgrade u kojoj je muzej smješten kao i educiranosti zaposlenog kadra u pojedinim oblastima.

Ovom prilikom ću se osvrnuti na problem muzejskog prostora, posebno prostora za depoe i konzervatorske radionice, kao i problem edukacije u Bosni i Hercegovini.

Svaki muzej bilo da je veći ili manji mora posjedovati odgovarajuće prostore koji će biti korišteni u svrhu deponiranja predmeta kao i odgovarajući

prostor, za zahvate koje je potrebno izvršiti na muzejskim predmetima. S tim u vezi imamo različite probleme, s obzirom na veličinu muzeja. Kao primjer ću uzeti Zemaljski muzej BiH, koji je prvi muzej na ovim prostorima projektiran da bude muzej i u skladu s tim planirani su prostori za deponovanje i radionice. Treba se imati na umu da je Zemaljski muzej BiH u sadašnje prostore uselio prije 96 godina i da se od tada mnogo toga izmijenilo. Kolekcije koje muzej posjeduje svakim danom povećavaju broj, povećava se i broj zaposlenih, ali prostor Muzeja ostaje isti. U trenutačnoj situaciji, moram reći da depoi Zemaljskog muzeja nisu dovoljno veliki za adekvatno deponovanje svih kolekcija. S druge strane, muzeji u manjim sredinama kao što je Muzej Hercegovine u Mostaru imaju drugu vrstu problema. Vrlo često su muzeji „izmješteni“ iz prostora u kojima su bili smješteni niz godina i gdje su imali predviđena mjesta za izložbene postavke, depoe i kancelarije. Moram reći da je u Muzeju Hercegovine u Mostaru jako izražen problem nepostojanja depoa za smještaj predmeta, a nakon toga dolazi problem prostora za konzervatorsku radionicu/labaratoriju u kojoj bi se vršila konzervacija odnosno zaštita muzejskog materijala.

Kao što je ranije rečeno jedan od većih problema s kojima se susreću muzejske institucije širom Bosne i Hercegovine je deficitarnost struke konzervatora, a što je proizvod nedostatka odgovarajuće edukacije, posebno na akademskom nivou iz oblasti teorije zaštite kulturnog naslijeđa, preventivne konzervacije i konzervatorskih tretmana.

Obzirom na deficitarnost struke, kao i nemogućnost edukacije na akademskom nivou, potreban je praktičan rad u institucijama koje u sklopu svog stručnog kadra posjeduju ove stručnjake, čime bi se mogla izvršiti dodatna edukacija i usmjeravanje.

Znanje i iskustvo u ovoj struci se najbolje može steći i proširiti aktivnim radom u muzejima odnosno s muzejskim zbirkama, obzirom da svaki predmet, ima različite zahtjeve za održavanje i rad.

Važno je napomenuti da je, kao i za sve ostale struke, jedna od bitnijih stvari za uspjeh i uspješan rad biti u stalnom procesu učenja i dodatne edukacije, koja uključuje pohađanje specijalističkih kurseva, konferencija, te aktivno učešće na istim, kao i praćenje relevantne literature i foruma o konzervaciji.

Ono što je bitno naglasiti je činjenica da u Bosni i Hercegovini, i to samo u Sarajevu i Banja Luci radi nekoliko akademski educiranih konzervatora, najveći broj ih je specijaliziran za konzervaciju štafelajnog slikarstava, zidnog slikarstva i kamena, dok na polju konzervacije ostalih materijala nemamo dovoljno kadra. Manji muzeji ugovornom nemaju educiranih stručnjaka iz

konzervacije, često nemaju niti preparatore (koji su završivši srednje škole, prošli neki vid edukacije u institucijama, učeći od starijih kolega).

Sve ovo se uveliko može odraziti na našu kulturnu baštinu jer može doći do nepovratnog uništenja historijskih dokaza o našoj kulturi i istoriji.

AKTIVNOSTI MUZEJA HERCEGOVINE U MOSTARU

Ovom će prilikom biti dat prikaz aktivnosti koje je poduzeo Muzej Hercegovine na zaštiti eksponata izrađenih iz tekstila. Naime, konzervator Muzeja Hercegovine, Madžida Smajkić je u ljeto 2008. godina obavila obuku iz konzervacije tekstila u prostorima Zemaljskog muzeja BiH što će ovom prilikom biti elaborirano.

Prilikom intezivne desetodnevne edukacije iz konzervacije tekstila obradila se većina problema s kojima se može susresti konzervator tekstila, a oni su sljedeći:

- dokumentacije stanja predmeta
- dezinfekcije
- suho čišćenje
- mokro čišćenje
- konzervacija
- deponovanje

Dokumentacija stanja predmeta podrazumijeva vođenje konzervatorskog kartona u koji se upisuju relevantni podaci kao što su:

1. Broj konzervatorskog kartona
2. Naziv predmeta (po inventarnoj knjizi)
3. Inventarni broj predmeta (iz inventarne knjige)
4. Materijali od kojeg je izrađen (svi dijelovi predmeta)
5. Kratak opis predmeta – od čega se sastoji, kako je izrađen...
6. Dimenzije predmeta
7. Opis oštećenja predmeta sa skicom na kojoj su označena oštećenja.
8. Konzervacija - opis procesa kojima je predmet podvrgnut, od procesa dezinfekcije, suhog čišćenja, mokrog čišćenja, konzervatorskih postupaka i materijala korištenih u tim postupcima.
9. Održavanje – preporuke za ispravno deponiranje i izlaganje koje uključuje način pohranjivanja predmeta, adekvatnu temperaturu, relativnu vlažnost, izloženost svjetlu.
10. Foto-dokumentacija – fotografije predmeta i detalja prije, za vrijeme i poslije procesa konzervacije.

Nakon opisa oštećenja i razmatranja mogućnosti i načina zaštite muzejskog predmeta pristupa se po potrebi dezinfekciji koja podrazumijeva proces uklanjanja insekata u raznim stadijima razvoja. Postoji više metoda koje se mogu koristiti. Jedna od najčešće korištenih metoda je upotreba niskih temperatura. Za ovu metodu muzejski predmeti se pripremaju na taj način da se upakiraju u plastične vreće kojima se istisne zrak i zaljepe ljepljivim trakama. Vreće se adekvatno obilježe (predmet, inventarni broj i datum) i smjeste u zamrzivač na najnižu temperaturu i gdje se ostave do 10 dana. Nakon završenog procesa, vreće se izvade i ostave da postignu sobnu temperaturu kako bi se izbjeglo stvaranje kondenza.

Sljedeća faza rada na predmetima od tekstila je proces suhog čišćenja koji se provodi upotrebom odgovarajućeg usisivača, mekih četkica i zaštitne mreže. Suho čišćenje se koristi u slučajevima kada nije potrebno ili nije moguće mokro čišćenje radi nepostojanosti boja i mogućnosti stvaranja većih oštećenja. Za suho čišćenje se osim usisivača, koji se koristi za izvlačenje akumuliranih nečistoća, mogu koristiti i spužve napravljene od vulkanizirane prirodne gume koje se u prodaji mogu naći pod nazivom *Smoke sponge*, koje mehaničkim putem uklanjaju akumuliranu nečistoću, koja se naknadno s predmeta uklanja četkicama i usisavačem.

Prema potrebi, jedna od faza rada na predmetu je i proces mokrog čišćenja, koji se provodi u kadi i s otopinom neutralnog deterdenta i vode. Prije mokrog čišćenja, potrebno je izvršiti probu postojanosti boja, a nakon toga

Slika 1. Mokro čišćenje

se vrši namakanje, a zatim pranje tapkanjem po površini predmeta koristeći prirodnu spužvu. U slučaju da je materijal oštećen potrebno ga je zaštititi na način da se na njega ušije mreža ili gaza, a da se onda izvrši pranje. Završna faza je ispiranje, nekoliko puta s tim da se zadnje ispiranje vrši destiliranom vodom. Proces mokrog čišćenja pomaže tkanini da se oslobodi akumuliranih nečistoća između niti, te da joj se vrati sjaj i elastičnost. Sušenje se vrši na staklenom stolu (ili drugoj ravnoj podlozi) kako bi se postiglo maksimalno izravnavanje tkanine. U nekim slučajevima potrebno je predmet postaviti na odgovarajući kalup kako bi se izvršilo optimalno ispravljanje i vraćanje prvobitnog izgleda.

Sam proces konzervacije može se vršiti na nekoliko načina. Najčešći način je korištenje odgovarajuće igle i konca. Ovisno o tipu oštećenja i vrsti tekstilnog materijala prilikom konzervacije, koriste se i odgovarajuće podloge, kao i svilene, pamučne ili sintetičke niti za konzervaciju. Konzervacija se također može vršiti i postupkom ljepljenja, ali prilikom ovog edukacijskog procesa nismo imali tehničkih mogućnosti da se time više bavimo.

Jedan od najbitnijih segmenata zaštite muzejskih predmeta, posebno onih napravljenih od tekstila je način deponovanja i izlaganja. Naime, tekstil je jedan od najosjetljivijih materijala u muzejskim zbirkama, podložan kemijskim, fizičkim i biološkim oštećenjima. Prilikom edukacijskog procesa, posebna se pažnja obratila na načine deponovanja tekstila raznih oblika i dimenzija.

Kao rezultat ovog edukacijskog procesa može se reći da je Muzej Hercegovine dobio djelimično rješenje problema koji ima s tekstilnim eksponatima u svojim zbirkama. Muzej Hercegovine je osposobio jednu prostoriju koja služi kao radionica i depo. Nabavljena su osnovna sredstva za primarnu zaštitu ugroženih tekstilnih materijala, kao što je odgovarajući usisivač, kada za pranje, i ostali pomoćni materijal. Također su napravljeni radni stolovi i ormari s ladicama, koji služe za deponovanje tekstilnog materijala u položenom obliku.

Slika 2. Depo i radionica

Mogu reći da je ovo samo privremeno rješenje, po mom mišljenju Muzej Hercegovine bi trebao da dobije adekvatan prostor koji bi se trebao osposobiti za deponovanje kolekcija izrađenih od različitih materijala. Poznato je da različiti materijali kao što su tekstil, drvo, metal, kamen, keramika, staklo, zahtijevaju različite uvijete u kojima ih je potrebno čuvati, a samim tim potrebno je organizirati zonirane depoe. Osim depoa potrebno je osposobiti i adekvatan prostor za konzervatorsku radionicu u kojoj bi se mogli obavljati manji ili veći zahvati.

MUZEJ HERCEGOVINE KAO OBRAZOVNI RESURS

Cilj rada: Institucija muzeja svojom polifunkcionalnošću može poslužiti kao izvrsno sredstvo za stjecanje različitih znanja: umjetničkih, arheoloških, povijesnih, etnoloških, itd.

Istraživački fokus ovoga rada usmjeren je na predstavljanje mogućnosti muzeja da na savremen način posluži kao sredstvo za mnogostruko i različno uočavanje, analiziranje, usvajanje i prezentiranje povijesnih potencijala.

S tim u vezi je naročito bitno istaći dugo zanemarivanu ulogu koju muzej ima u odgojno-obrazovnoj sferi nastave historije, pa se ovaj rad u svojoj suštini dotiče i fenomena multiperspektivnosti u historiji i obrazovanju iz historije.

Ključne riječi: muzej, historija, obrazovanje iz historije, multiperspektivnost, izvor, odgoj

U kontekstu cjelokupnoga odgojno-obrazovnoga procesa iz nastave historije, i historije općenito, *multiperspektivnost* kao «strategija razumijevanja» zauzima važno mjesto. Stoga bi na početku ovoga rada valjalo dati i kratku definiciju ovoga pojma.

U znanosti postoji više pokušaja definiranja ovoga pojma, ali ćemo se u ovom radu ograničiti samo na neke od njih. Prema K. Peter Fritzsche, multiperspektivnost je *i proces i strategija (a i predispozicija) koja podrazumijeva da je čovjek u stanju da želi razmotriti situaciju iz drugačijih perspektiva*.¹

U historiji i obrazovanju iz historije (kako mlađih tako i starijih naraštaja), multiperspektivnost je proces «gledanja na historijske događaje iz nekoliko perspektiva».²

Savremeni kurikulum nastave historije sve više pažnje poklanja multiperspektivnom prilazu i tumačenju historijskih događaja, ličnosti, razdoblja i sl. U tom pristupu, muzej nudi raznolik dijapazon tema koje uveliko

1 K. Peter Fritzsche, Unable to be tolerant? In Farnen, R. et al (2001), *Tolerance in Transition*, Oldenburg.

2 Ann Low-Beer, (1994), *The Reform of History Teaching in Schools in European Countries in Democratic Transitions*, Graz, Austrija.

mogu doprinijeti svestranijem, temeljitijem i objektivnijem odnosu prema historijskim fenomenima, sa što manjom mogućnošću upliva stereotipa, predrasuda i/ili očekivanja koje pojedinac ima. Dakle, u prvi plan izbija snažan vaspitno-odgojni utjecaj muzeja kao vanrazredne aktivnosti učenika i posjetioca uopće.

Da bi se osigurao multipersepektivan pristup izvorima koje jedan muzej nudi, i osigurao odgojni utjecaj muzejskih izvora, potrebno je, između ostalog, obratiti pažnju na sljedeće:

1. Kojim izvorima muzej raspolaže?
2. Jesu li ti izvori podjednako zanimljivi i informativni, odnosno imaju li obrazovno-odgojnu funkciju?
3. Nudi li muzej mogućnost da zainteresirani posjetilac dozna više o izvoru: mjestu i vremenu nastanka izvora, autoru, njegovu životu, društveno-historijskim okolnostima u kojima je nastao izvor, autorima koji su ga podvrgli eventualnoj kritičkoj ocjeni?
4. Postoji li zaposleno lice u muzeju koje je odgovorno i kompetentno da tokom godine saraduje sa nastavnim osobljem radi planiranih i osmišljenih učeničkih posjeta?
5. Orijentacija muzeja u budućnosti se podjednako bazira na turističkoj i odgojno-obrazovnoj osnovi, itd.?

Naravno, postoji niz bitnih pretpostavki koje utječu na *multiperspektivnost*³ u obrazovanju i odgoju iz historije, ali mi u prvom redu ističemo one koji u početnoj osnovi mogu odrediti nečije gledište i stav.

Vrsta i metoda korištenja određenoga izvora svakako je u uskoj vezi s mogućnostima koje nudi lokalna zajednica. Međutim, bez obzira na prirodu i mogućnost korištenja primarnih i sekundarnih historijskih izvora, nužno je njihovo maksimalno korištenje (statistika, vizualni materijali, njihovo kombiniranje, i dr.).

Dakle, izvori koje muzej posjeduje u jednoj sredini trebalo bi da omoguće učeniku (i posjetiocu) da razvije razumijevanje i sposobnost primjene *proceduralnih* i *substantivnih* koncepata ključnih za proučavanje historije.⁴

3 Multiperspektivnost je demokratski stav kojim se razlikuju činjenice od mišljenja i pomoću kojega se shvaća da ne postoji univerzalna historijska istina. Multiperspektivnost nije relativizam, jer je cilj da učenici, nakon što događaje sagledaju iz različitih perspektiva, naprave izbor koji je racionalan i dobro obrazložen, a ne zasnovan na predrasudama i emocijama. (cit. prema: Back, Luisa, *Priručnik za nastavnike historije u Bosni i Hercegovini*, 2006, str. 37)

4 *Proceduralni*: izvor, dokaz, hronologija, mišljenje/činjenica, pristrasnost/objektivnost, propaganda. *Substantivni* (sadržajni): uzroci i posljedice, uočavanje sličnosti i razlika, sukob i pomirenje, moć i autoritet, kultura i civilizacija, itd; S. Koren; M. Najbar-Agičić, *Evropska iskustva i nastava povijesti u obveznom obrazovanju, Povijest u nastavi*, Zagreb, 2007.

Kako je predmet ovoga istraživanja muzej kao izvor odgojnog obrazovanja u historiji i nastavi historije, potrebno je dati osvrt na izvore koje posjeduje muzej u vlastitoj lokalnoj zajednici.

MUZEJ U MOSTARU

Muzej Hercegovine u Mostaru, u čijem sklopu djeluje Spomen-kuća Svetozara Ćorovića, Spomen kuća Džemala Bijedića i Muzej Stari most u Mostaru, raspolaže bogatim historijskim materijalom i tako pruža mogućnosti proučavanja i stjecanja novih saznanja. U prilog ovoj tvrdnji svakako ide i podatak da su Stari most i stara gradska jezgra Grada Mostara 2005. godine proglašeni UNESCOVOM svjetskom zaštićenom baštinom. Ova činjenica stavlja pred muzejsku instituciju i vlasti u gradu određen stepen odgovornosti i izazova, kako prema posjetiocima iz lokalne i šire sredine, tako i prema odgojno-obrazovnim ustanovama.

Svakome od historijskih izvora koje muzej posjeduje treba prići na različite načine, kako bi se u najoptimalnijoj mjeri izvukao njegov informativni i odgojni potencijal. Da bi se to postiglo, mora se primijeniti *multiperspektivan* pristup muzejskim izvorima koji, kao što je ranije naglašeno, nije ostvariv bez detaljno razrađenog plana nastalog kao produkt uske saradnje između nastavnika historije (škole općenito, pa i Ministarstva za obrazovanje, kulturu, nauku, sport i Ministarstva za kulturno naslijeđe i baštinu) i muzejskog osoblja. Plan treba predstavljati jasnu viziju, cilj, način postizanja cilja učeničkih posjeta muzeju. Perspektivno bi bilo razmišljati i o otvaranju muzejskog odjela koji bi se eksplicite bavio ovakvim i sličnim pitanjima (takavu ulogu nekad je imao 'prosvjetni odjel'). Generalno govoreći, nastavnici, muzejsko osoblje i lokalna zajednica moraju imati uvid u savremene trendove nastave u historiji koji kažu da su *tumačenja izvora i obrada informacija veće obrazovne vrijednosti, jer se radi o cjeloživotnim vještinama koje se mogu prenositi na druge situacije.*⁵

Pri tome je važna selekcija izvora, pa bi jedan od preduvjeta razvoja muzejske strategije u odgojno-obrazovnom smislu bilo selektiranje izvora kojima raspolaže Muzej Hercegovine u Mostaru prema curriculumu savremene nastave iz historije. Ti bi se izvori mogli selektirati na sljedeći način:

1. materijalni;
2. vizualni;
3. zvučni;
4. pisani
5. filmovi;

---

5 Black, Luisa, 2006, 37.

6. arheološki artefakti i drugi izvori.

Selektiranjem izvora ustvari određujemo i ciljeve koje želimo postići njihovim proučavanjem, prije svega one odgojne i funkcionalne.

Spomenici i građevine u Mostaru, kao izvori materijalne naravi, vrlo su djelotvorni u sagledavanju što općije i šire slike o izvoru. Posjeta Muzeju Stari most, te Starom mostu, kulama Tari i Halebiji i staroj jezgri grada uopće, omogućit će učeniku konkretniji doživljaj o vrsti materijala, obliku građevine, njenoj namjeni i sl. Međutim, interakcijom posjete materijalnom izvoru i vizualnih (slike i fotografije kako su ta zdanja izgledala u prošlosti, kako su ljudi na tim izvorima bili obučeni, čime su se bavili, itd.) i pisanih izvora (pravni dokumenti, pjesme o Starom mostu i Mostaru, novinski tekstovi, itd.), recimo, veći su izgledi da će učenik izvoru prići s više strana i tako razviti kritičko mišljenje.⁶

Ponudi li se učeniku nacrt izrade Starog mosta i Starog grada nekada i sad,⁷ učenik dobija uvid u alatke i oruđa iz prošlosti i sadašnjosti, u razvoj civilizacije i tehnologije, vrstu arhitekture i sl.

Jednako važno je multiperspektivan pristup historijskom izvoru usmjeriti na učenikov doživljaj o društvenim mijenama kroz historijske periode i posljedice koje su različita društveno-politička uređenja ostavljala na kasnije naraštaje.

«Višestrukim uglovima gledanja» učenik dolazi i do zanimljivih pokazatelja (negativnih i pozitivnih) o emigracijama i imigracijama stanovništva tokom proteklih stoljeća i udjelom različitih nacionalnih i narodnih skupina u razvoju lokalne i šire zajednice.

Prema tome, izvori kojima raspolaže Muzej Hercegovine u znatnoj mjeri motivira učenika na dalje istraživanje lokalne i regionalne historije, otvarajući polje povezivanja događaja, ličnosti i dr. s promjenama i procesima u Evropi i svijetu.

---

6 U tom pogledu zanimljiv je podatak da turistička zajednica u Kairu, Egipat, omogućava posjetiocima prisustvovanje predstave na piramidama u Gizi. Predstava se prikazuje noću, bez fizičkog prisustva glumaca, uz pomoć audio-vizualnih sredstava. Pomoću tih izvora dočarava se vrijeme vladavine faraona, društveni odnosi, odjeća i običaji drevnoga Egipta. Paralelno s prikazivanjem likova poznatih faraona i članova njihove porodice na zidinama piramida, posjetilac saznaje gotove sve najvažnije činjenice iz dalje i bliže egipatske prošlosti.

Ovakvim interaktivnim pristupom izvorima, posjetilac snažno doživljava historijske fakte i sužava apstraktno mišljenje.

7 Nacrti ove vrste mogu se pronaći u brošuri *Muzej Stari most*, Grad Mostar, str.20.

Jednom naučen i usvojen multiperspektivan i interaktivan pristup izvoru, formira model kritičkog mišljenja i odgojne dimenzije koji je kasnije primjenljiv na nove izvore izvan lokalne sredine.

Dakako, postoji cijela paleta mogućnosti i izazova koje muzej u odgojno-obrazovnom smislu nudi sredini u kojoj je smješten, s pretpostavkom da i sam razvija vlastitu razvojnu strategiju i osluškuje potrebe posjetilaca. Samo uzajamnom saradnjom i planiranjem, odgojno-obrazovne ustanove i muzeji mogu postati rasadnici korisnih i plodotvornih saznanja i vještina.

Prema tome, misao Helene Friman, muzeologinje iz Švedske: «U muzeju...djeca mogu vidjeti, dotaknuti i pomirisati; mogu sama držati alate i koristiti uređaje. U muzeju se istoriji pristupa u istraživačkom duhu»⁸, postaje primjenljiva u praksi kada nastavnik ima jasno definiran stav o značaju odgojne-obrazovne uloge muzeja u nastavi historije, s jedne strane, i kada muzejsko osoblje jedan dio svojih aktivnosti osmišljeno usmjeri na rad sa učenicima.

---

8 Citirano kod: Stefan Seidel, *The museum as a resource in history teaching*, Strasbourg, Savjet Evrope, 1997.

KREIRANJE DIGITALNOG SADRŽAJA ZA MUZEJE U BIH

Abstrakt:

Digitalni sadržaj danas postaje sastavni dio eksponata i zbirke savremenih muzeja. On pruža mogućnosti virtuelne rekonstrukcije objekata kulturnog naslijeđa u njihovom originalnom obliku, kao i oživljavanje onih objekata koji više ne postoje. Sadržaj se u muzejima predstavlja putem kompjuterskih displeja, touch screenova, projekcija i ostalih vidova digitalne prezentacije. On pruža posjetiocu mogućnost virtualne šetnje kroz 3D modele objekata, kao i razgledanje digitalnih eksponata sa svih strana pomoću odgovarajućeg softvera. U okviru ovog rada predstavimo naše projekte "Virtuelni muzej bosanskih tradicionalnih predmeta", "Digitalni katalog stećaka", „Virtuelna rekonstrukcija Isa-begove tekije“ i "Virtuelna rekonstrukcija Crkve Sv. Trojice u Mostaru".

Ključne riječi: digitalizacija kulturnog naslijeđa, virtuelno kulturno naslijeđe, virtualni muzej

1. UVOD

Digitalizacija kulturnog naslijeđa je moderan način za njegovo očuvanje. Tehnike kompjuterske grafike i 3D tehnologije omogućavaju također i virtuelnu rekonstrukciju i multimedijalnu prezentaciju objekata kulturnog naslijeđa. Postoji više mogućnosti za predstavljanje digitalnog sadržaja, kao što su njegovo postavljanje na Internet, augmented reality (kombinacija realnih i kompjuterski generisanih okruženja), te kreiranje virtuelnih muzeja. Ovaj rad će predstaviti neke projekte kreiranja digitalnog sadržaja za muzeje u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo Graphics Group se sastoji od istraživača iz kompjuterske grafike s Elektrotehničkog fakulteta u Sarajevu i Sarajevske škole za nauku i tehnologiju. Ova dva fakulteta rade na iscrpnom istraživanju digitalizacije i multimedijalne prezentacije bosanskohercegovačkog materijalnog i nematerijalnog kulturnog naslijeđa. Njihov rad obuhvata 3D modeliranje, kompjutersku animaciju,

broadcast (televizijski) dizajn, web dizajn, web 3D i multimediju. U zadnje vrijeme su fokusirani na projekte iz digitalizacije i multimedijalne prezentacije kulturnog naslijeđa.

Nove tehnologije nam pružaju mogućnost vjerne 3D rekonstrukcije objekata koji više ne postoje. Korisniku se nudi mogućnost virtuelne šetnje kroz interaktivne 3D modele objekata i saznavanje o njima iz pričanja virtuelnih vodiča. Projekti virtuelne rekonstrukcije Isa-begove tekije u Sarajevu i Crkve Sv. Trojice u Mostaru biće opisani u nastavku.

Muzeji su mjesta gdje posjetioci uče o historiji kroz odabrane eksponate. Međutim, objekti su obično tako postavljeni da ih se može vidjeti samo sa jedne strane. Dok u muzeju ne možemo uzeti objekat u ruku i razgledati sve njegove detalje, u virtuelnom muzeju je to moguće. Također je moguće pogledati digitalnu priču o objektu, njegovoj upotrebi i historiji. Virtuelni muzej BH tradicionalnih predmeta, kao primjer takvog koncepta, biće prezentiran u ovom radu.

Stećci su bogato ukrašeni srednjovjekovni nadgrobni spomenici. Njihovi najljepši primjerci se nalaze u kolekciji Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Digitalni katalog stećaka nudi virtuelnu prezentaciju ovih eksponata digitaliziranih tehnikom fotogrametrije. Internet prezentacija ove kolekcije privući će posjetioce u Zemaljski muzej da saznaju više o ovim vrijednim objektima kulturnog naslijeđa.

2. VIRTUALNA REKONSTRUKCIJA ISA-BEGOVE TEKIJE U SARAJEVU

Riječ „tekija“ potiče od arapske riječi takkiya, koja znači „nasloniti se“ ili „biti podržan“, pa tako takkiyya označava „mjesto ili stvar na koju se oslanja, gdje se odmara“. Tekija označava građevinu koja pripada skupini islamskih vjernika, sufija, u kojoj se oni okupljaju oko šejha i obavljaju svoj obred. Isa-begova tekija je jedna od najznačajnijih tekija u Sarajevu (slika 1a). Sagrađena je prije 1462. godine i predstavlja jednu od najstarijih ustanova u Sarajevu. Isa-beg Ishaković, utemeljitelj Sarajeva, spominje je u svojoj zakladnici (vakufnami) iz 1462. godine, i pored drugih imanja, musafirhanu i imaret uz nju [Zujo01].

Lokacija same Isa-begove tekije nije slučajno izabrana. Naime, tekije su se inače uvijek gradile u prirodnom okruženju i bile potpuno otvorene prema njemu. Rijeka, stijena, klanac ili kanjon te brdo, najčešće su oznake mjesta na kojima se tekije podižu, što je slučaj i s ovom tekijom. Same sufije

su mišljenja da taj izbor nije ljudski. Sveto mjesto bira Bog i kao takvog ga pokazuje ljudima. Krajolik je dio obrednog postupka i zato i dio tekije.

Isa-begova tekija je više puta popravljana, rušena u požarima i poplavama i svaki put nakon rušenja potpuno obnavljana. Godine 1957. tekija je posljednji put srušena, a groblje uništeno. Razaranje tekijskog prostora je nastavljeno izgradnjom saobraćajnice prema Palama, nezakonite benzinske pumpe, ugostiteljskih i drugih objekata (slika 1b).

Slika 1. Lokacija Isa-begove tekije prije i poslije razaranja

Virtuelna rekonstrukcija Isa-begove tekije sastoji se od 3 modela: vanjski izgled objekta sa okruženjem i dvije unutrašnje prostorije. Modeli su kreirani u nekoliko koraka. Najprije je prikupljen materijal, zatim modelirani objekti, kreirane i mapirane teksture, kreirano osvjetljenje scena, okruženje, postavljene kamere i izvršen eksport scena u VRML web 3D tehnologiju [ZukRiz06], [Rizvic et al 2009].

Eksportom u VRML modeli su postali interaktivni (Slika 2). Korisnici se mogu kretati po okruženjima pomoću VRML browsera, besplatnog programa koji se instalira kao dodatak na Internet browser. Interaktivnost povećava imerziju korisnika u virtuelno okruženje. Korisnici „ulaze“ u objekat klikom na glavna vrata. U tom momentu u browser se učitava jedan od unutrašnjih modela (hodnik). Ova tranzicija je implementirana pomoću VRML Anchor noda, koji služi kao hyperlink u VRML-u i otvara fajl naveden u jednom od njegovih polja.

Anchor nodovi se također koriste za dodavanje informacija pojedinim dijelovima okruženja. Npr., ubacili smo objekat u obliku slova „i“ (info nod) pored nadgrobničkih spomenika ispred tekije i dodijelili ga Anchor nodu. Kada korisnik klikne na ovaj objekat, otvara se novi prozor koji sadrži priču o ljudima koji su tu sahranjeni. Sličan info nod se nalazi u unutrašnjoj prostoriji, tzv. divan odaji, sadržavajući informaciju šta je to „levha“ (kaligrafski ispisan stih iz Kur'an-a). Zidovi unutrašnjih prostorija u tekijama su uvijek ukrašeni levhama.

Slika 2. Vanjski model Tekije u VRML browseru

Web prezentacija prve faze projekta Isa-begova tekija je napravljena na bosanskom i engleskom jeziku [Tekija08]. Home stranica citira stihove Mevlane Dželaludina Rumija (slika 3), filozofa i mistika Islama, čija doktrina zagovara neograničenu toleranciju, pozitivno rezonovanje, dobrotu, dobrotvorstvo i ljubav. Za njega i njegove sljedbenike sve monoteističke religije su istina. Isti odnos prema muslimanima, kršćanima i jevrejima i njegovo miroljubivo i tolerantno učenje privuklo je mnoge ljude širom svijeta.

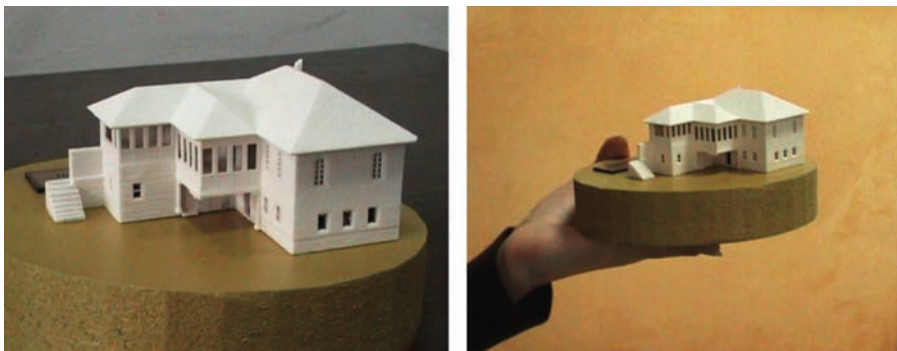

Slika 3. Dizajn web prezentacije

Osim 3D modela tekije kroz koji se korisnik može virtuelno kretati, web prezentacija nudi i mnoštvo podataka o religijskoj i historijskoj važnosti ovog objekta. Tekstovi su uglavnom citirani iz [Symp01] i nekih drugih izvora. Svrha ovih podataka je da informišu prosječno obrazovanog korisnika o objektu i

njegovoj važnosti. Tu su također i dvije galerije slika, jedna sa starim slikama i crtežima, a druga sa renderovanim slikama modela.

Vanjski model tekije je isprintan pomoću ZCorporation 310+ 3D printera. Dimenzije makete su 9,5 x 7 x 4,5cm (slika 4). Print je izvršen iz VRML verzije modela. Veoma dobar kvalitet printa dao nam je ideju za kreiranje prototipa za izradu suvenira. U planu je i maketa većih razmjera koja će biti kreirana u drugoj fazi projekta.

Slika 4. 3D printout

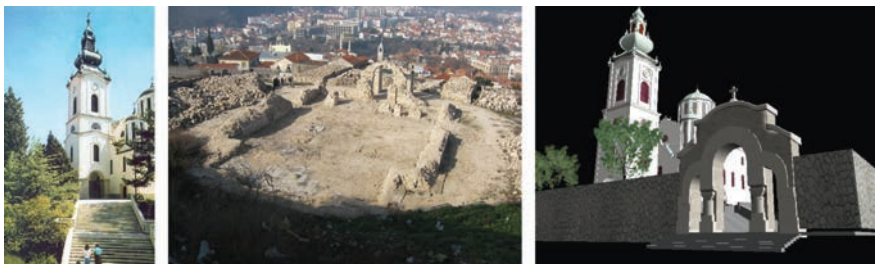
Prva faza projekta Isa-begove tekije imala je nevjerovatno i neočekivano pozitivan odziv u bosanskohercegovačkoj javnosti. Mnogi građani Sarajeva su otkrili ovaj historijski važan objekat tek nakon posjete našem web sajtu. Reakcija javnosti bila je izuzetno emotivna. Imali smo nekoliko intervjua u medijima gdje smo pozvali ljude koji bi se mogli sjećati izgleda Tekije da nam se jave, jer nam trebaju svi mogući podaci o objektu. Ovi kontakti su nam osigurali dragocjene materijale za drugu fazu projekta.

Isa-begova tekija je bila dio kompleksa objekata, koji je sagrađen u jedinstvenom prirodnom okruženju. Mnogi objekti iz ovog kompleksa nisu imali samo vjerski karakter, nego također i humanitarni. Tu je postojala musafirhana – utočište za putnike, koji su tu mogli besplatno odsjesti i imaret – javna kuhinja, gdje je besplatno pripremana i služena hrana.

Druga faza projekta će se fokusirati na simboliku objekata, gdje svaki detalj ima dublje značenje. Uvešćemo virtuelne vodiče koji će pričati priče o objektu i njegovoj historiji korištenjem tehnika digital storytellinga. Krajnji cilj je kreiranje paviljona u Muzeju Sarajeva koji bi bio posvećen Tekiji. Ovaj paviljon bi sadržao interaktivni 3D model cijelog kompleksa prikazan na touchscreen displeju, po kome se posjetilac može virtuelno prošetati. Tu bi bila i maketa većih razmjera kreirana 3D štampom modela. Na originalnoj lokaciji Tekije stajala bi ploča koja bi pozivala ljude u Muzej da vide rekonstrukciju jedne od najstarijih institucija u Sarajevu, koja je tu nekada postojala.

3. VIRTUELNA REKONSTRUKCIJA CRKVE SV. TROJICE U MOSTARU

Crkva Sv. Trojice u Mostaru imala je veliki značaj za Bosnu i Hercegovinu, kao vjerski, ali i kao objekat kulturnog naslijeđa. Njena dominirajuća pozicija, veličina i izgled, činili su je jednim od najljepših i najvažnijih pravoslavnih hramova na Balkanu (slika 5a). Ova crkva je potpuno uništena u junu 1992. godine (slika 5b).

Slika 5. Crkva prije destrukcije, sadašnji izgled i virtualni model

Virtuelna 3D rekonstrukcija Crkve uključuje kreiranje visokokvalitetnog interaktivnog 3D modela (slika 5c), multimedijalne web prezentacije sa mogućnošću virtualne šetnje kroz model, multimedijalnog DVD-a, 3D printa modela i digitalne priče.

3D model Crkve je kreiran u Maya softveru. Modeli vanjskog i unutrašnjeg dijela objekta su odvojeni zbog veličine fajlova. Najveći problem koji smo imali u toku modeliranja je nedostatak ulaznih podataka. Imali smo samo nekoliko fotografija lokalnog fotografa Ćire Raića napravljenih prije destrukcije objekta, tako da je bilo nemoguće kreirati detalje enterijera. Zbog toga smo (uz odobrenje predstavnika Pravoslavne crkve) kao referencu koristili Sabornu crkvu u Sarajevu, koju je projektovao isti arhitekt. Ikone iz te crkve smo stavili na rekonstrukciju ikonostasa, a ostale objekte u unutrašnjosti smo kreirali na bazi sličnih iz Saborne crkve. Slika 6 prikazuje screenshot-ove vanjskog i unutrašnjeg modela.

Slika 6. Vanjski i unutrašnji model

Ovi modeli su eksportovani u x3D web tehnologiju i obogaćeni virtuelnim vodičima koji pričaju o crkvi i njenoj historiji. Vodiči su ljudi uslikani na zelenom ključu (slika 7a) i dodati u x3D fajlove kao PNG sekvence pomoću skript koda [Ramic et al. 2009]. Korisnici mogu šetati kroz virtuelna okruženja pomoću x3D browser-a i gledati i slušati vodiče i njihove priče (slika 7b).

Slika 7. Virtuelni vodič: a) na zelenom ključu, b) dodati u virtualno okruženje

Da bismo pokazali visokokvalitetni model sa svim detaljima, kao i da bi korisnik stekao potpunu audiovizualnu informaciju o crkvi i njenoj destrukciji, kreirali smo digitalnu priču. Korisnici koji nemaju vremena da se kreću po interaktivnom modelu mogu pogledati ovaj film u Flash formatu.

Digitalna priča o Crkvi Sv. Trojice u Mostaru je urađena koristeći iste storytelling tehnike kao kod priča iz projekta Virtualno Sarajevo [RS08]. Koristili smo fotografije crkve prije uništenja, amaterski snimak uništenja i visokokvalitetne rendere naših modela. Vodiči su dodati na renderovane slike tehnikom compositinga. Zvuk se sastoji od glasova naratora, tradicionalne pravoslavne crkvene muzike i nekih originalnih kompozicija. Također smo koristili i zvučni efekat eksplozije kao ilustraciju momenta uništenja ostataka crkve, jer je objekat bio prvo zapaljen, a onda su ostaci uništeni eksplozivom. Finalna sekvenca je eksportovana u Flash Video format i linkovana na web prezentaciju.

Svi spomenuti elementi virtuelne rekonstrukcije su prezentirani kroz multimedijalni web sajt. Namjera web prezentacije je bila da se prikažu sve dostupne informacije o historiji crkve i njenoj destrukciji, da bi se što više ljudi upoznalo s njenom važnošću, na taj način promovirajući njenu stvarnu rekonstrukciju (slika 8).

Web sajt sadrži: široki opseg informacija o historiji crkve, zajedno sa rijetkim fotografijama njenog originalnog izgleda; amaterski snimak destrukcije (ustupljen za potrebe projekta od strane RTRS); fotografije ruševina crkve; galeriju najvažnijih ikona; 3D model u x3D formatu sa virtuelnim

vodičima; digitalnu priču s visokokvalitetnim renderima modela i dodatim virtuelnim vodičima. Ova prezentacija je dostupna i u DVD formatu za offline upotrebu.

Slika 8. Web prezentacija, home stranica

Model kreiran u Maya softveru eksportovan je u obj format i importiran u Materialise Magics softver, gdje su površine modela analizirane i pripremljene za 3D štampu. Finalna verzija modela crkve je zatim eksportovana u stl format. Fizički model je kreiran pomoću monohromatskog 3D printera Z Corporation ZPrinter 310+, koji je „izrezao“ stl CAD fajl u hiljade tankih slojeva, koristeći 300x450 rezoluciju štampe. Proces 3D štampe trajao je 4 sata, a postprocesiranje (impregnacija) 2 sata, tako da je maketa bila gotova za oko 6 sati (slika 9).

Slika 9. Maketa kreirana 3D štampom

Osim njegovih kulturnih i tehničkih aspekata, ovaj projekat je imao i

značajan uticaj na bosanskohercegovačko društvo, koje se još uvijek oporavlja od agresije i genocida 90-tih godina. Javnost u Bosni i Hercegovini je primila projekat s ekstremno dobrim odzivom. Promocija projekta je pobudila veliku pažnju javnosti. Priče o projektu su objavljene u nekoliko glavnih BH novina i Internet portala i emitovane na dvije najveće TV stanice (BHT1 i TV Hayat). Pravoslavna vjerska zajednica je zahvalna na ideji i pružila nam je svu potrebnu pomoć i podršku.

Projekat je imao multietnički karakter jer je većina istraživača bošnjačke nacionalnosti, a radi se o objektu koji pripada pravoslavnoj religiji. To na neki način odražava zdravi duh Bosne i Hercegovine koji je trebao biti uništen u toku rata. Ovaj projekat pokazuje da možemo i hoćemo raditi zajedno na očuvanju i oživljavanju našeg zajedničkog kulturnog naslijeđa. On upućuje važnu poruku za opstanak i razvoj našeg društva na bazi međusobnog poštovanja i saradnje između različitih nacija i religija. Nakon tragičnih ratnih dešavanja nema mnogo ovakvih projekata i percepcija javnosti nam daje nadu u budućnost naše zemlje.

4. VIRTUELNI MUZEJ BH TRADICIONALNIH PREDMETA

Muzej Sarajeva osnovan je 1949. godine s ciljem prikupljanja, proučavanja, očuvanja, publikovanja i prezentacije socijalne, ekonomske i kulturne historije Sarajeva, od njegovih najranijih dana do danas. Muzej posjeduje devet tematskih kolekcija, biblioteku i foto arhiv. Tokom opsade Sarajeva 1992-1995, muzejski eksponati su spašeni zahvaljujući njegovim zaposlenim, koji su u izuzetno teškim uslovima prebacili kolekcije u jevrejsku sinagogu. U prošlo pola stoljeća Muzej je razvio sljedeće dependanse: Svrzina kuća, Despića kuća, Muzej sarajevskog atentata, Muzej Jevreja i Brusa bezistan. Također je osnovano devet tematskih kolekcija: arheološka, orijentalna, etnografska, jevrejska, austrougarska i umjetnička, zajedno s memorijalnom zbirkom Stjepana Meze, zbirkom 20-tog stoljeća i pomoćnom zbirkom.

Elektrotehnički fakultet Sarajevo kroz predmet Računarska grafika i naučnoistraživački rad iz ove oblasti realizira projekte vezane za virtualnu rekonstrukciju, digitalizaciju i multimedijalnu prezentaciju materijalnog i nematerijalnog kulturnog naslijeđa [BSRA08], [Hul07], [JovRiz08], [KarRiz08], [Mus06], [RAA05], [RS08], [ZukRiz06]. U okviru osnovnog predmeta iz kompjuterske grafike, koji se predaje na III godini Odsjeka za računarstvo i informatiku, organizovali smo laboratorijske vježbe na kojima su studenti kreirali digitalnu kolekciju odabranih eksponata iz Muzeja Sarajeva. Proizvod tog rada biće opisan u nastavku.

U okviru predmeta Računarska grafika studenti treba da steknu znanja o osnovama grafičkog dizajna, kompozicije kadra, gramatike filmskog jezika, tehnikama 3D modeliranja i web tehnologijama. Od njih je zahtijevano da svoje znanje pokažu kroz kreiranje digitalnog sadržaja za projekat Virtuelnog muzeja. Naši partneri, kustosi iz Muzeja Sarajeva, odabrali su grupu najvažnijih i najpogodnijih predmeta i svaki student je dobio zadatak da sastavi kratki tekst o predmetu, da napravi digitalne fotografije predmeta, film o njegovoj upotrebi i 3D model.

Digitalni sadržaj je objedinjen u web prezentaciju [BTP 09], koja počinje sa home stranicom, gdje korisnik odabira jezik, ulazi u prvo virtuelno okruženje muzeja (slika 10) i kreće se unaokolo, posmatrajući panele na zidovima koji predstavljaju objekte. Nakon klika na svaki panel, otvara se novi prozor i prikazuje stranicu s informacijama o objektu, koja sadrži linkove na foto galeriju, film i 3D model (slika 11).

Cilj ovog projekta je da pokaže tehnike digitalizacije kulturnog naslijeđa i da prezentira naše kulturno naslijeđe na Internetu. Projekat je linkovan na web stranicu Muzeja i može se posjetiti s bilo kojeg mjesta na svijetu. Offline verzija je snimljena na DVD i ponuđena posjetiocima Muzeja kao suvenir. Planiramo da instaliramo kopiju digitalnog sadržaja i na touchscreen displej u samom Muzeju, kako bi posjetioci mogli pogledati objekte sa svih strana i naučiti nešto detaljnije o njima.

Slika 10. Centralno virtualno okruženje

Slika 11. Virtualni eksponat ibrik: a) tekst, b) fotografije, c) film, d) interaktivni 3D model

5. DIGITALNI KATALOG STEĆAKA

U okviru predmeta Numerička grafika i animacija, studenti Masters studija ETF-a Sarajevo uče 3D modeliranje tehnikom fotogrametrije. Ova tehnika podrazumijeva kreiranje 3D modela objekta iz njegovih fotografija primjenom softvera Photomodeler. Model generisan na ovaj način se dalje dorađuje u 3ds max-u da bi se postigao što realističniji izgled (slika 12a).

U okviru laboratorijskih vježbi iz ovog predmeta, svaki student je imao zadatak da modelira po jedan objekat iz kolekcije stećaka i sličnih objekata iz botaničkog vrta Zemaljskog Muzeja BiH ili izložbe ispred ulaza ili neki odgovarajući sličan objekat iz postojećih zbirki. Finalni proizvod je interaktivni katalog gdje se klikom na šematski prikaz izložbe otvara web sajt pojedinog objekta sa 3D modelom koji se može okretati i razgledati korištenjem odgovarajućeg softvera (slika 12b).

Interaktivni katalog je dostavljen Zemaljskom muzeju u formi DVD-a, koji Muzej može distribuirati kao suvenir. Ova aplikacija se može postaviti i na touch panel displej u okviru Muzeja na raspolaganje posjetiocima, a već se nalazi na Internetu linkovana na web sajt Muzeja (slika 12c) [DigKat09].

Prednost ove metode digitalizacije je u značajno nižoj cijeni od laserskog skeniranja. Naravno, ovaj metod se ne može uvijek primijeniti jer je potrebno da objekat ima takav položaj da mu je moguće prići kamerom sa svih strana. U narednim projektima koristićemo kombinaciju laserskog skeniranja s ovim metodom digitalizacije.

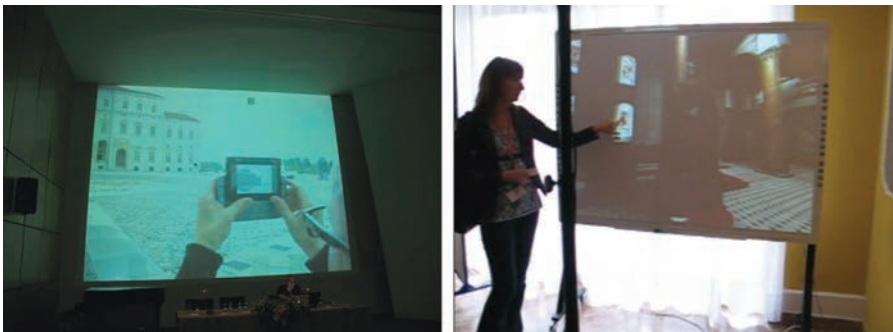

Slika 12. a) realistični model kamene stolice, b) web prezentacija jednog objekta, c) home stranica digitalnog kataloga

6. PREDSTAVLJANJE DIGITALNOG SADRŽAJA U SAVREMENIM MUZEJIMA

Digitalni sadržaj kreiran tehnikama kompjuterske grafike i uz pomoć 3D tehnologija može se prikazati u muzejima na različite načine. Najčešći način je kreiranje web sajta i njegovo linkovanje na web sajt muzeja. Pored ovog načina u savremenim se muzejima pojavljuju i aplikacije „uvećane realnosti“ (augmented reality) koje digitalni sadržaj dodaju na realnu sliku npr. arheološkog sajta i tako na ekranu mobilnog telefona predstavljaju rekonstrukciju objekta koji se nekad tamo nalazio (slika 13a).

Veoma atraktivan način predstavljanja digitalnog sadržaja u muzejima su i razne vrste touch screen displeja, koji su veoma jednostavni za korištenje od strane posjetilaca muzeja (slika 13b). Na slici je prikazan Smart Table uređaj koji se sastoji od touch screena, projektora i lap top računara. S računara se pokreće aplikacija digitalnog sadržaja, a korisnik je kontroliše prstom na velikom touch screen displeju.

Slika 13. a) uvećana realnost, b) Smart table touch screen displej

7. ZAKLJUČAK

Tehnike kompjuterske grafike i savremene 3D tehnologije omogućile su kreiranje digitalnog sadržaja koji se može koristiti u muzejima za promociju eksponata putem Interneta, virtuelnu rekonstrukciju uništenih ili oštećenih objekata, kao i očuvanje objekata u digitalnom obliku.

Projekti virtuelne rekonstrukcije Isa begove tekije i Crkve Sv. Trojice u Mostaru, te virtuelni muzej BH tradicionalnih objekata i digitalni katalog stećaka već jesu ili će uskoro postati dio sadržaja Muzeja Sarajeva, Zemaljskog muzeja i Muzeja Hercegovine. Na ovaj način ponuda muzeja posjetiocima je unaprijeđena i oni su doživjeli značajnu medijsku promociju putem Interneta.

Sav kreirani sadržaj može se ponuditi i u offline formi na DVD-u koji posjetioci mogu ponijeti kao suvenir.

Sarajevo Graphics Group planira još mnoge projekte digitalizacije, virtualne rekonstrukcije i multimedijalne prezentacije kulturnog naslijeđa u Bosni i Hercegovini. Nadamo se da će se naša uspješna saradnja sa BH muzejima nastaviti i proširiti, sve u cilju što kvalitetnijeg očuvanja i promocije našeg bogatog materijalnog i nematerijalnog kulturnog naslijeđa.

6. REFERENCE

- [BSRA08] E. Buza, A. Sadžak, S. Rizvić, Z. Avdagić, Projekat “Virtualno Sarajevo”, Međunarodni simpozijum “Digitalizacija kulturne baštine Bosne i Hercegovine”, Sarajevo, 2008
- [BTP 09] <http://www.muzejsarajeva.ba/btp>
- [DigKat09] Digitalni katalog stećaka, <http://h.etf.unsa.ba/dig-katalog-stecaka>
- [JovRiz08] Vanja Jovišić, Selma Rizvić, Photorealistic reconstruction and multimedia presentation of the medieval fortress in Travnik, SEEDI 2008, Belgrade, Serbia
- [KarRiz08] Zana Karkin, Selma Rizvić, Virtualna 3D rekonstrukcija Crkve Svete Trojice u Mostaru, Međunarodni simpozijum “Digitalizacija kulturne baštine Bosne i Hercegovine”, Sarajevo, 2008
- [Mus06] Virtual National Museum of Bosnia and Herzegovina, <http://projects.etf.unsa.ba/~vmuzej/>
- [RAA05] Selma Rizvić, Aida Sadžak, Zikrija Avdagić, The Techniques of Virtual 3D Reconstruction of Heritage Sites in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, ICAT05
- [Ramic et al. 2009] B. Ramic-Brkic, Z. Karkin, A. Sadzak, D. Selimovic & S. Rizvic, Augmented Real-Time Virtual Environment of the Church of the Holy Trinity in Mostar, Proceedings of VAST 2009, ISBN 978-3-905674-18-7, pg 141-148
- [Rizvic et al 2009] Selma Rizvić, Aida Sadžak, Anis Zuko, Isa bey's Tekija in Sarajevo - reviving the reminiscence of the past, The Eighth National Conference: New Technologies And Standards - Digitization Of National Heritage, April 15-16, 2009 Belgrade, Serbia
- [RS08] Rizvic S., Sadzak A.: Digital storytelling – representation of Bosnian intangible heritage in the Virtual Sarajevo project, project paper, VAST '08 (2008).
- [Sad09] Sadzak A, 2009, <http://www.crkva-sv-trojice.ba/>
- [Symp01] Proceedings of the International Symposium “Reconstruction of the Isa-bey's tekija in Sarajevo”, Sarajevo, 2001
- [Tekija08] Isa bey's Tekija web site, <http://www.muzejsarajeva.ba/tekija>
- [Zujo01] V. Žujo, Gazi Isa-beg, utemeljitelj Sarajeva, IsaBegova Tekija, Zbornik radova I međunarodnog skupa Obnova Isa-begove tekije u Sarajevu, 2001.
- [ZukRiz06] Virtualna rekonstrukcija i web prezentacija Isa-begove tekije na Bentbaši, Proceedings of BIHTEL 06, Sarajevo, 2006

ZAKLJUČCI SA NAUČNOG SKUPA

1. Muzej Hercegovine mora dobiti adekvatan tretman.
2. Muzeju je neophodno osigurati adekvatan prostor, koji će integralno biti građevinska muzejska cjelina.
3. U sklopu sistematizacije radnih mjesta neophodno je predvidjeti upošljavanje osposobljenog kadra određenih studijskih grupa i novih radnih mjesta.
4. Hitno je potrebno nastaviti s konzervacijom, rekonzervacijom i preparatorskim radovima na muzejskim zbirkama.
5. Potrebno je izvršiti reviziju i inventarizaciju muzejskog materijala prema najsavremenijim normama u elektronskom obliku i formirati bazu podataka u sklopu čega se mora formirati odsjek za muzejsku dokumentaciju.

